

PRVO POGLAVLJE

1. POREKLO RE I, DEFINICIJA, PODELA I METOD EKONOMIJE

Re ekonomija potiče od grčkih reči *oikos* (kuća ili domaćinstvo) i *nomos* (pravilo, red, zakon) i u Staroj Grčkoj značila je pravila za vođenje domaćinstva. U 1615. godini u knjizi „Traktat o politici ekonomiji“ francuski ekonomista Antoan Monkretjen (Antoine Montchretien) prvi je dodao ekonomiji pridev politička (od grčke reči *polis* što znači država, grad, društvo). U terminu politička ekonomija Monkretjen je naglasio značaj države u ekonomiji, a što je bio izraz merkantilističkog shvatanja toga doba. Predstavnici klasične ekonomske misli, iako nisu deleli mišljenje merkantilista zadržali su termin politička ekonomija. „Naziv politička ekonomija zadržao se do današnjih dana. U međuvremenu su se razvile mnoge druge ekonomske discipline. Tako se danas političkom ekonomijom naziva teorijska ekonomska disciplina koja ekonomske fenomene analizira u vezi sa širim društvenim kontekstom, koja je povezuje s drugim društvenim naukama u pokušaju da se objasni društvo kao celina. U takvom razmišljanju ekonomski aspekt se vidi kao samo jedan od važnih aspekata društvenog života koji se može objasniti samo interdisciplinarno.“¹ Od 19. veka kada je britanski ekonomista Alfred Maršal (Alfred Marshall) iz naziva izostavio pridev politička, ekonomska misao zapadnih teoretičara toga doba koja ne posmatra ekonomiju u širem društvenom kontekstu naziva se neoklasična liberalna ekonomska misao. Neoklasični ekonomisti ne bave se problemom stvaranja vrednosti nego njegovom preraspodelom. Tako je oni isključuju iz analize pre svega ekonomsku sociologiju.

Od Maršala do danas razvile su se različite škole i pravci u ekonomskoj teoriji, tako da ima i mnogo definicija ekonomije. Prema reči američkog ekonomiste Pola Samjuelsona (Paul A. Samuelson) od mnogih definicija ekonomije najprihvatljivija je ona koja definiše ekonomiju kao proučavanje toga na šta ljudi i društvo opredeljuju, uz upotrebu novca ili bez njega, da koriste nedovoljna proizvodna sredstva, koja bi se mogla koristiti i za alternativne svrhe, da proizvedu u određenom vremenu razna dobra i da ih

¹Popov, M., Stanković, F. (1995): *Osnove ekonomije - opšti deo* (Novi Sad, Finansing centar) str. 5

raspodele za potrebe potrošnje, sadašnje i budu e, na razne ljudi i društvene grupe.²Ili druga ije re eno: ” Ekonomija je i nauka i veština koja prou ava sheme društvenog ponašanja koja dobra da proizvodimo, kako da ih proizvodimo i za koga da ih proizvodimo, sada i docnije, da bismo postigli postavljene cijeve.“³ Ili po re ima tako e ameri kog ekonomiste Gregora Menkjua (N. Gregory Mankiw): Ekonomija je nauka koja prou ava kako društvo upravlja svojim retkim resursima.⁴

Proizvodna sredstva druga ije se nazivaju resursima, izvorima ili faktorima proizvodnje ili inputimai to su ljudski rad, kapital: realni i finansijski, zemlja i preduzetni ka znanja. Resursi kojima ljudi raspolažu za zadovoljenje potreba su ograni ena–nedovoljna za zadovoljavanje ljudskih potreba koje su neograni ene.Kada bi raspoloživi resursi bili neograni eni tada bi sva dobra bila, kao vazduh, slobodna i besplatna tako da bi svako mogao da ima svega koliko želi i postalo bi nevažno kako su dobra i dohoci raspodeljeni izme u razli itih pojedinaca i grupa. Tada ekonomija kao nauka i kao veština ne bi ni bili potrebni. S obzirom da to nije slu aj i da se ograni enim resursima proizvode ekonomska dobra koja su ograni ena kao i sredstva kojima se proizvode, resursima je potrebno upravljati.

Savremena ekonomija obuhvata razli ita podru ja istraživanja : privredni razvoj, urbana i regionalna ekonomija, ekonometrija, istorija ekonomske misli, trgovina, monetarna ekonomija, fiskalna ekonomija, me unarodna ekonomija. Podela na mikroekonomiju i makroekonomiju izvršena je prema tome da li seistražuje ponašanje pojedina nih tržišnih u esnika ili privrede kao celine. Mikroekonomija analizira ponašanje individualnih jedinica – preduze a, potroša a, investitora, radnika, na in na koji oni donose svoje odluke u uslovima ograni enih resursa i njihovo me usobno delovanje na tržišu. Za razliku od mikroekonomije, makroekonomija analizira upotrebu nedovoljnih resursa i probleme koji se javljaju na nivou privrede kao celine kao što su inflacija/deflacija, nezaposlenost, stope privrednog rasta i poslovni ciklusi.

² Samuelson,P.A. (1969) *Ekonomija uvodna analiza* (Beograd, Savremena administracija) str.8

³Samuelson,P.A.(1969) *Ekonomija uvodna analiza* (Beograd, Savremena administracija) str.17

⁴Mankiw, N.G. (2004) *Principi ekonomije* (Beograd, Ekonomski fakultet) str. 4

Ekonomija postavlja i pokušava da odgovori na ekonomska pitanja preko dve vrste iskaza, pozitivnog i normativnog. Na ekonomska pitanja pozitivna ekonomija odgovara deskriptivno - opisujestanje onakvo kakvo jeste zato što joj je cilj da razume ponašanje i funkcionisanje sveta. Za razliku od pozitivne ekonomije, normativna ekonomija odgovara na pitanja preskriptivno, postavljajući pravila kako bi trebalo da bude, a do koga dolazi ispituju i da li je nešto dobro ili loše ili može biti bolje. Prema Mankju: kada ekonomisti pokušavaju da objasne svet oni su naučnici, a kada pokušavaju da pomognu u njegovom unapređenju oni su savetnici za ekonomska pitanja⁵. Međutim, neki smatraju da pozitivna ekonomija bez vrednosnih sudova nije moguća. Oni istu da analitici prilaze problemima već unapred opredeljeni, a to ne može da ne utiče na njihov rad. Tako i u izboru pitanja koja će postaviti ili koje će problem analizirati ekonomisti su pod uticajem političkih, ideoloških i moralnih pogleda.⁶

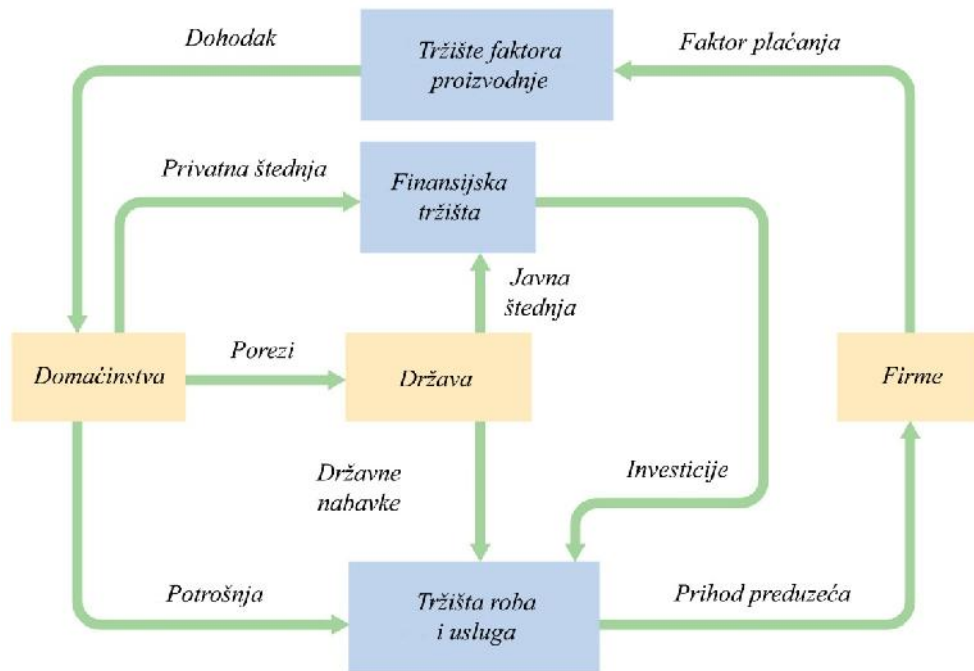
Ekonomisti analiziraju ekonomiju na isti način na koji fizičari proučavaju materiju, hemijski hemijske reakcije, biolog život. Oni koriste naučni metod – nepristrasno iznošenje i testiranje teorija o tome kako funkcioniše svet. Za razumevanje sveta koriste se modeli, kao pojednostavljena stvarnost, koji pokazuju najvažnije odnose između dve ili više varijabli. Cilj je da se realnost bolje razume. Varijable mogu biti egzogene i endogene. Egzogene varijable su one koje dolaze izvan modela i koje utiču na endogene varijable. Endogene varijable su one koje model objašnjava. Na primer cilj je utvrditi faktore (egzogene varijable) koji utiču na cenu nafte (endogena varijabla). Svaki model se bazira na određenim pretpostavkama. Međutim, za razliku od na primer modela u hemiji ove pretpostavke u ekonomiji ne mogu se proveravati eksperimentom. Iz tog razloga ekonomski modeli su apstrakcije. Jedan deo procesa apstrakcije jeste i koncept *ceteris paribus* – concept po kome se o odnosu dve varijable razmišlja tako što se posmatra njihov odnos, a sve ostale varijable drže nepromenjenim. “Umetnost u ekonomiji jeste da se proceni kada neka pretpostavka pojašnjava, a kada obmanjuje. Bilo koji model izrađen tako da bude potpuno realan, bio bi komplikovan za razumevanje. Uprošćenje je neophodan deo izrade korisnog modela. Ipak, modeli vode netačnim zaključcima, ako su njihove pretpostavke udaljene od

⁵Mankiw, N.G. (2004) *Principi ekonomije* (Beograd, Ekonomski fakultet) str. 28

⁶Popov, M., Stanković, F. (1995): *Osnove ekonomije - opšti deo* (Novi Sad, Finansing centar) str. 18

ekonomske stvarnosti, jer je ta bliskost od kritične važnosti. Ekonomsko modeliranje zato zahteva pažnju i zdrav razum.”⁷ Modeli se mogu izražavati rečima, jednačinama i grafikonomima. Na Slici 1 prikazan je model privrede koga nazivamo Dijagram kružnog toka.

Slika 1: Dijagram kružnog toka

Izvor: Mankiw, N. G.(2005): *Makroekonomija* (Novi Sad, CEKOM BOOKS) str.43

U realnom životu privreda obuhvata na milione tržišnih učesnika i je su aktivnosti na tržištu veoma različite. Kada se pravi model neophodan je određen stepen uopštavanja. U uprošćenom modelu privrede ekonomski sektori predstavljeni su preko domaćinstava, države i firmi, a tržišta preko tržišta roba i usluga, finansijskih tržišta i tržišta faktora proizvodnje (rad, zemlja, kapital). Potrošaču u vidu pojedinca je isključivo, za model su značajna domaćinstva. Strelicama je označen tok novca između učesnika. Domaćinstva primaju dohodak i koriste ga da plate porez državi, da troše na robe i usluge i da štede. Preduzeća ostvaruju prihod od prodaje roba i usluga

⁷Mankiw, N.G. (2005): *Makroekonomija* (Novi Sad, CEKOM BOOKS) str.11

i koriste ga za plaćanje faktora proizvodnje. Država prikupljene prihode od poreza troši na javne nabavke. Njena aktivnost kao regulatora na ovom grafikonu je isključivo privatna i javna štednja preko finansijskih tržišta usmerava se u investicije na tržište roba i usluga.

2. TEHNIČKI - TEHNOLOŠKI PRONALASCI I EKONOMIJA

U 2016. godini Svetski ekonomski forum objavio je da smo na početku četvrte industrijske revolucije, da ulazimo u proces transformacije koju ćemo karakterisati približavanje digitalne, fizičke i biološke tehnologije na način da se menja i svet oko nas i naše mišljenje o tome šta znači biti ovek. Promene su istorijske po veličini, brzini i obuhvatu. Transformacija se ne definiše preko posebnog seta samih tehnologija koje će nastajati, nego preko prelaska na nove sisteme koji se grade na infrastrukturi digitalne revolucije. Kada ove pojedinačne tehnologije postanu sveprisutne, mi ćemo iz korena menjati način na koji proizvodimo, trošimo, komuniciramo, krećemo se, stvaramo energiju i međusobno uzajamno delujemo. Delovanje na način na koji razmišljamo i na način na koji se ponašamo. Predviđa se da će nove generacije tokom radnog veka sedam puta menjati vrstu posla s tim da danas od tih sedam poslova pet poslova još uvek ne postoji.⁸

Oduvek su tehnički pronalasci podsticali promene u načinu proizvodnje i prethodili velikim društvenim promenama. Do sada su se dogodile tri velike industrijske revolucije. Prva je započela oko 1750. godine. Druga industrijska revolucija započela je u drugoj polovini 19. veka. Treća industrijska revolucija započela je 1950-tih godina 20. veka. Svaka od njih značila je ne samo nove tehničke izume, nove industrije nego i socijalno-ekonomske i političke promene.

2.1. Prva industrijska revolucija

Sve do kraja 17. veka proizvodnja se zasnivala na ručnim radu i ručnim alatima. Veća produktivnost ostvarivana je zahvaljujući i podeli rada, a ne unapređenjima u sredstvima rada. Do prekretnice je došlo nakon zamene ručnog rada mašinama. Ovaj proces nazvan je prvom industrijskom revolucijom i započeo je u Engleskoj. Industrijska revolucija u Engleskoj nazvana je revolucijom parne Revoluciji u Francuskoj, a trebala je da označi da

⁸World Economic forum <http://reports.weforum.org/> 17. oktobar 2016. godina

nije u pitanju politika nego druga vrsta revolucionarne promene. Ona nije bila samo tehnika revolucija, jer je tehnika izuma bilo i nakon toga. Ona jeste zapravo eta uvođenjem niza tehnika pronalazaka, pre svega mašina, me utim sama primena tehnika pronalazaka uzrokovala je posledicu, a onda povratno niz socijalno-ekonomskih i politika promena u britanskom društvu. Manufakturni kapitalizam zamenjen je liberalnim kapitalizmom. Ta nije uveden je kapitalistički na in proizvodnje na bazi sistema slobodne konkurencije. Jeftina i masovna roba proizvedena mašinskim putem razvijala je sistem koga je nakon toga Britanija širila dalje po celom svetu.

Prva industrijska revolucija započela je u industriji pamuka kada je Džon Kej izumeo letenje i unak i time udvostružio proizvodnju pamuka. Britanija je u to vreme bila najveći izvoznik vunenog sukna i propisima je bila veoma strogo regulisana njegova proizvodnja i izvoz. Istovremeno Britanija je uvozila pamuk iz Indije i njegova prerada nije podlegala merama protekcionizma kojima je država štiti proizvodnju svog glavnog izvoznog proizvoda. Ta sloboda u proizvodnji sa jedne strane i veoma skupa tkanina na Engleskom tržištu zbog daleko veće tražnje od ponude uticala je da se unak prvo primeni u proizvodnji pamuka a ne u proizvodnji sukna. Ona je imala za posledicu i još jednu tekovinu. Uverenje da samo slobodna liberalna privreda, bez bilo kakvog mešanja države, podstiče konkurenciju i razvoj. Nakon Kejovog izuma sledi niz procesa mehanizacije u tekstilnoj industriji: Džems Hargrives poboljšava tehniku pređenja svojom mašinom spinning dženi (spinning jenny), Arkrajt patentira mašinu za pređenje na vodeni pogon, Krompton dalje unapređuje predlice, Kartrajt konstruiše prvu mehaničku тка mašinu. Paralelno sa ovim inovacijama teče i unapređenje tehnologije beljenja, bojenja i štampanja. O tome koliko se brzo razvijala proizvodnja reči govori sledeći podatak: “godine 1720 je bilo proizvedeno 2 mln.tona pamuka, a ...1800. godine 52 mln.tona.”⁹

U 1769. godini Džejsms Vat je izumeo parnu mašinu. Ona se prvo primenila u rudarstvu, a potom i u drugim privrednim granama. Na osnovu Vatovog izuma Robert Fulton napravio je prvi parobrod, Džordž Stivenson parnu lokomotivu. U tom periodu Timonije je sačinio prvu šiva mašinu, a usavršili je Hjum i Singer, visoke peći i na drvo su zamenjene pećima na uglj i koks, Henri Besemer je patentirao svoj konvertor za proizvodnju

⁹Izvor: Hrelja, K. (1966): *Privredna istorija* (Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu) str.91

elika. Smatra se da su do sredine 19. veka sve najvažnije nose e industrije u Britaniji mehanizovane, i da se Prva industrijska revolucija proširila i na druge evropske zemlje, Holandiju, Belgiju, Nema ku, Francusku i SAD.

2.2. Druga industrijska revolucija

Zadnjih decenija 19. veka dolazi do novih revolucionarnih izuma koji dalje uti u na socijalno-ekonomske i politike promene. Ono što je po znaaju lete i unak, parna mašina i mašine radilice za kraj 17. veka i 18 vek, to je za zadnje decenije 19. veka i 20 veka bila upotreba motora sa unutrašnjem sagorevanje, elektromotora i nov na in dobijanja elika, upotreba nafte i razvoj avio i automobilske industrije. To doba naziva se doba druge industrijske revolucije ili doba automatizacije. U ovom peiodu liberalni kapitalizam i tržišnu privredu slobodne konkurencije zamenjuje proces monopolizacije privrede i formiranje monopolskog kapitalizma. Mašinska proizvodnja zahtevala je velika finansijska sredstva i velika preduze a koja su nastojala da steknu monopolski položaj na tržištu. Proces industrijalizacije pratio je proces urbanizacije i razvoja gradova.

Po re ima Cviji a: „oko polovine 19. veka po inje novo doba karakterisano velikim geografskim pronalascima. Poglavitno se ispituju Afrika i Centralna Azija i prodire se prema severnom i južnom polu. Sada su poznatim, a ve inom i ispitani, svi delovi zemljine površine osim oblasti oko severnoga i južnoga pola, ma da smo u pravcu prema prvome sa svim u blizini 90°, a na južnom oko 80°. Od celokupne površine zemljine, koja je velika 50 milijuna km², ostale su sada nepoznate oblasti oko južnoga i severnoga pola ija površina iznosi oko 22 milijuna km². 19 vek dovršuje zbilja posao zapo et pri kraju 15. i u 16. veku. Evropljani osvajaju svet.“¹⁰To je doba kadase po snazi i nosivosti usavršio Fultonov prvi parobrod, kada je Simens zajedno sa Martinom usavršio Besemerov pronalazak za proizvodnju elika i napravio Simens Martinovu pe . Unapre enja su ostvarena u raznim delovima rudarske opreme, i metoda bušenja i transporta rude. Epohalni preokret u injen je pronalaskom elektriciteta i njegovom primenom kao pogonske snage. Napravljen je prvi elektromotor, prekida i za struju i elektri na brojila. Tomas Edion je napravio sijalicu od stakla u obliku kruške. Prva

¹⁰Cviji , J. (1991) *Antropogeografski i etnogeografski spisi* (Beograd, Srpska akademija nauka, zavod za udžbeike i nastavna sredstva, Novinsko izdava ka radna organizacija Književne novine) str. 325

primena elektriciteta ostvarena je u oblasti telekomunikacionih veza, pronalaskom elektromagnetskog telegrafa. Doprinos prakti noj primeni elektriciteta dali su nau nici Andri Mare Amper, Majkl Faradej i Džejms Maskvel. Nikola Tesla je posebno poznat po pronalasku trofaznog sistema za prenos struje, indukcionog motora, obrtnog magnetnog polja, radija. Napravljena je elektri na lokomotiva i izgra ena Transkontinentalna pruga u SAD i Transsibirska železnica. Prokopanje Sujetski kanal i Panamski kanal. Prvom i drugom industrijskom revolucijom postavljeni su temelji evropske industrijske civilizacije. Iz naredne tabele može se videti u eš e najrazvijenih zemalja u industrijskoj proizvodnji u periodu od 1840. godine do 1913. godine. Na osnovu podataka može se pratiti slabljenje Engleske prevlasti u svetu i formiranje nove svetske sile Sjedinjenih Ameri kih država.

Tabela: U eš e pojedinih zemalja u svetskoj industrijskoj proizvodnji u %

Godina	Engleska	SAD	Nema ka	Francuska	Ostale zemlje
1840	45	11	12	-	-
1850	39	15	15	-	-
1860	36	17	16	12	19
1870	32	23	13	10	22
1880	28	28	13	9	22
1890	22	31	14	8	25
1900	18	31	16	7	28
1913	14	36	16	6	28

Izvor: Hrelja, K. (1966): *Privredna istorija* (Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu) str.159

„Svaki pronalazak ima svoj vek trajanja, koji podrazumeva periode primitivne mladosti, snažne zrelosti i opadaju e starosti. Kada je tehnološki pronalazak jednom prakti no primenjen, njegove marginalne koristi opadaju i otvaraju put novim, korisnijim tehni kim pronalascima.“¹¹

2.3. Tre a industrijska revolucija

Tre a tehnološka revolucija otpo ela je otkri em mikroprocesora i karakteriše je razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija koje su izmenile svet, uvela nas u eru informacionog (informati kog) društva i omogu ila proces globalizacije. Informaciono društvo je naslednik

¹¹Ekonomska enciklopedija II, Beograd, Savremena administracija, str. 1017-1018

industrijskog društva. Za razliku od Prve i Druge industrijske revolucije koje su nastale na tlu Evrope, treća tehnološka revolucija potekla je iz Sjedinjenih američkih država (SAD). “Treća tehnološka revolucija može da se prati preko 10 magistralnih i sinhrono odvijajućih tehnoloških tokova koje je, 1989. godine, R. Petrela označio akronimom TEKNOBERGS: telekomunikacije, elektronika (posebno mikroelektronika i nanoelektronika), kompjuteri, novi materijali, optoelektronika, biotehnologija, energija, robotika, genetika i inženjerstvo i svemir. Telekomunikacije predstavljaju set tehničkih i tehnoloških rešenja koje principijelno u sebi nose najveći i socijalni i kulturološki naboj jer omogućavaju sve veću povezanost među ljudima kada fizički nisu bliski. Razmena informacija posredstvom novih telekomunikacionih tehnologija danas je dostupna svima u bilo kom delu širom Planete, tako da se može govoriti o tome da je prostor premošten vremenom, tj. da je globalizam tehnološki sasvim moguć. Period posle Drugog svetskog rata doneo je nekoliko kolosalnih prodora u oblasti elektronike koji su omogućili pojavu sasvim novih grana mikroelektronike i nanoelektronike. Kompjuteri su centralna osovina oko koje se poslednjih nekoliko decenija vrti “tehnološki civilizacijski ringišpil.” Novi materijali imaju posebna fizička, hemijska, termička i druga svojstva i mogu biti ne samo uspešna zamena za standardne metale i njihove legure nego ove neretko i nadmašuju, a što je posebno važno, mogu od njih biti i jeftiniji. Optoelektronika je novi tehnološki pravac koji se zasniva na novim optičkim materijalima (optička vlakna) koji omogućuju integraciju raznih tehnologija, od starih elektromehaničkih, preko robotičkih (meatronika), komunikacionih i dr. stvaraju i optoelektromatroniku unutar koje se na optimalan način ostvaruje transformacija optičkih signala u elektronske signale i obratno. Praktično, gotovo sve moderne tehnologije svetla (laseri, senzori, optički diskovi itd.) predstavljaju funkcionalnu integraciju optičkih i elektronskih komponenti zahvaljujući i pre svega novim funkcionalnim materijalima, tj. njihovim fizičkim svojstvima u pogledu iskorišćenja svetlosnog spektra. Za početak savremene biotehnološke revolucije obično se vezuje otkriće DNK (dezoksiribonuklearne kiseline), tog čuđenog molekula (otkriven 1953. godine) koji je odgovoran za transfer naslednih osobina sa generacije na generaciju živih organizama. Uspon biotehnologije postaje toliko brz i radikalno zbog čega mnogi teoretičari i futurolozi nazivaju, već sada, 21. vek biotehnološkim vekom. Zamena neobnovljivih

obnovljivim izvorima energije (biomasa) i nalaženje najboljih energetskih alternativa ključni je preduslov ne samo progresivnih nego veći i svih promena uopšte. Robotika je vrh automatizacije industrijskih, ali i mnogih drugih proizvodnih i neproizvodnih procesa. Genetsko inženjerstvo je svakako najvažniji deo biotehnologije budući da tehnikom rekombinovanja gena omogućuje veštačko dizajniranje karakteristika živog sveta. Iako za sada oganičeno uglavnom na odabrane biljne vrste i neke domaće životinje i ribe, genetsko inženjerstvo je već danas ovladalo najdelikatnijim metodama i sredstvima manipulacije naslednih osobina tzv. genetskim transferom, što otvara mogućnosti primene rekombinacije DNK i na ovekove. Još nije prošlo ni jedno stoletje od kako je ovek ovladao znanjem i sredstvima da se kreće atmosferom (avion), da leti, a već samo nekoliko decenija kasnije (1969.g.) ovek se obreo na Mesecu, zemljinom najbližem svemirskom pratiocu i jedinom njenom prirodnom satelitu. Tako je, u međuvremenu, bliži kosmos oko Zemlje, ovek je već takorekvičeno ispunio stotinama veštačkih satelita (meteoroloških, telekomunikacionih, naučnih, vojnih i dr.) i interplanetarnih stanica čime je definitivno potvrđeno da Zemlja neće ostati poslednje ovekove stanište i do skoro jedini ekološki prostor na kojem je moguć ljudski život. Time je definitivno otpočela kosmička era.¹²

Razvoj elektronike, grane tehnike vezuje se i za Drugu industrijsku revoluciju. Međutim, po etak razvoja jedne nove grane elektronike, mikroelektronike, započeo je 1948. godine kada je konstruisan tranzistor. Tranzistor je nov poluprovodnički element sa tri izvoda. Ovaj nov elektronski element sposoban je da vrši pojačanje napona i struje, ali mu nisu potrebni poseban strujni izvor i vreme za grejanje, nego je spreman za rad odmah po uključivanju u električno kolo. U 1958. godini Džek Kilbi napravio je, na bazi tranzitora, integralno kolo na nov način. On nije povezo tranzistor i prateće komponente (diode i kondenzatore) žicom, nego ih je ugradio u komad od istog materijala - germanijuma. Kasnije je ovo integralno kolo nazvano mikroip, a Robert Nojs ga je ugradio na silicijum. "Mikroelektronska faza razvoja elektronike počela je 1971. godine, kada je konstruisan prvi mikroprocesor kompanije Intel iz SAD. Posle toga, napor istraživača bio je usmeren na povećanje tzv. gustine "pakovanja" tranzistora na jednom čipu što je omogućilo konstrukciju sve bržih i minijaturnijih

¹² prema Pokrajac, S. (1994) *Tehnologija i društvene promene: strategije, inovacije i upravljanje* (Beograd, IBN Centar) str.18-30

mikrokompjutera kao važnog sredstva za korenutu promenu u pristupu dotadašnjih mašina koje su izložene nesluenim mogućnostima automatskog (digitalnog) upravljanja. Jedan od osnivača Intela, Gordon Moore, još 1965. godine, izneo je predviđanje da će se tempo procesiranja silikonskog čipova podvostručiti svake 18 meseci. To je kasnije nazvano Mooreov zakon, a praksa je pokazala da se i moguće brže povećanje procesiranja čipova. Ovome je mnogo doprinela i tehnologija novih materijala (sa silicijumskih čipova prešlo se na galijum – arsenidove), pa se danas sve više razvijaju tzv. bio čipovi i foto čipovi, što će još više omogućiti i minijaturizaciju i proširenje njihove upotrebe. Podatak Udruženja industrije poluprovodnika da je 2001. godine proizvedeno mikro čipova koji odgovara broju od 60 miliona tranzistora po svakom stanovniku Zemlje, a da će do 2010. godine to iznositi 10 milijardu, najbolje ilustruje nesagledivu ekspanziju kompjuterske tehnologije.”¹³

Na bazi bio čipova danas se razvija šesta generacija kompjutera. Tokom godina izvršena je kompjuterizacija najrazličitijih oblasti ljudske delatnosti. Pored toga, danas je veoma razvijeno umreženje više kompjuterskih jedinica, kako u nacionalne tako i internacionalne mreže. Kompjuterske mreže su integrisani informacioni sistemi koje podržavaju veliki računari, serveri. One predstavljaju tehničku i tehnološku podlogu za razvoj novog informacionog i telekomunikacionog prostora. Raunarska mreža je skup međusobno povezanih računara, perifernih uređaja i drugih resursa. Svaki uređaj koji komunicira sa drugim uređajima u mreži, naziva se mrežni čvor. U zavisnosti od međusobne udaljenosti računarskih resursa i načina organizacije telekomunikacionih komponenti radi formiranja mreže, može se izvršiti klasifikacija mreže prema geografskom području koje pokriva. Internet je globalna računarska mreža koja povezuje računare širom sveta i omogućava njihovu direktnu međusobnu komunikaciju. U stvari Internet povezuje i kompjutere, povezuje ljude.

Jedna od najpopularnijih usluga koju pruža Internet je World Wide Web – WWW ili skraćeno Web. WWW je servis – skup programa ili mreža programa koju je napravio Tim Berners Lee, rukovodilac Evropskog centra za nuklearna istraživanja iz Švajcarske, sa svojim saradnicima 1989. godine. Zahvaljujući ovom servisu Internet postao da se koristi u poslovne svrhe, što

¹³ Pokrajac, S. (2004) *Tehnologizacija i globalizacija* (Beograd, SDPublic) str.20-22

je podstaklo razvoj informacionih sistema. Nakon što su u početku unapređeni samo pojedini segmenti poslovnog ciklusa, danas su razvijeni informacioni sistemi koji obezbeđuju odvijanje poslovnih procesa u celovitosti – od sklapanja do realizacije posla. Kao rezultat primene ovih sistema usledila je globalizacija poslovnih procesa.

Za spoj informatičkih znanja i ekonomske sfere koristi se izraz digitalna ekonomija. Prived digitalni uvek ima značajne podatke koji su u obliku cifara. Digitalizacija je prenošenje informacija iz drugih oblika u elektronski oblik preko informacionog sistema. Don Tapscott¹⁴ koristi izraz digitalna ekonomija da označi novu ekonomsku realnost zasnovanu na: znanju (najvažnija imovina je u glavama zaposlenih i menadžera); virtualizaciji (kao što informacije prelaze iz analognog u digitalni oblik, fizičke stvari mogu da postanu virtualne menjaju i metabolizam ekonomije i vrste institucija); molekularizaciji (stare korporacije se rastu, a zamenjuju ih dinamične “molekule” i klasteri pojedinaca i entiteta koji oblikuju nove osnove ekonomske aktivnosti); integraciji/umrežavanju (nova ekonomija je umrežena ekonomija koja integriše “molekule” u klasterne i mreže za proizvodnju bogatstva); ukidanju posredovanja (funkcije posredovanja između proizvođača i potrošača ukidaju se pomoću digitalnih mreža); konvergenciji (dominantni sektor u novoj ekonomiji su novi mediji, koji su proizvod konvergencije kompjutera, komunikacija i industrije zadovoljstva); inovacijama (nova ekonomija zasniva se na zastarevanju sopstvenih proizvoda); neposrednosti (u novoj ekonomiji preduzeća napuštaju masovnu proizvodnju i velike magacine i prelaze na snabdevanje i isporuke kada je to potrebno bez stvaranja zaliha-*just - in -time*); globalizaciji (nova ekonomija postaje globalna ekonomija jer znanje ne poznaje granice); neskladu (nova ekonomija potencijalno izaziva masovne traume i konflikte, posebno između onih koji imaju i koji znaju i onih koji ne znaju).

Prema istraživanju UNESCO znanje i nauka razvijaju se neverovatnom brzinom. Celokupno znanje koje je stvoreno do XX veka, udvostručeno je tokom prvih 50 godina XX veka. Danas se nauka i znanja udvostručavaju za 5 do 8 godina. Ova eksplozija znanja otvara krizu informisanosti. Ona se

¹⁴Tapscott,I.(1995) *The Digital Economy, Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*, NewYork, str.44-72 citirano prema Prekajac, S. (2004) *Tehnologizacija i globalizacija* (Beograd, SDPublic) str.39-40

prevladava pomoć u uređaju kojima se informacije pronalaze, prenose, obrađuju i uvaju. Ovladava se prostorom i vremenom. Brzina kretanja informacija, ali i samog oveka i materijala, rezultirali su u lakšem i bržem savladavanju prostora i u komunikacijsko-informacionom smislu, skraćivanju vremena. Do promena je došlo u celom produkcionom lancu: u fazi proizvodnje (pojavile su se nove proizvodne tehnologije, nove metode upravljanja, novi načini organizovanja), u fazi razmene (razvila se elektronska trgovina, virtuelna trgovina, virtuelna distribucija), kao i u fazi potrošnje. Tehničko tehnološka revolucija rezultirala je u novoj ekonomiji.

Tehnološka revolucija nameće proces koncentracije i centralizacije proizvodnje, jer samo velika preduzeća mogu da izdvajaju dovoljnu sumu za istraživanje i razvoj i za uvođenje nove tehnike. Zahvaljujući velikim izdacima za istraživanje i razvoj velikih preduzeća, ubrzava se tempo nauke i tehnološke revolucije. Danas su nauka i tehnika osnovni izvori privrednog rasta. Zemlje koje su u stanju da prate rezultate tehničko tehnološke revolucije i imaju dovoljno sredstava za ulaganje u istraživanje i razvoj, specijalizuju se u industriji kompjutera, avio industriji, kosmičkoj tehnici, mirnodopskoj primeni nuklearne energije. U novim uslovima monopol nad tehnologijom po svojoj važnosti gotovo prevazilazi značaj monopola nad vlasništvom kapitala.¹⁵

2.4. Industrijske revolucije i privredni ciklusi: Kondratijevi ciklusi

Sve do Prve industrijske revolucije ekonomski teoretičari posmatrali su privredna kretanja statički. To je mišljenje koje privredu posmatra u kružnom toku i uvek u stanju ravnoteže. Međutim pri kraju Prve industrijske revolucije započelo je ciklično kretanje privrede. Povremene krize javljale su se i ranije, međutim ekonomska istorija beleži da se u 1825. godini javila kriza koja je potresla ondašnji Svet. "Slede zatim krize :1836, 1847,1857, 1866,1873,1882,1890,1907,1921,1929.godine. Što se dalje ide krize su sve oštrije i dugotrajnije. U razdoblju posle Drugog svetskog rata ciklična

¹⁵Popov, M., Stanković, F. (1995): *Osnove ekonomije - opšti deo* (Novi Sad, Finansing centar) str. 132-133

kretanja ublažavala je državna intervencija. ¹⁶Dve najjače polderne krize su iz 1971. i 2008. godine. Vremenom su se razvile brojne teorije o uzrocima kriza, odnosno cikličnog kretanja privrede koje se javlja u više ili manje pravilnim intervalima. Privredni ili poslovni ciklusi definišu se kao vremenski period između dve privredne krize. Svaki privredni ciklus ima uzlaznu i silaznu fazu, fazu depresije i fazu prosperiteta. U svakom privrednom ciklusu postoji najniža i najviša tačka. U silaznoj fazi pad proizvodnje prati pad zaposlenosti ljudi i kapaciteta i opšti porast bede i siromaštva i nakon dna – najniže tačke u ciklusu počinje faza prosperiteta u kojoj proizvodnja oživljava, povećava se zaposlenost i dohodci i koja dostiže u nekom momentu vrh – najvišu tačku u ciklusu. Jedan od najpoznatijih teoretičara privrednih ciklusa je Jozef Šumpeter (Joseph A. Schumpeter 1883-1950), koji je smatrao da su glavni pokretači i ekonomske dinamike inovacije, odnosno nova kombinacija faktora proizvodnje. On je privredne cikluse svrstao u tri kategorije prema vremenu trajanja: na male, koji traju oko tri godine, duge koji traju između 8 i 10 godina i Kondratijeve vrlo duge talase koji traju između 40 i 60 godina. ¹⁷Kondratijeva teorija vrlo dugog talasa ima za pretpostavku da se unutar vrlo dugog talasa javljaju kratki privredni ciklusi. Prema ovoj teoriji privredni ciklusi počinju sa tehnološkim inovacijama koji postaju kamen temeljac prolongiranog ekonomskog napretka. Bazne inovacije prožimaju praktično sve privredne grane i okida su za rast produktivnosti u celoj privredi.

Dosadašnji Kondratijevi ciklusi mogu se pratiti iz naredne tabele. Prvi Kondratijev ciklus vezuje se za parnu mašinu, drugi za železnicu i elik, treći za elektrifikaciju i hemikalije, četvrti za automobile i petrohemiju i peti za informacione i komunikacione tehnologije.

	Prvi	Drugi	Treći	četvrti	Peti
Period	1780-1830	1830-1880	1880-1930	1930-1970	1970-do danas
Pronalasci	Parna mašina	Železnica, elik	Elektrifikacija, hemikalije	Automobili, petrohemija	Informacione tehnologije, komunikacione tehnologije
Oblast	Tekstilna	Masovni	Masovna	Individualna	Informacione i komunikacione

¹⁶Ekonomski enciklopedija – knjiga I (1986)(Beograd, Savremena administracija) str. 641

¹⁷Schumpeter, J. A. (Business cycles – volume 2) <https://archive.org/stream/businesscyclesvo033061mbp#page/n549/mode/2up> posećeno dana 1.septembar 2016.

primene	industrija	transport	proizvodnja	mobilnost	komunikacije
Izvor: L.A. Nefiodow, "Der Sechste Kondratieff" ["The Sixth Kondratieff"], 2006; table: Allianz Global Investors Capital Market Analysis, prema Allianz Global Investors: Analysis & Trends, January 2010 https://www.allianzglobalinvestors.de/web/main?page=/cms-out/market-insights/market-insights.html					

Svih pet glavnih privrednih ciklusa koje je karakterisao dugi period prosperiteta završavali su u velikim krizama. Donja ta ka u prvom talasu je Panika iz 1837 koja je trajala u period 1837-1843, u drugom talasu Duga depresija u period 1873-1879; u tre em talasu Velika svetska kriza u period 1929-1939, u etvrtom talasu Prva i druga Naftna kriza u period 1974-1980 i u petom talasu Svetska finansijska kriza u period 2007-2009. godina.

Do smene Kondratijevih ciklusa dovode slede e karakteristike privrede: 1. Potencijal za daljuekplataciju stare bazi ne inovacije je iscrpljen; 2. Preveliki obim finansijskog kapitala u odnosu na realni kapital; 3. Period ozbiljne recesije; 4. Društvene /institucionalne transformacije. Ove karakteristike prepoznatljive su i u slu aju Svetku finansijsku krizu iz perioda 2007-2009 godine. Danas je aktuelno pitanje koja inovacija e pokrenuti i obeležiti Šesti Kondratijev ciklus. Procene su da klju za snažnu i održivu privredu leže u rastu produktivnosti resursa i energije. Razlog su novi uslovi koje name e globalizacija, domagrafske promene, klimatske promene, oskudnost resursa i ve a ekološka svest i odgovornost potroša a, koja e nastaviti da se pove ava usled ekonomskih, ekoloških i socijalnih obaveza. To su strukturne promene koje se nazivaju eko trendovi. Pored ekologije biotehnologija i naotehnologija i oblast zdravlja name u se kao pokreta i novog dugog talasa.¹⁸ U 2016. godini mi smo prakti no zakora ili u Šesti Kondratijev talas ili etvrtu industrijsku revoluciju.

DRUGO POGLAVLJE: KRATAK OSVRT NA RAZVOJ EKONOMSKE MISLI

1.1. Razvoj ekonomske misli do Svetske krize iz 1930-tih godina 20. veka

¹⁸Allianz Global Investors: Analysis and Trends: The sixth Kondratieff – long waves of prosperity, January 2010

Ekonomija kao samostalna nauka nastala je u 17. veku izdvajanjem iz filozofije. U 18 veku ona se razvila u samostalnu nauku disciplinu, a kao rezultat potrebe da se opiše i objasni sve složenija ekonomska stvarnost. Prvi ekonomski teoretičari bili su merkantilisti.

Merkantilizam: Od 15. veka, a nakon demografskog i ekonomskog oporavka srednjovekovne Zapadne Evrope, preko razvoja podela rada i stvaranja jakih nacionalnih država otpočinje razvoj kapitalističke svetske privrede. Siromaštvo Evrope prevladano je povećanom produktivnošću u poljoprivredi, proizvodima prve industrijske revolucije, kolonijalnim osvajanjem i uspostavljanjem trgovinskih odnosa sa ostatkom sveta. Navedena kretanja doprinela su da trgovinski kapital postane dominantan, a zlato sinonim za bogatstvo. Pri tome je bila zabranjena upotreba zlata za druge svrhe osim u funkciji novca. Opisuju i ekonomsku stvarnost, merkantilisti kao ekonomska misao je za najvažniji cilj ekonomske aktivnosti istakla povećanje bogatstva, a kao sredstvo za postizanje toga cilja pozitivan trgovinski bilans – veći priliv od odliva zlata po osnovu spoljne trgovine. „Pojava ove škole vezuje se za razvoj pomorskog saobraćaja, otkriće novih zemalja, a time i roba, kroz to razvoj trgovine i uspostavljanje svetskog tržišta. To je imalo za posledicu povećanje trgovačkog i bankarskog kapitala kao prvih pojavnih oblika kapitala uopšte. Upravo u ovim osamostaljenim oblicima kapitala došlo je i do prvobitne akumulacije kapitala. Novac, tj. plemeniti metali predstavljali su najpogodniji oblik za tzv. prvobitnu akumulaciju kapitala i bez te činjenice nemoguće je razumeti ideju merkantilista.“¹⁹ To je vreme snažne državne intervencije u oblasti spoljne trgovine. U ranoj fazi merkantilizma, kada je u trgovini učestvovao manji broj subjekata, država je kontrolisala trgovinski bilans svakog subjekta pojedinačno. Sa povećanjem broja subjekata to je bilo nemoguće, tako da je u razvijenoj fazi merkantilizma država kontrolisala saldo trgovinskih transakcija na nivou cele privrede.

Fiziokrati: Fiziokratska škola pojavila se u 18. veku u Francuskoj, kao reakcija na stanje tadašnje francuske privrede. U to vreme Francuska je bila poljoprivredna zemlja koja je industriju i trgovinu razvijala na teret poljoprivrede. Ona je po stepenu industrijske razvijenosti zaostajala za tadašnjom Engleskom. Takođe, zaostajala je i u poljoprivredi zato što je u

¹⁹Tot, A. (1994): *Istorija ekonomske misli* (Subotica, Ekonomski fakultet) str. 7

Francuskoj bio zabranjen izvoz, a oslobođen uvoz poljoprivrednih roba, što je doprinelo padu poljoprivredne proizvodnje. Fiziokrati za predmet istraživanja imaju poljoprivrednu proizvodnju i isti u da se bogatstvo ne poveća kroz trgovinu nego kroz proizvodnju i to u poljoprivredi. Iz tog razloga za njih je izvor bogatstva zemlja, a ne zlato. Za fiziokrate jedina svrha zlata je da olakša razmenu. Oni su pristalice nemešanja države u privredni život.

Klasici na ekonomski misao: U 17. veku, snažni državni intervencionizam sa mnogobrojnim ograničenjima i raznovrsnim zabranama, koje su zagovarali merkantilisti, postao je košnica daljeg ekonomskog razvoja. Proces njenog industrijskog kapitala uticao je da trgovinski kapital izgubi dominaciju. Preduslovi za dalji razvoj industrijskog kapitala bili su nemešanje države u privredni život i prepuštanje privrednih kretanja slobodnom delovanju tržišta i slobodnoj privrednoj inicijativi. Zahteve industrijalaca za daljim razvojem i uvođenjem bogatstva teorijski je objasnila i podržala liberalna ekonomska misao. Ona je za razliku od merkantilizma, sledila ekonomsku logiku fiziokrata za koje je izvor bogatstva predstavljao rad, a ne trgovina. Međutim za razliku od fiziokrata, za koje je izvor bogatstva bio samo rad u poljoprivredi, za klasici liberalnu ekonomsku misao izvor bogatstva je bio rad uopšte.

Klasici na liberalna ekonomska misao - Klasici na liberalna ekonomska nauka je u tumačenju privrednog života imala u vidu različite potrebe ljudi, različita dobra i usluge kojima se zadovoljavaju te potrebe i žrtve ili energiju koja se mora uložiti u vidu rada ili troškova da bi se proizvela dobra ili usluge u cilju zadovoljavanja različitih potreba. Vrednost različitih dobara ili usluga kojima se zadovoljavaju potrebe zavisi od troškova proizvodnje. Kao što se u prirodnoj privredi razmenjuju dobra za njihovu proizvodnju potrebno približno jednako rada odnosno troškova, tako u novonastaloj privredi gde su cene izražene u novcu, razmerna vrednost zavisi od troškova koji su neophodni za proizvodnju dobara koji se razmenjuju. Cene su posledica vrednosti, a vrednost je određena troškovima proizvodnje. Ovo je suština objektivne teorije vrednosti klasici na liberalne ekonomske misli. Ona nije poseban značaj pridavala novcu, nego se odnosila prema njemu (zlatu) kao i prema svakoj drugoj robi.

Najvažniji predstavnik klasi ne ekonomske misli je Adam Smit (Adam Smith 1723-1790), a njegovo najpoznatije delo je Bogatstvo naroda objavljeno 1776. godine. Za razliku od merkantilista Adam Smit se zalaže za nemešanje države u privredni život i isti e zna aj slobodne konkurencije na tržištu. Tržišni u esnici vo eni sopstvenim sebi nim interesom mogu najefikasnije da uve aju sopstvenu i društveno bogatstvo. U izu avanju stvaranja bogatstva isti e zna aj podele rada i za razliku od fiziokrata izvor bogatstva nalazi u radu u opšte, a ne samo u poljoprivredi.

Kada sredinom 19. veka tuma enje ekonomske stvarnosti na osnovu klasi ne ekonomske teorije preti da postane osnova za nove preraspodele društvenog bogatstva, nova liberalna ekonomska teorija da ne bi ugrozila interese vladaju eg industrijskog kapitala svodi predmet svog istraživanja na okvire koji to ne e mo i omogu iti. Ona napušta pretpostavku da je osnovni cilj ekonomske aktivnosti pove anje društvenog bogatstva i na osnovu izvršene raspodele bogatstva koju tretira kao kona nu i nepromenljivu, po inje da se bavi funkcionisanjem slobodnog tržišta sa aspekta formiranja relativnih cena koje treba da obezbede opšu ravnotežu sistema.

Teorija marginalne korisnosti - U ekonomskoj literaturi liberalna ekonomska misao iz sredine XIX veka dobila je ime po svojoj teoriji vrednosti – teoriji marginalne korisnosti. Marginalna ekonomska teorija napustila je analizu društvene vrednosti i po ela da tuma i vrednost kao subjektivnu kategoriju. Ona je razvila analiti ki aparat pomo u koga je objašnjavala kako stvaranje tako i raspodelu dohotka. Na slobodnom konkurentnom tržištu su eljavaju se tražnja i ponuda roba i usluga. Tražnju dobara formiraju subjektivne procene potroša a o korisnosti dobara. Potroša i teže da ostvare što ve u korisnost tako što e maksimirati dobitak i minimizirati troškove. Korisnost je u ovoj teoriji protuma ena kao subjektivan sud o upotrebnoj vrednosti za razliku od teorije klasi ara u kojoj se upotrebna vrednost izvodila iz korisnosti koja je objektivno uslovljena osobinama same robe i predstavljala je preduslov njene vrednosti. Po marginalnoj teoriji vrednosti vrednost je odre ena subjektivnom procenom korisnosti tj. prometna vrednost izvodi se iz upotrebne vrednosti. Vrednost dobra odre ena je maginalnom (ili grani nom ili dodatnom) korisnoš u tog dobra, a marginalna korisnost dobra odre ena je intenzivnoš u potreba i retkoš u dobara. Retkost dobara tretira se kao unutrašnja osobina robe. Marginalna korisnost nekog dobra za potroša a se

smanjuje kako se poveća količina dobra koju potrošač ima na raspolaganju. Ponudu dobara formiraju robe proizvedene po najnižoj mogućoj ceni.

Tačka gde se ponuda i tražnja seku je cena proizvoda. U uslovima slobodne konkurencije, preferencije potrošača sagledavaju se preko kretanja ponude i tražnje dobara na tržištu. Ostvarena cena na tržištu za neko dobro predstavlja determinantu njegove vrednosti. To znači da je vrednost nekog dobra jednaka ceni po kojoj se ono realizuje na tržištu, a troškovi proizvodnje jednaki su dohodcima potrošača. Različiti faktori proizvodnje donose različite dohotke – rad najamniku, visokokvalifikovani rad preduzetnika profit, kapital kamatu, a zemlja rentu. Industrijski preduzetnik zna da je jer spaja tržište proizvodnih faktora i tržište potrošačkih dobara.

Teorija marginalne korisnosti ima za pretpostavku delovanje „zakona tržišta“ Žana Baptista Seja (Jean Baptiste Say 1766 - 1832). Sejev zakon tržišta znači da liberalna privreda na osnovu slobodnog delovanja tržišnog mehanizma obezbeđuje punu zaposlenost i najbolju alokaciju svih faktora proizvodnje. To se postiže tako što svaka proizvodnja stvara sebi potrošnju, odnosno svaka ponuda stvara sebi tražnju, a u uslovima i pod pretpostavkom da se sve što se uštedi i investira tj. svaki proizvod javi kao sredstvo za kupovinu drugih proizvoda. U takvim uslovima odvijanja reprodukcije, disproporcije se mogu javiti samo privremeno izmeđ u pojedinih privrednih grana, dok slobodno delovanje tržišnog mehanizma i uticaj ponude, tražnje i cena opet ne obezbedi optimalan raspored faktora proizvodnje.

Optimalan raspored faktora proizvodnje javlja se u tački gde je privreda u stanju ravnoteže i u njoj se obezbeđuje maksimalno zadovoljavanje potreba uz minimalne troškove. Leon Valras (Leon Walras 1834-1910) smatra se osnivačem opšte teorije ravnoteže u kojoj postoji funkcionalna međuzavisnost tražnje, ponude i cena. On definiše stanje ravnoteže kao „ono stanje gde su efektivna ponuda i tražnja proizvodnih usluga jednake i gde je tekuća cena na tržištu proizvodnih usluga stacionirana. To je dalje ono stanje gde su efektivna ponuda i tražnja proizvoda jednake i gde je tekuća cena na tržištu stacionirana. To je najzad, ono stanje gde je prodajna cena proizvoda jednaka njihovoj ceni koštanja u proizvodnim uslugama. Prva dva uslova se odnose na ravnotežu razmene, a treći se odnosi na ravnotežu proizvodnje. Opšta privredna ravnoteža postoji onda kada imamo ravnotežu

na tržištu proizvoda i tržištu proizvodnih usluga i kada prodajne cene proizvoda postanu jednake njihovim troškovima proizvodnje.“²⁰

Za razliku do Valrasa, Alfred Maršal (Alfred Marshall 1842-1924) bavio se pitanjem parcijalne ravnoteže u kratkom i dugom roku. On analizira kako se vrši dinamika usklađivanja između ponude i tražnje i konstatuje da se tokom usklađivanja, cene mnogo brže usklađuju od količina. U kratkom roku na povećanju tražnje reagovale cene, tako da se ravnoteža uspostavi preko rasta cena, a uz nepromenjenu proizvodnju (količine). U dugom roku povećana tražnja, koja izaziva rast cena u kratkom roku, bi imala podsticaj za novu proizvodnju, tako da se u dugom roku povećati količine, a snižavati cene. Znači ravnoteža se uspostavlja u kratkom roku brzom promenom cena, a u dugom roku preko količina tj. promenjenim obimom proizvodnje.

Pokušaj ekonomista toga doba da teoriju marginalne korisnosti primene i na oblast novca sveo se na mogućnost da se objasni samo značaj novčanog dohotka za pojedinca, tj. na subjektivnu prometnu vrednost novca – vrednost koju pojedinac daje novcu koga poseduje. Međutim, ova teorija vrednosti nije mogla da objasni objektivnu prometnu vrednost novca, odnosno što pojedinac raspoloživim novcem može da kupi ne po subjektivnoj proceni vrednosti novca nego po objektivnom važenju. Problem utvrđivanja vrednosti novca prevaziđen je tako što je prihvaćeno mišljenje da u dugom roku vrednost novca zavisi od troškova proizvodnje, a u kratkom roku da se na utvrđivanje prometne vrednosti novca može primeniti mehanizam ponude i tražnje.

Zakon ponude i tražnje je tržišni zakon kao što su cene i kupovna snaga novca tržišne kategorije. Na tržištu na osnovu zakona ponude i tražnje cene dobara i usluga formiraju se na sledeći način: kada je ponuda dobara i usluga veća a od tražnje cene imaju tendenciju pada, kada je tražnja veća a od ponude cene imaju tendenciju rasta, a na nivou na kome se ponuda i tražnja podudaraju cene imaju tendenciju da se ne menjaju.

Analogno navedenom, na tržištu na osnovu zakona ponude i tražnje, kupovna snaga novca (realna vrednost novca izražena u dobrima i uslugama) formira se na sledeći način: kada je ponuda novca veća a od tražnje novca

²⁰Šoškić, B (1990: *Razvoj i osnove savremene ekonomske misli* (Beograd, Savremena administracija) str. 273-274

kupovna snaga novca ima tendenciju pada, znači za novac ćemo i da se kupi manje dobara i usluga te će cene biti veće, a kada je tražnja novca veća od ponude, kupovna snaga novca ima tendenciju rasta, znači za novac ćemo i da se kupi više dobara i usluga te će cene biti niže. Tumačenje vrednosti novca preko zakona ponude i tražnje ne predstavlja ni jednu posebnu teoriju vrednosti novca.

Teorija vrednosti novca je sve do početka 19. veka imala je autonoman karakter u odnosu na opštu ekonomsku teoriju. Odvojenost teorije novca od opšte teorije vrednosti proizašla je iz jedinstvenog gledanja na novčanu privredu. Novčana privreda poistovećivala se sa trampom što je imalo za posledicu da je pitanje novčanih cena (apsolutnih cena) bilo sporedno i da se razmatralo odvojeno od teorije vrednosti i raspodele. Središnji problem ekonomske teorije bila je vrednost, ta nije prometna vrednost. Iz tog razloga svi naponi bili su usmereni na objašnjavanje relativnih cena, odnosno razmenskog odnosa između dve robe (usluge) odnosno razmenskog odnosa između određene robe (usluge) i robe – zlata koja je izabrana za novac. To je podrazumevalo da su cene (dohodak) uzrokovane odnosom razmene, a da je novac samo zajednički izraz za različita fizička dobra. Novac je zato predstavljao tehničko sredstvo koje ne utiče na odnose razmene, nego je neutralan kako u odnosu na privredni proces tako i na odnose razmene.

1.2. Liberalizam i privredna kriza 30-tih godina 20 veka

Osnovu liberalizma predstavljalo je mišljenje da država ne sme da ograničava slobodu privrednika. Pod ograničavanjem slobode privrednika nisu podrazumevana jedino ograničenja koja su bila posledica delovanja zakona o novcu. To je doba zlatnog standarda, odnosno zlatno-polužnog, odnosno zlatno - deviznog standarda.

Na početku civilizacije novac je bio nepoznat. Potrebe ljudi za određenim proizvodima zadovoljavane su trampom. Kada se vremenom sa sve većom i raznovrsnijom proizvodnjom i pojavom društvene podela rada pojavio problem da raspoloživi proizvod bude prihvaćen za traženi, iznalazena je jedinstvena i opšteprihvaćena stvar, proizvod ili životinja za pribavljanje sredstava za zadovoljavanje najraznovrsnijih potreba. Na primer, duvan se počeo upotrebljavati kao novac u Virđiniji i 1607. godine, desetak godina nakon što je osnovano prvo stalno naselje Jamestown, a 1642. godine

Generalna skupština Virdžinije dala je duvanu status zakonskog sredstva plaćanja. Metali su preuzeli funkciju opšteg sredstva razmene zbog svojih prirodnih osobina, da su lako prenosivi, trajni, deljivi i da ih je moguće stapati. U doba metalizma sredstvo plaćanja bio je kovani novac. Za kovanje novca korišteni su najčešće plemeniti metali zlato i srebro, ali i gvožđe i bakar. Konačno zlato se izdvojilo kao metal i preuzelo primat u odnosu na ostale metale. Od zlata su kovani zlatnici čija je vrednost odgovarala njihovom metalnom tj. zlatnom sadržaju. Oni su bili ujedno i nacionalni novac i međunarodno sredstvo plaćanja. U XVIII veku nedovoljna količina zlata nametnula je deflatorska kretanja koja su bila u suprotnosti sa potrebama industrijske revolucije. “Treba shvatiti odnose, koji su 1905. godine za udili statističara De Fouillea – do tog trenutka, sve zlato iskopano iz zemlje moglo se staviti u kocku sa stranicom 10m. Slična kocka, napravljena od sveg raspoloživog zlata u Evropi 1500. godine otkada zapravo i počinje naše istraživanje, nema stranicu već u od 2m (8m³).”²¹ U takvim okolnostima došlo je do sloma metalizma.

Nakon sloma metalizma nastupio je period zlatnog standarda koji je preko novanih surogata omogućio povećanje količine novca u opticaju. Novani surogati zamenljivi za novac = zlato bili su čekovi, papirne novčanice, negotovinski krediti zamenljivi za gotovinu - papirnu novčanicu, odnosno definitivno zamenljivi u zlato=novac. U prvoj fazi zlatnog standarda papirna novčanica bila je zamenljiva za zlato, međutim, vremenom je usledilo sve veće odstupanje između vrednosti papirnih novčanica u opticaju i zlatnog pokrivena. U istom zlatnom standardu vrednost papirnih novčanica u opticaju bila je za oko 1/3 iznad raspoložive količine zlata, jer su procene pokazivale da se toliko novčanica nikada ne mogu iz opticaja zamijeniti za zlato. U zlatnopolužnom standardu vrednost papirnih novčanica u opticaju, mogla je biti za oko 2/3 iznad raspoložive količine zlata, s tim da više nije bila svaka novčanica zamenljiva za zlatni novac, nego samo za iznos novčanica u vrednosti jedne zlatne poluge. U zlatno deviznom standardu, vrednost

²¹ Vilar, P. *Zlato i novac u povijesti*, 1990, Beograd, Nolit, str. 24

Prema najnovijim procenama ukupna količina proizvedenog zlata od najstarijih vremena do 1997. godine, kada je istraživanje vršeno, iznosi 134.900t. Oko 40% te količine proizvedeno je u Južnoj Africi. Danas bi sve zlato iskopano iz zemlje moglo stati u kocku sa stranicom od 25m. prema Beke Trivunac, J. *Osnove bankarstva*, 2007, Beograd, Fakultet za trgovinu i bankarstvo Jani i Danica Kari, str.111

papirnih novčanica mogla je biti za oko 2/3 iznad raspoložive količine, ali sada ne samo zlata, nego i deviza – potraživanja u zlatu.

Šta je bio zlatni standard? Temin objašnjava zlatni standard preko sledećih pet karakteristika: “ 1. slobodan protok zlata između pojedinih država; 2. održavanje fiksne vrednosti nacionalnih valuta u odnosu na zlato i posleci no jedne u odnosu na ostale valute; 3. odsustvo organizacije za međunarodnu koordinaciju; 4. postoji asimetrija između država sa deficitom i država sa suficitom platnog bilansa; 5. mehanizam za prilagodbu avanje kod država sa deficitom platnog bilansa bio je deflacija a ne devalvacija, odnosno promena domaće cena umesto promene deviznog kursa.”²²

U liberalizmu, neograničena sloboda privređivanja imala je ograničenja u zakonskoj obavezi održavanja konstantne zlatne vrednosti novca, a što je bilo regulisano zlatnim paritetom. To znači da je neograničena sloboda privređivanja u smislu neograničenog rasta investicija, zaposlenosti, proizvodnje, potrošnje, cena, troškova ograničena samo neograničenom slobodom i obavezom održavanja konstantne zlatne vrednosti novca. Zakonom je tada bila određena eskontna stopa kao instrument za regulisanje količine novca u opticaju. Preko povećanja ili smanjenja eskontne stope države su smanjivale ili povećavale količinu banknota u opticaju u zakonski propisanim granicama i time ujedno uticale na pad ili rast tražnje domaće komitenata za devizama.

Održavanje konstantne zlatne vrednosti novca praktično je značilo, da je u sistemu zlatnih standarda stvoren prostor za povećanu proizvodnju, međutim pod uslovom da su unutrašnje cene bile u skladu sa cenama na svetskom tržištu izraženim u zlatu. Tokom 18. i početkom 19. veka nisu sve zemlje bile u istim fazama zlatnog standarda, a neke nisu ni izašle iz metalizma. Na primer Austrija sredinom 18. a Turska i u drugoj deceniji 20. veka još uvek su bile u metalizmu. Međutim i pored toga za međunarodnu razmenu bila je od značaja samo tzv. valutna konstanta – konstantna zlatna vrednost novca, kojom je obezbeđivana stabilnost nacionalnog novca izražena u količini zlata. Svaka jedinica troška imala je ekvivalent u zlatnoj vrednosti i bila je jedinstvena kako za svaki proizvod tako i za sve privede.

²²Temin, P.(1996): *Lessons from the Great depression* (Massachusetts Institute of Technology) str.

Meunarodna razmena između privreda odvijala se po teoriji komparativnih troškova, odnosno tako što je svaka privreda proizvodila i izvozila samo onaj proizvod koji je sposobna da proizvede jeftinije u odnosu na druge privrede, a u količinama potrebnim za obe. Pod tom pretpostavkom u sistemu zlatnih standarda bilo je moguće povećati proizvodnju samo onih proizvoda koji nisu bili izloženi konkurenciji na svetskom tržištu.

Tokom 19. veka Engleska je bila politička i ekonomska sila sveta. Ona je sistem zlatnog standarda uvela još 1717. godine i bila prva u svetu koja je imala za privredno opredeljenje liberalizam. Od ekonomske politike Engleske zavisio je izvoz i proizvodnja u mnogim zemljama. Svaka promena u ekonomskoj politici Engleske imala je direktne posledice na privredna kretanja u ostalim delovima sveta. Iz toga razloga ostatak sveta nije bio sposoban da utiče na drugačija privredna kretanja nego što ih je diktirala Engleska i njena nacionalna valuta funta, te je samim tim morao da vodi politiku novca u skladu sa zlatno - standardnim pravilima.

Privredna i politička moć Engleske bila je glavni razlog zbog koga su zlatni standardi u stogodišnjem važenju i pored toga što je došlo do značajne privredne ekspanzije, te uopšte nisu odgovarali potrebama robnog prometa, ostali stabilni sve do pred I svetski rat, a liberalizam bio preovlađujuće privredno političko opredeljenje.

Engleska je imala razvijenu tekstilnu, crnu i mašinsku industriju i bila najveći uvoznik sirovina. Razvijaju i industriju naftu i poljoprivrede, ona je takođe bila i značajan uvoznik hrane. I pored toga što je bila veliki uvoznik, Engleska je bila najveći svetski prevoznik i devizni priliv koji je poticao od usluga trgovačke mornarice pokrivao je znatan devizni odliv po osnovu uvoza sirovina i hrane. Takođe, Engleska je imala velike devizne prilive i po osnovu investiranih viškova kapitala po svetu, a posebno u SAD. Dominantan uticaj Engleske na svetsko tržište donosio je engleskoj privredi velike koristi. Privrede ostatka sveta mogle su da se razvijaju strukturno i dinamičnije na način koji je odgovarao pre svega engleskoj privredi, te je tako bio onemogućen razvoj konkurentne proizvodnje u drugim zemljama.

Međutim, na način koji pokriva emisije banknota u zlatno – deviznom standardu omogućio je da ista količina zlata bude istovremeno pokrivena za odobravanje kredita u raznim zemljama. Kreditna ekspanzija uticala je i omogućila

razvoj nacionalnih ekonomija i izmenu njihove privredne strukture saglasno nacionalnim potrebama, a suprotno signalima sa svetskog tržišta koji su pre svega poticali od Engleske. Štite i nacionalni razvoj, u sistemu zlatno - deviznog standarda, emisione banke razvile su praksu korišćenja inostranih kredita radi investicija na deviznim berzama, u cilju o uvanja stabilnosti valuta u okviru zlatnih ta aka. Bez takvih intervencija dispariteti unutrašnjih cena koji su se javili usled razvoja koji nije saglasan sa kriterijumima profitabilnosti koji važe na svetskom tržištu, uticali bi na odliv zlata i deflatorne procese u nacionalnoj ekonomiji. Pored mogu ih prednosti za nacionalni razvoj koji je omoguio zlatno -devizni standard, kotacije valuta na deviznim berzama mogle su da unesu jedan do tada sasvim nepoznati element neizesnosti zbog pojave špekulacija na deviznim berzama.

Ve po etkom 20. veka uo ene su promene odnosa snaga na svetskom tržištu usled pojave novih industrijskih država koje su se razvile na protekcionizmu (SAD, Nema ka, Francuska, Japan) i koje su na svetskom tržištu delovale na svetski nivo cena na na in kako je to nekada mogla samo Engleska. Pored toga obaveze Engleske po osnovu uvoza sirovina postojale su ve e od prihoda po osnovu usluga i reinvestiranog kapitala u inostranstvu, a sve je manje bilo i priliva novog zlata u Eglesku. Ove promene koje su vremenom po ele dobijati na snazi, po ele su paralelno slabiti okolnosti i kretanja koja su u dugom vremenskom periodu doprinosila stabilnosti funte i stabilnosti drugih valuta prema funti. Ekonomska snaga Engleske je tokom I svetskog rata dodano oslabljena. Engleska je finansirala Prvi svetski rat odlivom zlata iz zemlje i prodajom investicija u inostranstvu, što je imalo za posledicu da je ostala bez zna ajnih prihoda kojima je održavala valutnu stabilnost funte.

Nakon završetka Prvog svetskog rata i dalje se uspešnost jedne privrede sagledavala preko valutne stabilnosti, što je uticalo da se pod vodstvom Engleske postigne dogovor velikog broja zemalja na povratak na sistem zlatno-deviznog standarda i zlatne paritete od pre Prvog svetskog rata. Me utim, svi pokušaji povratka na zlatni standard i na paritete od pre Prvog svetskog rata nisu dali rezultat. Osim što je tome doprinela oslabljena ekonomska snaga Engleske, veliki broj zemalja tako e nije imao dovoljnu koli inu zlata za minimalno pokri e nov anog opticaja. Pored toga, mnoge zemlje da bi izbegle deflaciju koja bi onemogu ila pokretanje razvoja, odugovla ile su sa prihvatanjem predratnih valutnih pariteta i liberalizma.

Engleskoj je donosio velike koristi dominantan uticaj na svetsko tržište, međutim, imao je i negativnih posledica na njen privredni razvoj. Negativne posledice su bile pre svega izražene u posleratnom periodu. Tada je Engleska prilagođavala i podređuju i unutrašnja privredna kretanja potrebi održavanja stabilnosti funte, usled značajnog rasta doma ih troškova u odnosu na svetsko tržište i slabog rasta produktivnosti u odnosu na protekcionističke zemlje i sopstvene potrebe, proizvela unutrašnja deflatorska kretanja.

Vremenom je liberalistički sistem razmene doveo do značajnog deformisanja privredne strukture pojedinih zemalja. One su, da bi se zaštitile od daljih strukturnih deformacija zbog prilagođavanja svetskom tržištu na kome je sve bilo podređeno dominaciji i interesima Engleske, svoj razvoj zasnivale na protekcionizmu. U 19. veku protekcionizam kao privredno političko opredeljenje bio je izražen u SAD, a Nemačka i pored prihvatanja sistema zlatnog standarda nikada nije bila orijentisana na liberalističku privrednu koncepciju. Nemačka je tokom 19. veka izgradila svoju privredu na protekcionizmu.

Ekonomija koja se bavila isključivo istraživanjem i formulisanjem zakona mehanizma cena iz koga je posledično izvodila i raspodelu dohotka te novac nije smatrala konstitutivnim elementom sistema, a polazila od pretpostavke da je stabilnost deviznih kurseva osnovna pretpostavka zdravog valutnog sistema i vrhovna norma u privrednom životu, podređivala je stabilnost domaće privrede svetskim privrednim kretanjima i nije analizirala uticaj promene kupovne snage novca na domaće i privredna kretanja. Pored toga privreda koja je svoj razvoj zasnivala na slobodnom delovanju tržišta, slobodnoj konkurenciji proizvodnih jedinica i ulogu države svela na obavezu da obezbedi uslove za slobodan razvoj, nije uzimala u obzir socijalne i šire društvene posledice koje je proizvodila u domaćoj privredi.

Klasici ekonomija nije obašnjevala ni jednu pojavu u privrednom životu koja nije mogla po svojoj prirodi biti deo logične celine njenog teorijskog privrednog sistema. Međutim, u stvarnosti sistem više nije funkcionisao po teorijskom modelu. Stvarni život po sebi su sve jačim intenzitetom i sve češće da prate pojave koje svesno zanemarivanje je proizvelo najveće u svetsku industrijsku, agrarnu, finansijsko – bankarsku, odnosno ekonomsku krizu.

Brzi privredni razvoj Engleske, Francuske i Nemačke uticao je na prelazak ekonomske konkurencije razvijenih zemalja u utakmicu za što veći kolonijalni prostor. Kolonije su bile neophodne kao izvor jeftinih sirovina i tržišta za izvoz industrijskih proizvoda i kao ekonomski prostor pomoć u slučaju da se ne sačuva mir u sopstvenoj zemlji. Zemlje koje nisu bile uspešne u kolonijalnom osvajanju, štatile su svoj nacionalni ekonomski prostor državnim merama. Protekcionizam se pokazao neophodnim u uslovima kada se nije našao prostor za zaštitu mlade industrije i socijalnog mira u zemlji. Rat za kolonije nije prestao jer ga je funkcionisanje sistema stalno pothranjivalo što je na kraju i dovelo 1914. godine do Prvog svetskog rata i sloma liberalne ekonomije i zlatnog standarda 19. veka.

Nakon završetka Prvog svetskog rata svi pokušaji povratka na sistem zlatnog standarda i liberalnije principe u privrednom životu bili su bezuspešni. Kreditna ekspanzija banaka stvorila je uslove za razvoj industrijske proizvodnje takvog intenziteta da je ona u prvoj polovini 1929. godine u najrazvijenijim zemljama toga doba dostigla najviši nivo ikada ostvaren. Hiperprodukcija roba i ograničenost potrošnje izazvale su u drugoj polovini godine pad robnih cena, smanjivanje proizvodnje i pad kurseva hartija od vrednosti. Katastrofalan krah Njujorške berze u oktobru 1929. godine zvan i predstavlja početak ekonomske krize i prvu pojavu kreditno - novčane krize kao izraz većeg započetog industrijske krize. Ista berzanska kraha bila je posledica usled dugogodišnjih špekulacija sa hartijama od vrednosti na berzi. Nekoliko godina pre početka krize kursevi hartija od vrednosti rasli su daleko više od intenziteta razvoja proizvodnje, a pre svega zbog optimističkih procena u dalji privredni rast. Recesiona kretanja su zato uticala na prodaju vrednosnih papira po bilo kojoj ceni.

Ekonomska kriza postala je još složenija 1931. godine. Intenziviranje negativnih posledica svetske privredne krize nastupilo je sa bankrotom najveće komercijalne banke u Austriji Wiener Credit Anstalt usled nemogućnosti njenih komitenata, zbog velikog pada cena, da odgovore na svoje obaveze prema Banci. Tu Banku su najviše kreditirale nemačke banke, tako da su nakon austrijske poele da bankrotiraju i banke u Nemačkoj. SAD su u otkivanju velikih profita kada Nemačka poela plaćati obaveze po ratnim reparacijama najviše finansirale Nemačku privredu. Višak novca nemačke banke plasirale su po celoj Evropi tako da se finansijska kriza

nakon bankrotstva jedne od najvećih austrijskih banaka prenela po celoj Evropi. Kako je ista količina zlatne rezerve bila baza za desetostruko veće iznose kredita, banke su u vreme krize pokrenule obrnuti proces, odnosno značajno smanjile kreditiranje. Više se nije mogao dobiti ni kredit radi intervencije na deviznom tržištu u cilju održavanja valutne stabilnosti. Deflaciona kreditna politika koja se vodila radi usklađivanja unutrašnje inflatorne i spoljne stabilne vrednosti valuta u odnosu na zlatni paritet, uticala je na dalji pad cena i zaposlenosti u nacionalnim privredama.

Deflaciono delovanje sistema zlatnog standarda na nacionalne ekonomije i svesno žrtvovanje privredne ravnoteže valutnoj, imalo je za posledicu i prepočetka svetske krize, te lomove u nacionalnoj ekonomiji prouzročene velikom nezaposlenošću. Takva kretanja dostigla su svoj vrhunac u privrednoj recesiji 1930 - tih godina.

Tabela: Stope industrijske nezaposlenosti					
Zemlja	1921-29	1930-38	Prosečna stopa	Razlika	Odnos između proseka i razlike
SAD	7,9	26,1	17	18,2	1,07
V. Britanija	12	15,4	13,7	3,4	0,25
Francuska	3,8	10,2	7	6,4	0,91
Nemačka	9,2	21,8	15,5	12,6	0,81

Izvor: Eichengreen and Hatton (1988) prema Temin, P.(1996): Lessons from the Great depression (Massachusetts Institute of Technology) str.3

Po nekim autorima ekonomska kriza 30-tih godina 20. veka počela se početkom Prvog svetskog rata i završila se sa završetkom Drugog svetskog rata, te da je suštinski trajala koliko i rat - „drugi tridesetogodišnji rat“ u svetskoj istoriji. Na osnovu podataka iz prethodne Tabele može se zaključiti da su krizom bile najviše pogođene Nemačka i SAD.

Ekonomska kriza je prevladana tako što su deflacione politike (novca) bile zamenjene ekspanzivnim politikama, prvo u SAD i Nemačkoj, a kasnije posle II svetskog rata i u ostatku sveta. Promena je imala dramatičan uticaj na ekonomiju. Za razliku od deflacionista koji su bili mišljenja da su unutrašnje cene trebale da se smanje da bi se reuspostavio prosperitet, Ruzvelt i Hitler odbili su ovakav pristup. Zamenili su ga ekspanzivnim politikama (novca).

U SAD privredna kriza 30-tih godina 20. veka prevladana je primenom programa *New Deal*, po mnogim mišljenjima najznačajnijeg istrijskog primera aktivne državne intervencije u privredi. Politika *New Deal* predstavljala je kombinaciju subvencionisanja poljoprivredne proizvodnje, politiku javnih radova, jeftinih kredita i niske kamatne stope, politiku povećanja novca u opticaju i povećanja potrošnje. Insistiralo se na povećanju izdataka države ili njihovom održavanju na određenom nivou. Na održavanju obima državnih izdataka insistiralo se i u uslovima pada dohotka, što je prethodno podrazumevalo povećanje budžetskog deficita.

Po Teminu: „Američki oporavak preko *New Deal* bio je sličan nemačkoj ekspanzivnoj politici u socijalističkom pristupu prema ulozi države, ali se veoma razlikovao po unutrašnjoj dinamici. Nemački oporavak je u prvi plan istakao potrošnju, da se preokrene tok, i tokom vremena pridavao je značaj investicijama. Nasuprot nemačkom, američki oporavak započeo je sa investicijama i u nastavku naglašavao značaj potrošnje. Nemačka je ubrzano povećavala vojnu proizvodnju; SAD su započele vojnu proizvodnju krajem 1930-tih godina. Nemačka ekonomija bila je pod rasturom kontrolom dok je *New Deal* nametao mnogo kontrola odjedamput i pod različitim pritiscima njih povlačio. Nemci su držali nadnice na niskom nivou i brzo ostvarili punu zaposlenost. Amerikanci su povećavali nadnice i morali su da se suočavaju i dalje sa nezaposlenošću.“²³

U to vreme može se reći da su ove politike pre bile cilj nego politike, a još manje politike zasnovane na nekom konkretnom teorijskom modelu. Jer, kako kaže Temin: “Ranih 1930-tih godina Kejnz je bio samo jedan od mnogih zagovornika ekspanzionizma. Njegova intelektualna dominacija u ekonomskoj misli nije se javila do kraja dekade. Kejnzova analiza je u stvari prirodna posledica Depresije. Kreatori politike krajem 1930-tih godina nisu pravili razliku koju mi pravimo danas između mikroekonomije i makroekonomije. Oni su okarakterisali depresiju kao strukturni problem mnogo više nego kao problem ekonomskih agregata. Posledno oni su koristili mešavinu mikroekonomskih i makroekonomskih politika u pokušaju

²³ Temin, P. Isto str. 118

da prevazi u depresiju. Stoga ovi režimi nisu bili ni po formi ni po sadržini kejnsezijanski.²⁴ Oni su to postali nakon završetka II svetskog rata.

1.3. Teorija zaposlenosti, kamate i novca J. M. Kejnza i intervencionizam države kao prevla uju e privredno-politi ko opredeljenje

Teorijski osnov anticikličnoj ekonomskoj politici koja se vodila u zemljama razvijene tržišne privrede nakon završetka Drugog svetskog rata pa sve do 1980-tih godina bila je na početku tog perioda teorija Džona Majnarda Kejnza, a kasnije njegovih sledbenika kejnzijanaca. Kejnsova teorija je prva teorija u ekonomskoj nauci koja se bavila makroekonomskim problemima i agregatnim (ukupnim) ekonomskim veličinama. Na osnovu marginalne ekonomske teorije nisu mogli da se reše problemi nezaposlenosti i depresije, jer je marginalizam bila škola privredne ravnoteže u uslovima pune zaposlenosti. U slučaju da se nezaposlenost pojavi mišljenje je bilo da je trebalo biti dovoljno dugo strpljiv i da se tržište samo od sebe ovaj problem otkloniti.

Istina, još 30 - tih godina bilo je u ekonomskoj teoriji ozvaničeno da je marginalistički pravac, uporno istrajavajući i na pretpostavkama savršene potpune konkurencije, izgubio aktuelnost u tumačenju stvarnosti. Stvorena je nova teorija cena tako što je odbacena potpuna konkurencija kao polazna osnova u tumačenju cena i na taj način prevaziđena je velika suprotnost između vladajuće teorije vrednosti i ekonomske stvarnosti. Teorijsku osnovu novim tumačenjima ekonomske stvarnosti obezbedile su teorija monopolske konkurencije J. Chamberlina i teorija ograničene konkurencije J. Robinsona. Međutim ove teorije nisu bile dovoljne za teorijsko utemeljene ekonomske politike čija primena bi omogućila prevazilaženje ekonomske krize. Za prevazilaženje krize nije bila dovoljna samo spoznaja da na mikro nivou – novou proizvodne jedinice, može postojati i da postoji kao i da njoj teži ravnoteža bez potpune zaposlenosti proizvodnih faktora. Bilo je potrebno teorijski objasniti da na nivou nacionalne privrede takođe može nastati ravnoteža, ali bez pune zaposlenosti proizvodnih faktora i dokazati da nezaposlenost proizvodnih faktora nije neizbežna pojava ekonomskog života. Ekonomska teorija Džona Majnarda Kejnza objasnila je to, danas tako jasno i

²⁴ Temin, P. isto str.107

logi ne istine i upravo zato što se javila kao reakcija na probleme nezaposlenosti i privredne depresije tadašnjeg doba i imala za cilj da ih otkloni, Kejnsova ekonomska teorija nazvana je teorijom nedovoljne zaposlenosti.

Keynes je tvrdio da je vladajuća teorija opisivala ekonomsku stvarnost iz sredine 19. veka, koja je karakteristika bila skoro puna zaposlenost proizvodnih faktora i proizvodnje. Kako je ekonomska kriza pre svega posledica istrajavanja na određenim pretpostavkama u funkcionisanju privrede koje, ako su nekada i bile u skladu sa stvarnim privrednim kretanjima, više to nisu, on istina je da teorijski opšti slučaj nije slučaj pune zaposlenosti. On je marginalnu teoriju posmatrao kao teoriju granice mogućeg slučaja i objašnjavao je kao teoriju proizvodnje i raspodele datog obima proizvodnih faktora. Marginalisti se nisu bavili pitanjima obima, tj. veličine društvenog proizvoda, nego raspodelom društvenog proizvoda i zakonima koji određuju raspodelu društvenog proizvoda između pojedinih društvenih klasa.

Za Kejnza je teorijski izraz kriznog stanja iz 1930-ih godina slučaj nepotpune zaposlenosti. To stanje nije normalno stanje, ali je ono postalo redovno stanje tako da je slučaj nepotpune zaposlenosti za Keynesa, teorijski opšti slučaj. Za razliku od vladajuće teorije Kejnza se bavio pitanjima obima raspoloživih faktora proizvodnje i faktorima koji određuju nivo njihove zaposlenosti sa ciljem da pronađe sredstva kojima se otkloniti stanje u privredi koje karakteriše nepotpunu zaposlenost. To nije, on se bavi analizom privredne aktivnosti u kratkom roku ne smatrajući i pri tom da mogu nastati ponude moraju da se uzimaju kao određene – date i da jedino promene na strani tražnje mogu i treba da igraju ulogu u formiranju cena.

Kejnza je teorijski dokazao da postoji uzrok nezaposlenosti tako što je negirao temelje vladajuće teorije. On je pre svega negirao tu tvrdnju Sejovog zakona tržišta da ponuda stvara svoju sopstvenu tražnju. Dokaz da svaka ponuda ne stvara na tržištu sopstvenu tražnju bila je hiperprodukcija roba. Na ovom pitanju, pitanju da li u nacionalnoj privredi postoji dovoljan obim tražnje koji bi apsorbirao ukupan dohodak po cenama koje obezbeđuju profitabilnost ukupne proizvodnje je osnovna linija razmišljanja Keynesa sa klasičnom školom.

Kejnz je bio mišljenja da je tvrdnja marginalista da se svaki proizvod javlja kao sredstvo za kupovinu drugih proizvoda, odnosno da je svaka ušteda istovremeno investicija zasnovano na opažanjima iz ranog kapitalizma kada su visoki dohoci omogu avali veliku štednju preduzetnicima koji su je automatski investirali, jer su o ekivali veliku dobit. Po Kejnzu privredna kretanja su ve nekoliko decenija druga ija nego što ih sagledavaju marginalisti. Ve nekoliko decenija ukupni dohodak iz koga bi trebalo da ja a štednja stagnira, a i grani na produktivnost kapitala opada. Takva kretanja su pre svega posledica odustva faktora koji su sredinom 19. veka uticali na pojavu velikog dohotka, štednje i investicija, a to su porast stanovništva, tehni ki pronalasci i osvajanja novih zemalja.

Pored toga Kejnz je istakao i da pojedina na štednja ne mora pozitivno da uti e i na zajednicu kao celinu, jer ne postoji ništa što obavezuje preduzetnike da ušte eno investira. Preduzetnik se prilikom investiranja rukovodi motivima profita i ako ona po pojedina noj proceni ne e uslediti u meri u kojoj to on o ekuje izosta e investiranje bez obzira na potrebe zajednice.

Postoje a velika nezaposlenost za Kejnza predstavlja dokaz da slobodne tržišne snage nisu dovoljne da obezbede punu zaposlenost proizvodnih kapaciteta. Za marginaliste je tadašanja nezaposlenost bila voljna nezaposlenost i nastala je kao posledica odbijanja radnika da rade za odre enu najamninu. Kejnz dokazuje da nezaposlenost sa po etka 20. veka nije ni voljna ni frikcionalna. Kejnz je uveo kategoriju nedovoljne nezaposlenosti kao posledicu delovanja samog sistema. On je na osnovu kategorije nedovoljne zaposlenosti i negiranja tvrdnje da tržišni mehanizam automatski dovodi do stanja pune zaposlenosti, dokazao da privreda može biti na raznim nivima zaposlenosti, odnosno da privredi sistem može biti u ravnoteži ali da postoji stanje nezaposlenosti.

Pored toga Kejnz je razmatrao i tvrdnju da koli ina novca nema uticaja na formiranje vrednosti. Naime, po kvantitativnoj teoriji novca, svaka promena novca u opticaju izaziva promene u cenama u istom smeru, tako da novac i promena novca u opticaju ne može uticati na odnos izme u inilaca proizvodnje. Za Kejnza su privredna kolebanja koja dovode do promene u nivou zaposlenosti, proizvodnje i dohotka, dokaz da koli ina novca može vršiti uticaj na odnos izme u inilaca proizvodnje i formiranja vrednosti.

Kejnes je razmatrao i delovanje sistema zlatnih standarda i ekonomskog liberalizma u spoljnoj trgovini na nacionalnu ekonomiju. On se me utim, tim pitanjima bavio samo u meri u kojoj je bilo nužno da dokaže da su nezaposlenost i deflacija štetne posledice žrtvovanja ravnoteže u realnom sektoru privrede, zbog održavanja ravnoteže u nov anom sektoru, odnosno pridržavanja pravilima zlatnih standarda.

Kejnz je pored toga što je uo io nedostatke vladaju e teorije vrednosti, a da bi pružio teorijski osnov za prevazilaženje krize, ukazao na nedostatke i praznine u ekonomskoj teoriji toga doba u objašnjavanju ekonomske stvarnosti. U to doba ekonomska teorija bila je podeljena i ekonomske probleme posmatrala je parcijalno preko teorije vrednosti, teorije novca i teorije privrednih ciklusa. Teorije vrednosti (proizvodnje) bavile su se relativnim cenama, monetarne teorije tražnjom za proizvodnjom i vrednoš u novca, a teorije privrednih ciklusa uzrocima nastanka privredne neravnoteže.

Teorija marginalista bila je teorija proizvodnje i raspodele datog obima proizvodnih faktora i proizvodnje. Ona je uticala da pri datoj ukupnoj koli ini proizvodnih inilaca ili punoj zaposlenosti postoji samo jedan mogu položaj neravnoteže, a da u dugom roku može do i do promene ravnoteže samo ako do e do promene u ukupnim koli inama proizvodnih inilaca. Teorija novca imala je za pretpostavku da novac ne deluje na formiranje vrednosti i odnose u raspodeli i analizirala je kolebanja oko jednog datog položaja ravnoteže pri datim ukupnim koli inama. Pretpostavka pune zaposlenosti i ravnoteže kao i neutralnost novca u formiranju vrednosti i raspodele, imale su za posledicu da se problem neravnoteže obra uje ili kao poseban slu aj teorije vrednosti ili deo teorije novca ili kao sasvim poseban deo ekonomske teorije – teorije privrednih ciklusa.

Kejnz je imaju i u vidu ekonomsku stvarnost, a na osnovu izvršene analize vladaju e teorije, uzeo za pretpostavku da je privreda u stanju neravnoteže, da koli ina novca uti e na formiranje vrednosti i odnose u raspodeli i dokazao da izneta podela ekonomske teorije onemogu ava ekonomsku teoriju da reši konkretne privredne probleme sa po etka 20 veka. Iz tog razloga, on je predložio da se teorija privrednog ciklusa spoji sa teorijom vrednosti i teorijom novca u jednu opštu teoriju zaposlenosti i novca, a da se na osnovu dva mogu a stanja u privredi – pune ili nepotpune zaposlenosti,

ekonomska teorija podeli na mikro i makro ekonomiju. Mikroekonomija bi se bavila problemom raspodele date koli ine proizvodnih inlaca na nivou preduze a i makroekonomija koja bi se bavila pitanjim promene zaposlenosti i proizvodnje i njihovom uticaju preko novca na formirarnje vrednosti i odnose u raspodeli. Prema Keynesu državna intervencija u privredi obezbedila bi održavanje odre ene dinamike razvoja, odre enog stepena zaposlenosti i stvaranje odgovaraju e privredne strukture. Me utim, „popunjavanje praznine klasi ne teorije ne treba da ima za posledicu napuštanje Man esterskog sistema ve da ukaže na prirodu uslova koje treba stvoriti ako se želi da privredne snage slobodno dejstvuju i tako ostvare pune mogu nosti proizvodnje. Centralno rukovo enje koje je potrebno da bi se obezbedila puna zaposlenost done e, naravno veliko proširivanje tradicionalnih funkcija vlade. Pored toga, ve je i sama moderna klasi na teorija skrenula pažnju na razne okolnosti kada se može ukazati potreba da se slobodno delovanje privrednih snaga obuzda ili da se podvrgne nadzoru. Me utim, još uvek e ostati široko polje za upražnjavanje privatne inicijative i odgovornosti. Na tom polju e tradicionalno primu stvo individualizma još uvek sa uvati vrednost.“²⁵

Kejnz je spajanjem teorije privrednog ciklusa sa teorijom vrednosti i sa terijom novca, a uzimaju i za pretpostavku poznatu - (datu) koli inu inilaca proizvodnje, a nepoznat stepen njihove zaposlenosti, formulisao opštu teoriju zaposlenosti i novca. Kejnzova velika kriti ka analiza objasnila je uzroke krize, odnosno velike depresije i obezbedila teorijski temelj za preduzimanje antidepresivnih mera i drugih koraka za prevladavanje svetske krize bez „presedana“ u celokupnoj dotadašnjoj istoriji kapitalizma. Njegova teorija izložena u poznatom radu iz 1936. godine *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* istražuje najvažnije faktore koji mogu da uti u na pove anje ukupne proizvodnje i zaposlenosti jedne privrede. Ona je teorijski temelj za preduzimanje mera ekonomske politike koje spre avaju da privreda do e u opasnost zbog zastoja u razvoju i nezaposlenosti kapaciteta i ljudi. Kejnzove teorijske koncepcije o odnosu države i ekonomije i mesta i uloge države u provrednom životu zemlje, sve do 80 - tih godina XX veka bile su

²⁵ Keynes, J.M. (1956) : *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* (Beograd, Kultura) str. 400

neprikosnoveni polazišta za vođenje praktične ekonomske politike – ekonomske politike države društvene brige - *welfare state*.

1.4. Kriza 1970 - tih godina i povratak na koncept slobodnog tržišta od 1980-tih godina

Na osnovu keynzijske teorije razvijeno je privredno političko opredeljenje intervencionizma. Nemo tržišne privrede da po automatizmu tržišnih zakonitosti obezbedi kontinuirani privredni razvoj prevladana je preko svesnog spoljnog delovanja države na tržišna kretanja preko monetarne i fiskalne politike i državnih investicija. Sve države ukinule su zlatni standard i zamenljivost novca u opticaju za zlato i na nacionalnom nivou uvele papirni standard i novac zamenljiv za određenu količinu dobara i usluga. Međunarodnu zlatnu konvertibilnost zadržao je samo američki dolar, a druge valute bile su zamenjive za dolar, a preko dolara u zlato po utvrđenim i prijavljenim paritetima u Međunarodnom monetarnom fondu. Na međunarodnom nivou, prvi put u istoriji formirana je finansijska institucija međunarodnog monetarnog sistema - Međunarodni monetarni fond sa zadatkom da održava međunarodnu likvidnost i nadgleda održavanje sistema fiksnih deviznih kurseva koje su države prijavile. Na nacionalnom nivou zlato je u monetarnoj sferi izgubilo značaj, a nacionalne centralne banke dobile su zadatak da saglasno potrebama nacionalnog privrednog rasta kreiraju i štampaju papirni novac. Države su se na tržišta uključile kao veliki investitori, ruku pod ruku za privatnim investitorima, a preko budžetske politike finansirale javne potrebe.

Najkraće rečeno u tržišnim privredama država je svojom svesnom intervencijom podsticala zapošljavanje i uticala na povećanje ekonomske aktivnosti. Napušteno je tradicionalno shvatanje u pogledu materijalnog položaja pojedinca – sna i se – i zaživelo je shvatanje o potrebi državne intervencije u domenu zapošljavanja kako ljudi tako i privrednih kapaciteta. Pored toga, za savremenu državu postalo je svojstveno da osim što reguliše opštu ekonomsku aktivnost u željenom pravcu vodi računa i o ostvarenju značajnih socijalnih ciljeva. Naime, potreba država da u drugom svetskom ratu mobilizuje sve građane u svoju zaštitu i za opšte interese, obavezivala je državu da nakon rata stvori podnošljive uslove za život svih građana. Pažnja je bila usmerena ne samo na iznalaženje načina da se preko državnih izdataka u kratkom roku povećaju zaposlenost, nego da se standard i kvalitet

života podignu na najve i mogu i stepen. Tim putem je dve decenije savremena država uspešno i trajno rešavala pitanje stabilnog privrednog razvoja i zaposlenosti.

U vreme kada je u jednoj polovini sveta tržišna privreda menjala svoj lik vra aju i se izvornoj klasi noj ekonomskoj misli, u drugoj polovini sveta ra ao se novi državno-socijalisti ki planski privredni sistem za koga je Marksova teorija bila isto što je Kejnnyova teorija bila za kapitalisti ki svet. Me utim, za razliku od socijalisti kih privreda, u tržišnim privredama i pored zalaganja za zna ajnu ulogu države, vladalo je mišljenje, kako u ekonomskoj teoriji, tako i u privredno politi koj praksi, da ne treba o ekivati da u privrednom životu jedne nacije država može i treba da reši sve ekonomske probleme. Poslovna privreda je privreda privatnog preduzetništva i ne bi bilo ispravno o ekivati da poslovni ljudi ulaze u poslove koji nisu unosni. Samo profitna o ekivanja navode ljude preduzetni kog duha da rizikuju svoje ušte evine i osnivaju sopstvena preduze a. Socijalisti ke zemlje su ovu preporuku po ele da primenjuju tek nakon velike i dugogodišnje krize koju nisu mogle da prevazi u i zato su ušle u proces tranzicije. Zemlje tržišne privrede su tako e 1980-tih godina bile u krizi koju nisu mogle da prevazi u na temeljima Kejnzijanske teorije. One su je prevazišle na novim/starim teorijskim temeljima. Ova promena oblikovala je i proces tranzicije nekadašnjih socijalisti kih zemalja.

Me utim, sedamedesetih godina pojavila se inflacija, a kasnije i stagflacija za koju kejnzijanska teorija nije mala rešenje. Do krize je prvo došlo u SAD, ija privreda je u to vreme prakti no bila u stanju pune zaposlenosti. Inicijalni uzrok pojave inflacije u SAD bilo je prikriveno inflatorno finansiranje Vijetnamskog rata. Iz politi kih razloga rat nije finansiran preko pove anja poreza. Nešto kasnije inflacije se javila i u privredama u kojima nije bila ostvarena puna zaposlenost. Ekonomska teorija definiše inflaciju u stanju nedovoljne zaposlenosti kao stagflaciju ili u uslovima smanjenja privredne aktivnosti kao slampflaciju. Kejnzijanska anticikli na ekonomska teorija i politika na kratak rok nisu predstavljale odgovaraju u teorijsku osnovu za objašnjavanje i prevazilaženje stagflacije odnosno slampflacije. Na me unarodnom nivou SAD su ukinule zlatnu konvertibilnost dolara po ceni 35,08775\$ po unci zlata što je dovelo do sloma sistema fiksnih deviznih kurseva. Nastupilo je novo vremeflukturaju ih, ili upravljano

fluktuiraju ihdeviznih kurseva, koje u savremenim uslovima primenjuje najveći broj zemalja.

Privredni problemi su prevazišli oni tako što su teorijski osnov za praktičnu makroekonomsku politiku pružile teorijske koncepcije koje su isticala prednosti liberalizma i koje su bazirale svoju logiku na slobodnom tržištu na kome se postiže ravnoteža preko cenovne konkurencije i mehanizma ponude i tražnje. Javila su se tri nova pravca ekonomske teoriji i praksi zemalja razvijene tržišne privrede: monetarizam, ekonomija ponude i racionalna ekvivalencija.

Monetarizam - Monetarizam je rehabilitovao klasičnu teoriju o novcu navodeći da je kontrola količine novca u opticaju (sada papirne novčanice kao definitivnog sredstva plaćanja) dovoljna za upravljanje ekonomijom. Ovaj pravac u ekonomskoj misli vezuje se za ime Amerikanca Milтона Fridmana (Milton Friedman). Teorija Milтона Fridmana je svojim sadržajem reafirmisala monetarnu politiku, a isključila aktivnu fiskalnu politiku uvođenju konkretne ekonomske politike. Ona se prvo i pre svega odnosi na sektor novca, sa efektima na realan sektor, koji u tim nisu predmet njenog razmatranja. Pitanje socijalne izdržljivosti kod uspostavljanja ravnoteže preko isključivo kontrole količine novca u opticaju, nije predmet razmatranja. Vraćanje sistema u ravnotežno stanje odvija se tako što nakon bankrotstva svakog preduzeća koje nije efikasno (država ne treba da interveniše i spreći preveliki nivo nezaposlenosti), deluje automatizmom tržišnog mehanizma. Fridmanovo teorijsko gledište oživelo je staro verovanje da socijalnoj pravdi ne služi ništa toliko dobro koliko slobodno tržište bez ikakvih ograničenja.

Drugim rečima, fiskalna politika kao druga poluga ekonomske politike izbacuje se i zamenjuje delovanjem slobodnog tržišta, zato što intervencionistička državna ekonomska politika kroz budžetske deficite finansirane povećanom emisijom novca slabi delovanje tržišta i odlaže rešavanje ekonomskih problema, te na taj način podstiče i jača inflatorni proces. Ukoliko se budžetski deficiti finansiraju preko centralne banke, onda su povezani sa dodatnom emisijom novca. Ukoliko se deficiti finansiraju emitovanjem te prodajom obveznica na finansijskom tržištu, onda se povlači i preusmerava deo akumulacije privrednih subjekata što izaziva efekat istiskivanja (crowding-out effect) i dugoročno predstavlja recesioni faktor.

Pored toga, ovakav način finansiranja državnog deficita može da izazove rast kamatnih stopa, što takođe ne predstavlja podsticaj za investiranje privrednih subjekata.

Ekonomika ponude – Ekonomika ponude nije posebna ekonomska teorija, ona predstavlja koncept mera kojima treba da se neutrališu negativni efekti kejnzijske teorije na privredna kretanja. Teoretičari ekonomike ponude polaze i od tvrdnje da je uzrok pojave inflacije kejnzijsko podsticanje tražnje, razvijaju ideju da je za eliminisanje inflacije neophodno podsticati ponudu tj. porast proizvodnje. Cilj podsticanja proizvodnje je zaustavljanje trenda usporavanja rasta privrede, a po ekonomici ponude sredstvo za postizanje ovog cilja je fiskalna politika. Za njih restriktivna monetarna politika preko koje se ograničava tražnja i krediti u cilju suzbijanja inflacije ima za posledicu recesiju, te je zato fiskalna politika jedino efikasno sredstvo za predvladavanje inflacije bez recesije.

Ekonomika ponude rehabilitovala je mišljenje da štednja i investicije može i treba podstaći i smanjivanjem progresivnog poreza na prihod, odnosno da smanjivanje poreskih stopa može biti efikasno sredstvo za povećanje zaposlenosti i eliminisanje inflacije. Po zagovornicima ekonomike ponude veliki porezi deluju na poremećaj relativnih cena tako da smanjenje poreza smanjuje poremećaj i podstiče privredne subjekte na povećanje štednje i investicija. Polaze i od pretpostavke da najviše mogu da investiraju poreski obveznici sa najvećim primanjima, za njih je bilo predviđeno i proporcionalno najveće smanjenje poreza. Pozitivni efekti povećanja smanjenja poreza javljaju se na taj način što se sredstva usmeravaju iz neproizvodnih u proizvodne svrhe.

Problemima poreskih prihoda bavio se Artur Lafer preko tzv. Laferove krive. Ona pokazuje da ako je poreska stopa 0% poreska osnovica je maksimalna, a poreski prihod 0, odnosno ako je poreska stopa 100%, poreska osnovica ne postoji, jer se pri tako visokoj poreskoj stopi privredna aktivnost zaustavlja, te nema ni prihoda. Optimalna tačka najvećeg poreskog prihoda je onaj nivo poreske stope koji sa jedne strane ne destimuliše privrednu aktivnost i sa druge obezbeđuje maksimalno mogući nivo poreskih prihoda. Uticaj visine poreskog opterećenja na privrednu aktivnost analizirao je četrdesetih godina australijski ekonomista Kolin Klark. On je utvrdio da poreska stopa, ako je veća od 25%, neutrališe pozitivne efekte kejnzijske ekonomike i izaziva

inflaciju. Polaze i od Klarkove teze, Lafer je razvio tezu da je poreska stopa od 60%, obrtna takva, da poreske stope u visini do 60% povećavaju poreske prihode, a poreske stope u visini preko 60% smanjuju ukupan poreski prihod. Na osnovu iznete teze Lafer dalje tvrdi da ako su u konkretnoj privredi poreske stope u visini preko obrtne takve, svako smanjenje poreskog opterećenja podstiče privrednu aktivnost i istovremeno povećava ukupni poreski prihod. Povećanje privredne aktivnosti će imati za rezultat povećanje zaposlenosti i ponude robe i usluga, a povećanje ukupnih poreskih prihoda smanjenje budžetskog deficita. Oba efekta pozitivno utiču na smanjenje inflacije.

Smanjivanje poreskih stopa, državnih izdataka za socijalne programe, privatizacija i deregulacija sa povećanjem državnih izdataka za nacionalnu odbranu je koncept mera koji se po teoretičarima ekonomike ponude doprinese smanjivanju inflacije bez recesije. Pretpostavljalo se da će nesputane tržišne snage u uslovima kada država smanji poreze i prestane da ometa funkcionisanje slobodne tržišne privrede, doprineti da se brzo uspostavi privredna stabilnost i pokrene privredni rast.

U SAD problemom ponude bavili su se i ekonomski savetnici predsednika Kenedija. Programi za podsticanje ponude bili su podstaknuti hladnim ratom i bili su zasnovani na kejnzijanskom receptu – velikom opštem smanjivanju poreza. U Reganovo doba kada je zbog pada proizvodnosti sfera ponude ponovo postala nacionalni problem, programi za podsticanje ponude opet su se zasnivali na velikom opštem smanjenju poreza. Kao što je veliko opšte smanjenje poreza bila suština kejnzijanske ekonomije podsticanja tražnje, tako je veliko opšte smanjenje poreza postalo suština ekonomike ponude koja je postavila sebi za cilj da ponudi rešenje za probleme sporog privrednog rasta. Očekivanja su bila da će se sa smanjenjem poreza poreski prihodi povećati po osnovu povećane privredne aktivnosti.

Teorija racionalnih očekivanja - Teorija racionalnih očekivanja se pojavila 70-ih godina takođe kao reakcija na neuspeh kejnzijanske anticiklične ekonomske politike. Ona je pošla od pretpostavke da su za kretanje inflacije značajna očekivanja ljudi. Svi subjekti koji raspolažu sredstvima donose odgovarajuće odluke u pogledu plasiranja slobodnih sredstava u realnu imovinu, vrednosne papire ili štedne uloge na osnovu racionalnih očekivanja. Subjekti u želji da zadovolje svoje sopstvene interese na najbolji mogući

na in deluju ne samo na osnovu raspoloživih ekonomskih podataka, nego i na osnovu sopstvenih racionalnih očekivanja o privrednim kretanjima koja su zasnovana kako na aktuelnoj ekonomskoj politici tako i na pretpostavkama o budućoj ekonomskoj politici. Drugim rečima, svi subjekti društveno ekonomskog života procenjuju buduća kretanja stope inflacije i stope nezaposlenosti i drugih makrovarijabli kako na osnovu raspoloživih informacija, tako i na osnovu sopstvenih predviđanja kretanja monetarne i fiskalne politike. Cilj anticipacije je blagovremeno prilagođavanje i eliminisanje mogućih iznenađenja.

Polazeći od pretpostavke da subjekti raspolažu sa više informacija o prodajnim cenama, nego o cenama roba koje kupuju, teorija racionalnih očekivanja predviđa mogućnost iznenađenja nivoom cena. Mogućnost iznenađenja nivoom cena može da bude prouzrokovao kako neočekivanim promenama na strani tražnje, tako i neočekivanim promenama na strani ponude. Neočekivane promene na strani tražnje nastaju usled nepredviđene promene monetarne (usled promene ponude novca) ili fiskalne politike (usled porasta budžetske potrošnje) ili usled nepredviđenih promena u privatnoj potrošnji i investicijama. Neočekivane promene na strani ponude nastaju usled pomeranja krive ponude. Prema teoriji racionalnih očekivanja samo nepredviđene promene u agregatnoj tražnji mogu da utiču na promene kretanja u zaposlenosti i proizvodnji, što znači pod uslovom da subjekti nisu pravilno predvideli ekonomsku politiku. Iz toga razloga ekspanzivna monetarna i fiskalna politika nema ili ima veoma mali pozitivan uticaj na proizvodnju i zaposlenost, te ima za posledicu samo rast cena.

Osamdesetih godina antiinflaciona politika SAD, nazvana po tadašnjem predsedniku SAD Ronaldu Reganu, reganomika, zasnivala se na monetarizmu, ekonomici ponude i školi racionalnih očekivanja. Ona je rehabilitovala klasičnu ekonomsku misao kao teorijsku osnovu za preduzimanje konkretnih mera ekonomske politike koje bi delovale istovremeno i na zaustavljanje inflacije i podsticanje privrednog rasta. Reganomika je pored restriktivne monetarno-kreditne politike obuhvatila sledeće mere: veliko opšte smanjenje poreza, smanjenje socijalne pomoći, povećanje odbrambenih izdataka i značajno smanjenje državne regulacije. Ona je pretpostavila slobodno delovanje tržišnih zakonitosti i uravnoteženje tržišta preko cenovne konkurencije. Takvim pristupom

savremena ekonomska teorija i praksa zanemarile su iskustvo iz 30-tih godina i Kejnsovu realnu pretpostavku u vođenju ekonomske politike da je ravnoteža izuzetno stanje i da je bez državne intervencije, a zbog na ina formiranja kapitala, redovna pojava funkcionisanje privrede ispod nivoa pune zaposlenosti. Ona je značila vraćanje klasičnoj ekonomskoj teoriji s tim da je novina bila da se njome sada pokušava da objasne i reše makro ekonomski problemi. Klasična ekonomska teorija je tako i podrazumevala da je slobodna tržišta sama na i ravnotežu između plata, proizvodnje i cena, da je nezaposlenost privremeni poremećaj i da se prevazilazi kada nadnice padnu na nivo koji je odgovarati tražnji za radnom snagom, uz odgovarajuće prilagođavanje cena.

Koncept antiinflacione ekonomske politike zasnovan na monetarizmu, ekonomici ponude i školi racionalnih očekivanja koju je primenio u SAD Ronald Regan, u Velikoj Britaniji Margaret Thatcher, postepeno su počele da primenjuju prvo u industrijski razvijene zemlje, a potom i zemlje u razvoju koje su se suočile u stanju privrede koje je bilo daleko od pune zaposlenosti. Keynesijanska doktrina je tako zamenjena po rešenju američkog profesora ekonomije Jozefa Štiglica: „novom mantram slobodnog tržišta kao delom novog Vašingtonskog konsenzusa – odnosno saglasnosti između MMF, Svetske banke i Trezora SAD oko pravih politika za zemlje u razvoju – što je signaliziralo radikalno različiti pristup ekonomskom razvoju i stabilizaciji.“²⁶ Inače tri stuba Vašingtonskog konsenzusa su fiskalna strogost, privatizacija i liberalizacija. Liberalizacija je forsirana mada nije postojala ni empirijska ni teorijska potvrda da ona podstiče ekonomski rast. I pored saznanja da liberalizacija tržišta kapitala podstiče nekontrolisan priliv i odliv lutanog kapitala – „vrućeg kapitala“ (motiv je želja za velikom i brzom zaradom) i da može da opustoši zemlju insistirano je i na liberalizaciji tržišta kapitala. Privatizacija je forsirana mada se znalo da za razliku od grinfild investicija (investiranje u nova preduzeća) povećava nezaposlenost nego što podstiče novo zapošljavanje. Ako su ponudena rešenja i bila odgovarajuća za zemlje u Latinskoj Americi, gde su prvo i primenjena, ona nisu mogla biti generalno adekvatna za sve zemlje u svetu.

²⁶Stiglic, Dž. E. (2002): Protivrečnosti globalizacije (Beograd, SBM-X) str.29

Obaranje inflacije preko depresiranja realne ekonomije izazvalo je recesiju svetskih razmera. Zemlje razvijene tržišne privrede su zbog snage svojih privreda, za razliku od manje razvijenih zemalja, uspele relativno brzo da podstaknu privredni rast. Me utim, i pored toga, problem dvocifrenih stopa nezaposlenosti i za njih je vremenom postao aktuelan. Za manje razvijene zemlje problem recesije i nezaposlenosti postao je ogroman i hroni no nerešiv. Me utim, problem nezaposlenosti koji je postojao i kada su se javile i po ele da ja aju inflacione tendencije, a potom se uve avao usled preduzimanja mera na navedenim teorijskim osnovama, nije promenio zna aj rešavanja ekonomskih problema. Inflacija je ostala i dalje prvi i jedini ekonomski problem koji je predmet kako teorijskih razmatranja tako i preduzimanja mera makroekonomske politike.

Vreme e pokazati da li e u budu nosti, ako nastupi ozbiljna kriza, administracija mo i da istrajava na izbalansiranom budžetu i dozvoli prirodni, nezaposlenosti, i poljoprivrednim cenama, kako kaže Galbrajt „da idu svojim putem“. Rešenje za probleme nezaposlenosti, danas se traži u podsticanju i razvoju preduzetništva i malih i srednjih preduze a. Problem je me utim što se isti recept preporu uje svim zemljama bez obzira na nivo njihove razvijenosti i stepena nezaposlenosti, koja se u me uvremenu pove ala, postala hroni na i dugoro na.

Poslednja i najve a kriza u cikli nom kretanju tržišne privrede je svetska ekonomska kriza iz 2008. godine. Prema Štiglicu: jedino iznena enje u vezi sa krizom iz 2008. godine bilo je što je ona za udila mnoge. Za nekolicinu analiti ara ona je bila udžbeni ki slu aj koji nije bio samo predvidiv nego se i predvi ao. Neregulisano slobodno tržište preplavljeno likvidnoš u i niskim kamatnim stopama, brzi rast cena na globalnom nivou i nagli porast odobravanja bankarskih kredita neikvidnim dužnicima bili su otrovna kombinacija. Kada se tome doda ameri ki fiskalni i trgovinski deficit i saglasno tome akumulacija ogromnih dolarskih rezervi u Kini- neuravnotežena globalna privreda-jasno je da su stvari bile užasno loše.²⁷ Štiglic konstatuje: „kada se pogleda ispod žita, ova kriza je veoma

²⁷Štiglic, J. (2010): Amerika , slobodna tržišta i slom svetske privrede-lobodan pad (Novi Sad, akademska knjiga) str. 31

sli na mnogim krizama u SAD i u ostatku sveta. Postojala je prevara i ona je razotkrivena i za sobom je ostavila pustoš.²⁸

Ameri ka recesija u 2007. godini bila je najveći i privredni pad od 1930-tih godina. Ameri ka država pružila je ogromnu finansijsku pomoć i privatnim i državnim institucijama, a gde je bilo potrebno otkupljivala je akcijski kapital. Prema reči ima R. Glenn Hubbard i Anthony Patrick O'Brien: „Sredinom 1990-tih godina Bankers Trust i JPMorgan investiciona banka razvili su *credit default swap- svop kreditnog rizika*. Svopovi kreditnog rizika su vrsta osiguranja. Tokom finansijske krize 2007 - 2009 oni su bili veoma korišteni u kombinaciji sa hartijama od vrednosti (HoV) obezbe eni hipotekarnim kreditima (*mortgage – backed securities*) i dužnicima HoV obezbe enim dugovima (*collateralized debt obligations - CDO*) koje su sli ne obveznicima obezbe ene hipotekarnim kreditima. Emitent/prodavac svopa kreditnog rizika uklju enog u obveznicu obezbe enu hipotekarnim kreditom prima pla anje od kupca svopa u zamenu za obe anje da e platiti kupcu ako se ne izvrše obaveze iz obveznice. Na primer kupac bi mogao kupiti svop kreditnog rizika uklju enog u obveznicu obezbe enu hipotekarnim kreditom nominalne vrednosti \$1000 u zamenu za pla anje prodavcu svopa kreditnog rizika u iznosu od \$20 godišnje. Ako emitent obveznice obezbe ene hipotekarnim kreditu ne plati planirano pla anje glavnice i kamate, odnosno ne budu izvršene obaveze po obveznici, njena vrednost e se zna ajno smanjiti. Ako cena obveznice padna na \$300, kupac svopa kreditnog rizika primi e \$700 od prodavca svopa.

Do 2005. godine neki investitori postali su ube eni da je ve ina hipotekarnih kredita odobrena nesolidnim dužnicima (*subprime mortgage*) korištena za emisije obveznica obezbe enih hipotekarnim kreditima i za emisije HoV obezbe enih dugovima, a da odobreni hipotekarni krediti najverovatnije ne e biti vra eni, te su odlu ili da špekulišu kupuju i svopove kreditnog rizika uklju enog u ovu vrstu finansijskih instrumenata. Ovi investitori nisu osiguravali kreditni rizik nego su špekuisali, zato što ve ina njih nije ni posedovale obveznice obezbe ene hipotekarnim kreditima za koje su kupovali svopove kreditnog rizika. Najve a osiguravaju a kompanija u SAD – AIG, izdala je veliki broj svopova kreditnog rizika uklju enog u obveznice obezbe ene hipotekarnim kreditima. Iz ove perspektive AIG je

²⁸isto str.14

napla ivala male iznose kupcima svopova u odnosu na stvarni rizik. Obim svopova kreditnog rizika koga je emitovala AIG u inio je da ona postane osetljiva na pad tržišta nekretnina zato što je on doveo do neizvršavanja obaveza po hiotekarnim kreditima koji su bili osnovni instrument za emitovanje obveznica obezbe enih hipotekarnim kreditima, a koje je AIG osiguravao. Pokazalo se da je AIG pocenio veli inu rizika koga je preuzeo zato što se oslanjao na visoke rejtinge koje su rejting agencije S&P i Moody's dale mnogim od ovi finansijskih instrumenata iji interni modeli nisu uklju ivali u procenu kreditog rizika pad cena nekretnina širom SAD.

Do septembra 2008. godine cene finansijskih instrumenata za koje je AIG prodala svopove kreditnog rizika zna ajno su smanjene. Postojalo je odre eno neslaganje po ovom pitanju izme u AIG i kupaca svopove kreditnog rizika zato što se tada više nije aktivno trgovalo sa obveznicama obezbe enim hipotekarnim kreditima kao osnovnim instrumentima tako da je bilo teško utvrditi njihove prave cene. Kupci su insistirali da AIG postavi cenu kolaterala tako da kupci mogu da neutrališu rizik suprotne strane u poslu koju je predstavljao AIG i da osiguraju naplatu za koju su bili uvereni da im se duguje zato što su cene osnovnih instrumenata pale. AIG je gurnut na ivicu bankrotstva zato što nije imao dovoljno obezbe enja pla anja. Ministarstvo finansija SAD i FED složili su se da e, ako AIG bankrotira i ne izmiri svoje obaveze uklju uju i i obaveze prema vlasnicima svopova kreditnog rizika, finansijski sistem biti ozbiljno poreme en. Iz tog razloga federalna vlada SAD otkupila je 80% akcijskog kapitala AIG, a FED je odobrila kredit AIG u visini 85 biliona ameri kih dolara. Me utim, kako su se gubici AIG pove ali na kraju je AIG primio od vlade SAD 82 biliona finansijske pomo i.²⁹

Prema prvobitnim procenama ukupan paket podsticaja ameri ke države iznosio je oko 800 milijardi ameri kih dolara što je zna ilo nešto manje od 3% ameri kog bruto doma eg proizvoda (BDP).³⁰ Me utim, veoma brzo obim garancija i nov ane pomo i za rešavanje finansijskih problema dostigao je visinu od 80% BDP Sjedinjenih ameri kih država ili 12 biliona

²⁹R.G. Hubbard, A.P. O'Brien (2012) *Money, Banking, and the Financial System* (Pearson Education) str. 210-211

³⁰Štigic, J isto str.93

dolara.³¹ Me utim za rešenje problema krize, probleme koje treba razmatrati nisu samo unutar granica SAD. Globalne trgovinske neravnoteže koje su obeležile svet pre krize ne e nestati same od sebe. U globalnoj privredi ameri ki problemi ne mogu da se rešavaju bez njihovog šireg sagledavanja. Globalni rast odredi e globalna tražnja i za SAD bi e teško da ostvare snažan oporavak –i da ne skliznu u neda e japanskog tipa –ukoliko svetska privreda nije snažna. I možda e biti teško imati snažnu svetsku privredu sve dok deo sveta nastavlja da proizvodi daleko više nego što troši, a drugi deo – deo koji bi trebalo da štedi da bi zadovoljio potrebe svoje sve starije populacije –nastavlja da troši daleko više nego što proizvodi.“³²

1.5.Ciljevi makroekonomske politike

Iz kratkog prikaza ekonomske istorije i razvoja ekonomske misli koja je pratila ekonomski razvoj i potrebu prevazilaženja problema koji su ga pratili, može se zaklju iti da su se ciljevi unazad nekoliko decenija menjali. Na osnovu ameri kog iskustva može se generalno pratiti i promena ciljeva makroekonomske politike i u ostatku sveta:

- Sve do šezdesetih godina problem inflacije nije postojao, a postojao je visok nivo dvocifrene nezaposlenosti tako da je cilj ekonomske politike bio rast proizvodnje i zaposlenosti;
- U šezdestim godinama cilj ekonomske politike je i dalje visok nivo zaposlenosti ali ostvarenje niske nezaposlenosti uti e na rast inflacije. Visok nivo zaposlenosti se ostvaruje preko smanjenja poreza i ekspanzivnom monetarnom politikom. Nakon izbijanja Vijetnamskog rata ekspanzija agregatne tražnje se nastavlja, nezaposlenost se smanjuje ali uz rast inflacije;
- U sedamdesetim godinama cilj ekonomske politike je obaranje inflacije i održavanje visokog nivoa zaposlenosti preko kontrole nadnica i cena i resktriktivne kreditno monetarne politike. Recesija nije bila dovoljna da neutrališe inflatorne pritiske, tako da je rast cena nafte uticao na dalji rast inflacije, a primena restriktivne kreditno monetarne politike je imala za posledicu recesiju. Recesija je

³¹Štiglic, J isto str.144

³²Štiglic, J isto str.19

smanjila zaposlenost, ali se do kraja decenije inflacija nije smanjila nego pove ala;

- U osamdesetim godinama cilj ekonomske politike je obaranje inflacije preko restriktivne kreditno-monetarne politike. Pad cene nafte 1986. godine smanjio je inflaciju, tako da je ina e visok nivo nezaposlenosti po eo da se smanjuje;
- U devedesetim godinama, odnosno na po etku 20 veka ameri ka privreda ostvaruje veoma niske stope inflacije i nezaposlenosti. Objašnjenje se nalazi u kombinaciji promenjene prirodne stope nezaposlenosti i finansijske krize u Aziji koja je doprinela jakom dolaru. Ostatak sveta, posebno zemlje u tranziciji, suo ene su sa visokim stopama nezaposlenosti, stagnacijom u razvoju i inflacijom. Za njih ciljevi makroekonomske politike postaju veoma kontradiktorni, a upravljanje makroekonomskom politikom veoma složeno.
- U prvoj deceniji 21 veka svetska privredna kriza koja je nastala na tlu SAD, a kasnije se proširila na ceo svet, u SAD prevladana je brзом i snažnom državnom intervencijom. U globalizovanoj privredi, problemi privrednog rasta postali su složeniji i za SAD. Da bi spre ilya potpuni slom, Ameri ka država je iz Federalnog budžeta i preko Ameri kih federalnih rezervi (ameri ke centralne banka) ubacili u sistem bilione ameri kih dolara, me utimovo rešenje u osnovi nije promenilo veru u slobodno tržište i preovla uju e privredno politi ko opredeljenje.

Visoka stopa zaposlenosti podrazumeva postojanje prirodne stope nezaposlenosti. „Cilj visoke zaposlenosti se ne bi trebao orijentisati na stopu nezaposlenosti jednaku nuli, nego stopi iznad nule konzistentnom sa punom zaposlenoš u pri kojoj je potražnja za radnom snagom jednaka ponudi radne snage. Ta se razina zove prirodna stopa nezaposlenosti.“³³ Ono što je sasvim izvesno je da ni u jednoj privredi ili samo izuzetno i to na kratak rok može stopa nezaposlenosti da bude na nultom nivo. Razlog tome je postojanje frikcionalne i strukturne nezaoslenosti. Douglas Steigner, James

³³Mishkin, F. S. , Eakins, S. G. (2005): *Finansijska tržišta +institucije* (Mate, Zagreb) str. 186

Stok i Mark Votson su procenili da je prirodna stopa nezaposlenosti 6,2% sa intervalom ta nosti od 95%, odnosno izme u 5,1% i 7,7%. Ovaj interval ta nosti je takav opseg za koji su statisti ari 95% sigurni da se prava vrednost nalazi u njemu. Dosta veliki interval ta nosti od 2,6 procentna poena pokazuje da procena prirodne stope nije sasvim ta na. Ovaj zaklju ak ima duboke implikacije. Kreatori politike mogu želeti da održavaju nezaposlenost blizu prirodne stope, ali njihova sposobnost da to u ine ograni ena je injenicom da ne možemo biti sigurni kolika je ta prirodna stopa.³⁴ Ono što je sasvim izvesno je da se pod voljnom nezaposlenosti (a to su oni koji su nezaposleni svojom voljom) ne može prihvatiti stopa nezaposlenosti koja dostiže 10% ili više dvocifrene nivoe.

Od osamdesetih godina uobi ajeni cilj makroekonomske politike u zemljama razvijene tržišne privrede je privredna i monetarna stabilnost merena niskom stopom inflacije. Postavlja se pitanje šta je to razumna stabilnost cena. Ne tako davno jednocifrena inflacija do 10% nije smatrana kao pretnja stabilnosti. Za nisko inflatorne države smatrane su one koje su imale stopu inflacije 2-3% godišnje. Evropska centralna banka je 1999. godine donela odluku da održava inflaciju u granicama od 0 - 2% godišnje i ovaj opseg je postao me unarodna norma. Na promenu mišljenja o tome šta se smatra niskom inflacijom uticalo je iskustvo visoke inflacije i merama monetarne politike njeno svo enje na niske nivoe. Me utim, nisu sve zemlje u tome uspele. Postavlja se pitanje zašto je cilj pove anje cena u opsegu 0 - 2% a ne nulta stopa inflacije. Razlog je što su cene nedovoljno fleksibilne na dole tako da je blagi rast opšteg nivoa cena potreban za nesmetano odvijanje proizvodnje. Bez obzira šta je razlog Šumpeter je zabeležio da su teoreti ari od Hjuma do Viksela preferirali umereni rast cena, a ne stabilne cene.

Me utim: „Puzaju a stopa inflacije od 21/2% godišnje zna i da e se kupovna mo novca valute prepoloviti svakih 28 godina, tj. u svakoj generaciji.“³⁵ Troškovi koje inflacija name e se u zapadnoj literaturi esto nazivaju kao „troškovi kože za cipele“ što zna i da se sa pove anjem inflacije pove avaju troškovi držanja novca u transakcione svrhe usled odlaska u banku da bi se novac podigao ili nadomestila zaliha gotovine. O ovim troškovima se ne piše u uobi ajenim izveštajima. Ali se zato na pitanje

³⁴Mankiw, N.G. (2003): *Makroekonomija* (CEKOM BOOKS, Novi Sad) str.366

³⁵Lewis M.K., Mizen, P.D. (2000): *Monetary Economics* (Oxford University Press) str. 413

zašto ljudi ne vole inflaciju odgovara jer troše više vremena da do njega dođu. U periodima inflacije može se generalno reći da je aktivnost na finansijskim tržištima povećana, pa se zaposlenost povećava kako u finansijskom sektoru tako i po preduzećima koja traže dobre radnike i koji se efikasno upravljaju tokovima gotovine i finansijama. Troškovi posmatrani preko funkcije novca kao jedinice mere, koji suštinski proizilaze iz povećanja unovodstva, i stalne promene standarda vrednosti su možda još i veći. Tako se inflaciju prati slabljenje finansijske strukture firmi, a budžeti domaćinstva i država se izobličuju. Inflacioni proces ima za posledicu promene u relativnim cenama, realnim kamatnim stopama, poreskim stopama i na tržištu rada.

Upravo iz tih razloga javljaju se problemi u eliminisanju inflacionog procesa posebno ako je u pitanju dvocifreni nivo inflacije. Problemi su još veći ako pored dvocifrenog nivoa inflacije postoji i dvocifrena stopa nezaposlenosti. Problem visokih stopa inflacije se u praksi veoma uspešno prevazilazi restriktivnom kreditno - monetarnom politikom. Uspešan primer je slučaj SAD. Međutim, problem je mnogo složeniji kada se ostvari relativno nizak nivo inflacije ali ostane nerešen problem visokog dvocifrenog nivoa nezaposlenosti. Makroekonomske politike koje država može da primeni u usmeravanju privrede i prevazilaženju problema, za razliku od perioda od pre nekoliko decenija više se ne koriste na isti način, pa ni za iste svrhe.

Od 1980-tih godina evropske države su odustale od angažovanja na principu pune zaposlenosti. Ovaj princip je bio osnova svih tipova državne društvene brige. Ovaj princip je prvo u Velikoj Britaniji, a potom i u ostalim evropskim državama napušten i zamenjen novom ideološkom pozicijom u kojoj su kontrola inflacije i smanjenje javnih izdataka i javnog duga postali prioriteti u odnosu na druge ciljeve makroekonomske politike. Do ovog pomeranja došlo je kako na nivou nacionalnih država tako i na evropskom nivou. Prvenstvo antiinflacione politike u odnosu na održavanje pune zaposlenosti se reflektovalo i na ključne sporazume EU počevši od Mاستrihtskog sporazuma, Amsterdamskog sporazuma i Pakta stabilnosti. Odsustvo pune zaposlenosti stvara veliki pritisak na državu društvene brige, jer rast nezaposlenosti uzrokuje rast javnih rashoda i pad javnih prihoda usled pada poreza, posledično povećava udela društvenih izdataka u bruto domaćem proizvodu i stvara pritisak za dalje smanjenje javnih rashoda i javnih

rashoda. Nezaposlenost, posebno dugoro na, deluje na prirodu države društvene brige: pove ava se socijalna pomo koja je po svom karakteru razli ita od socijalnog osiguranja, rastu društvene podele i društvena isklju enost i patologija.

TREĆE POGLAVLJE: PRIVREDNI RAST I DRUGI PROBLEMI KOJIMA SE BAVI MAKROEKONOMIJA

Makroekonomija izučava osnovne probleme sa kojima se suočava savremena privreda i to su problemi privrednog rasta, nezaposlenosti, inflacije i privrednih ciklusa.

1. PRIVREDNI RAST

Privredni rast je povećanje potencijalnog bruto domaćeg proizvoda nacionalne privrede (BDP). Bruto domaći proizvod je tržišna vrednost finalnih dobara i usluga proizvedenih u jednoj godini u jednoj zemlji. Izvori privrednog rasta, odnosno rasta BDP su radna snaga, prirodni resursi, formiranje kapitala i tehnologija. Ovi faktori su osnovne odrednice ukupnog obima proizvodnje. Međutim na sposobnost privrede da se razvija imaju uticaja osim faktora sa strane ponude i faktori sa strane tražnje i država.

Da bi razumeli faktore koji određuju nivo agregatne proizvodnje potrebno je napraviti razliku između u kratkog i dugog roka. Generalno razlika između u rokovima pravi se na osnovu reagovanja cena. U kratkom roku cene su postojane, dok se u dužem roku menjaju, tako da u kratkom roku na obim proizvodnje utiče tražnja, dok su za duže rokove dominantniji faktori sa strane ponude. S obzirom da dugi rok može da potraje od jedne decenije do nekoliko decenija, a da bi jasnije razgraničili u kom roku i kojim faktorima je moguće delovati na obim proizvodnje, prema Blanšaru treba unutar dugog roka napraviti razliku između u srednjeg roka od desetak godina i dugog roka od nekoliko decenija.,,1. U kratkom roku, kretanje u proizvodnji iz godine u godinu pre svega pokreću promene tražnje i inicijative koji na nju utiču a to su povećanje potrošnje i kamatna stopa. Promene tražnje mogu da dovedu do smanjenja proizvodnje (recesije) ili do povećanja proizvodnje (ekspanzije). 2. U srednjem roku, recimo jedne decenije, privreda teži da se vrati na obim proizvodnje koji utvrđuju faktori ponude: stok kapitala, tehnološki nivo i veličina radne snage. Tokom desetak godina ovi faktori se menjaju dovoljno

sporo da možemo da ih smatramo za date. 3. Kada je u pitanju dugi rok, recimo nekoliko decenija ili više, za to nam je potrebno da razmotrimo pored faktora ponude i faktore kao što su obrazovni sistem, stopa štednje i uloga države.– U dugom roku ni tehnologija, ni kapital, ni kvalifikacije nisu date. Tehnološka sofisticiranost jedne zemlje zavisi od njene sposobnosti da usavršava postojeće i uvodi nove tehnologije. Veličina njenog kapitala zavisi od toga koliko ljudi štede. Kvalifikacije zaposlenih zavise od obrazovnog sistema zemlje. Drugi inicijatori su takođe značajni. Na primer da bi efikasno poslovala, firma je potreban jasan zakonski okvir za funkcionisanje, kao i poštena vlast koja će sprovesti zakone. Ovo nas dovodi do trećeg odgovora. U dugom roku od nekoliko decenija stvarne determinante proizvodnje jesu faktori kao što su obrazovni sistem zemlje, stopa štednje i kvalitet državne uprave. Ako želimo da razumemo šta određuje obim proizvodnje, moramo da razmotrimo te faktore.“¹

Kada se analiziraju izvori rasta sa strane ponude u teoriji nema jedinstvenog mišljenja koji izvorje određuje, ali je opšte mišljenje da bez istovremene zastupljenosti svih četiri faktora zajedno nema privrednog rasta. Kada su u pitanju ljudski resursi, važan je broj radnika, ali pre svega je važan njihov kvalitet, obrazovanje, zdravlje i radna disciplina. Kapitalna dobra mogu da koriste samo kvalifikovani i obučeni radnici, bez njih najsavremenija oprema ostaje nedelotvorna. Zemlja bogata prirodnim resursima kao što su plodna zemlja, vodeni resursi, rude i mineralna nalazišta, nafta i gas stvaraju bolju startnu poziciju za rast, ali istovremeno u savremenom svetu odsustvo velike raspoloživosti prirodnih resursa ne mora da bude ograničenje za rast privrede. Na primer Japan se razvio bez osnova u prirodnom bogatstvu, a na osnovu razvoja sektora koji više zavise od kapitala i radne snage nego od prirodnog bogatstva. Formiranje kapitala obuhvata investiranje u fabrike, mašine i opremu, ali i infrastrukturu. Infrastrukturni objekti kao što su putevi, železnica, mostovi, sistemi za navodnjavanje i odvodnjavanje i mere za javno zdravlje pretpostavljaju velika sredstva i pozitivne eksternalije. Iz tog razloga opšti društveni kapital i infrastrukturu u svim zemljama obezbeđuje država. Tehnološki napredak uključuje stalno unapređenje proizvodnih procesa i uvođenje novih proizvoda i usluga u proces proizvodnje. Poslednjih decenija doprinos

¹Blanšar, O. (2012): Makroekonomija - 5 izdanje (Beograd, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet) str. 35

kapitala u informacione i komunikacione tehnologije privrednom rastu toliko je značajan da se njegov doprinos posebno izdvaja iz ukupnog kapitala i posebno navodi.

Da bi se obezbedio privredni rast navedena četiri izvora rasta moraju da se koriste efikasno. Resursi se moraju koristiti uz najmanje troškove – na proizvodno efikasan način i koristiti za proizvodnju roba i usluga koje se maksimalno koriste i proizvođači i potrošači – na alokativno efikasan način. Pored ovih četiri faktora koja oblikuju stranu ponude, na privredni rast deluje i tražnja. Privrednog rasta nema ako se ponudene robe i usluge ne realizuju na tržištu. Da bi privreda rasla neophodno je da se agregatna tražnja povećava.

Privredni rast ili pad meri se preko stopa rasta/pada bruto domaćeg proizvoda. U narednoj tabeli prikazane su stope privrednog rasta R Srbije. U periodu od 1999. godine kada je zabeležen privredni pad od čak 12,1%, privredni rast Srbiji nema stalni trend rasta. Do svetske ekonomske krize stope rasta bile su daleko iznad stopa rata po kojima se kretala svetska privreda, a što se može videti poređenjem podataka iz tabela, međutim u godinama posle svetske privredne krize oporavak je daleko sporiji kako u odnosu na kretanja na nivou celog sveta, tako i u odnosu na druge zemlje. Izuzetak je Ruska federacija koja je u 2015. godini imala privredni pad od 3,1%.

1999	2000	2004	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
-12,1	7,8	9,0	5,5	-3,1	0,58	1,4	-1,05	2,6	-1,8	0,73
Izvor: http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016										

1999	2000	2004	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
3,3	4,3	4,5	3,8	-1,7	4,35	3,1	2,47	2,4	2,6	2,5
Izvor: http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016										

Kada se uporede kretanja u 2015. godini sa prethodnim periodom od 2000. godine name e se zaklju ak da je usporen privredni rast karakteristika svih navedenih zemalja i Evropske unije (EU). Stopa rasta Kineske privrede u 2015. godini mada visoka, tako e je niža, odnosno najniža u odnosu na sve navedene prethodne godine.

Stopa rasta BDP (u %)						
Zemlja/godine	2000	2007	2008	2009	2010	2015
Srbija	7,6	5,9	5,4	-3,12	0,58	0,73
Evropska unija	3,9	2,12	0,50	-4,4	2,08	1,95
Evro oblast	3,9	3,06	0,48	-4,54	2,07	1,66
SAD	4,1	1,8	-0,3	-2,78	2,53	2,43
Kina	8,43	14,2	9,6	9,23	10,63	6,9
Ruska federacija	10	8,54	5,25	-7,8	4,5	-3,73
Svet	4,3	4,3	1,85	-1,72	4,35	2,47

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016>

Koliko su zna ajne stope privrednog rasta može se razumeti preko ekonomskog pravila 70. Pravilo 70 služi da se izra una za koliko godina se može uvostru iti bruto doma i proizvod zemlje. Podatak se dobija tako što se 70 podeli sa stopom privrednog rasta. Na primer R Srbiji sa stopom rasta od 0,73% treba 95,9 godina da udvostru i svoj bruto doma i proizvod.

1.1. Produktivnost rada i konkurentnost

Produktivnost rada je klju ni pokreta privrednog rasta. Prema re ima Krugmana: „Produktivnost nije sve, ali u dugom roku ona je skoro sve. Sposobnost zemlje da tokom vremena pove ava životni standard skoro u potpunosti zavisi od sposobnosti da pove a svoj output po radniku.“²Produktivnost je mera efikasnosti svih inputa u proizvodnom procesu. Pokazatelj produktivnost može da se izrazi preko obima BDP po jedinici inputa ili preko koli nika izme u BDP i ukupnog broja radnih asova u privredi tokom odre enog perioda.

²ILO (2016) Implementation Guide for Sustaining Competitive and Responsible Enterprises –SCORE Training http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_533375.pdf 29.10.2016

Kada se iskazuje preko BDP po osu rada, onda rast produktivnosti rada podrazumeva viši nivo BDP po jedinici rada (u osovima rada ili zaposlenim radnicima). Ovo može da se ostvari ako se u proizvodnji koristi više kapitala ili ostvari veći rast multifaktorske produktivnosti. Rast multifaktorske produktivnosti je poboljšanje ukupne efikasnosti rada i kapitala zajedno.

Tabela: Produktivnost rada merena BDP po osu rada (američki dolar, konstantne cene, 2010 PPP)					
Zemlja/godine	1995	2000	2005	2010	2015
SAD	44,8	50,4	57,1	61,9	62,9
EU	36,4	40,2	43,4	45,1	47,4
Ruska federacija	13,9	14,2	18,1	21,2	19,7
Japan	30,3	33,5	36,6	38,7	39,4
Izvor: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PDB_LV					30.oktobar 2016

Iz podataka iz tabele može se zaključiti da je u navedenim godinama američka privreda u odnosu na EU, Rusku federaciju i Japan najproduktivnija privreda, zato što po osu rada ostvaruje 62,9 dolara.

Međutim, kada se prati kretanje produktivnosti rada unazad nekoliko decenija, može se zaključiti da se rast produktivnosti u zemljama razvijene tržišne privrede usporava od sredine 1990-ih godina, a od nedavno i u Kini i Ruskoj federaciji. Prema OECD: ovaj pad javlja se u vreme brzih tehnoloških promena, povećanja ulaganja u istraživanje i razvoj i povećanja nivo obrazovanja radne snage, što je sve generalno u vezi sa većim rastom produktivnosti. Ove, činjenice se, kontradiktorno odnose na povećani interes za „paradoks produktivnosti“ i traženja odgovora na pitanje da li je usporena produktivnost privremeni prelazni fenomen ili ima karakter dugog roka.³

Tabela: Stope produktivnosti rada za odabrani period							
zemlja/godine	1970-	1980-	1985-	1990-	1995-	2007-	2009-

³Izvor: OECD (2016) Compendium of productivity indicators http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/industry-and-services/oecd-compendium-of-productivity-indicators-2016_pdtvy-2016-en#.WBY7BS0rKM8#page17
30.10.2016

	80	85	90	95	2012	2009	2012
SAD	1,5	1,7	1,4	1,3	2	1,8	1,3
G-7	2,9	2,4	2,2	2	1,7	0,4	1,2
Evro oblast	-	-	-	-	-	-0,6	1,3
Izvor: http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=66346 30.10.2016							

Stope produktivnosti Kineske privrede unazad duže od decenije kretale su se u proseku oko 10% kao i rast kineskog BDP. Poslednjih godina sporiji rast produktivnosti prate i niže stope privrednog rasta.

Tabela: Stope produktivnosti rada		
	2001-2007 godina	2009-2014 godina
OECD	1,49	0,96
Kina	10,59	8,15
Ruska federacija	5,62	2,20
Izvor: OECD Compendium http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/industry-and-services/oecd-compendium-of-productivity-indicators-2016_pdtvy-2016-en		

Rast produktivnosti rada može se dekomponovati tako da se sagleda uticaj pojedinih komponenti na kretanja produktivnosti. Statistika OECD izra unava za zemlje lanice, a i neke zemlje koje to nisu, izme u ostalog i faktorske doprinose rastu BDP i produktivnosti. Na primeru SAD prikaza emo doprinose rastu BDP po radniku i produktivnosti rada na na in kako to beleži navedena statistika: po osnovu rada, kapitala i MFP - multifaktorskog doprinosa rada i kapitala zajedno kojim se meri ostvarena efikasnost. Rast produktivnosti rada predstavlja viši nivo BDP za svaki as rada. Ovo se može posti i ili preko više kapitala po jedinici rada ili poboljšanjem ukupne efikasnosti rada i kapitala zajedno. Za primer su uzete SAD, s obzirom da je to zemlja u kojoj je po ela tre a industrijska revolucija. Tokom nekoliko proteklih decenija kapital investiran u proizvode tre e industrijske revolucije bio je zna ajan faktor rasta produktivnosti i iz tog razloga statistika OECD iz ukupno formiranog kapitala posebno je izdvajala kapital u informacione i komunikacione tehnologije. Iz podataka u

tabelama može se zaključiti da je doprinos kapitala po osnovu informacionih i telekomunikacionih tehnologija u opadanju.

Tabela: Doprinosi rastu BDP Sjedinjenih Američkih država (u procentnim poenima)								
doprinos/godina	1985	1990	1995	2000	2005	2008	2010	2015
Rad	1,7	0,1	1,8	1,0	1,1	-0,8	-0,2	1,4
Kapital u IT	0,5	0,4	0,5	0,8	0,4	0,3	0,2	0,2
Ostali kapital	0,9	0,6	0,4	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3
MFP	1,1	0,7	-0,1	1,6	1,4	-0,2	2,3	0,6
Izvor: http://stats.oecd.org 30.10.2016.								

Iz podataka se može zaključiti da je npr. u 2015. godini stopi rasta američke privrede od oko 2,5% (2,43%), doprinos inputa od rada iznosio 1,4, od kapitala u IT 0,2, od ostalog kapitala 0,3, a od efikasnosti rada i kapitala zajedno 0,6 procentnih poena.

Kada se u američkoj privredi posmatraju doprinosi rada i kapitala produktivnosti rada vidljivo je da je u 2015. godini u odnosu na 1985. godinu doprinos kapitala u IT smanjen sa 0,4 na 0,1 procentni poen, a ostalog kapitala sa 0,3 na -0,1 procentni poen. Procene su da je kapital od IT tehnologija dao svoj maksimum rastu produktivnosti sredinom devedesetih godina, a što se može zaključiti i iz podatka da je u 2000. godini doprinos produktivnosti od kapitala u IT bio najveći i iznosio je 0,7 procentnih poena. U 2015. godini najveći doprinos, mada manji u odnosu na ranije godine, imala je multifaktorska produktivnost. To govori da je u američkoj privredi veća efikasnost rada i kapitala doprinela većoj produktivnosti i privrednom rastu.

Tabela: Doprinosi rastu produktivnosti rada u SAD (u procentnim poenima)							
doprinosi/godina	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015
MFP	1,1	0,7	-0,1	0,8	1,4	2,3	0,6
kapital u IT	0,4	0,4	0,4	0,7	0,3	0,2	0,1
ostali kapital	0,3	0,6	0,0	0,7	0,3	0,3	-0,1
Izvor: http://stats.oecd.org 30.10.2016.							

Produktivnost rada je ključni pokretač međunarodne konkurentnosti. Od 2005. godine, Svjetski ekonomski forum izrađuje i javno publikuje indeks globalne konkurentnosti za oko 140 zemalja. Konkurentnost se definiše kao skup institucija, politika i faktora koji određuju nivo produktivnosti privrede, koja na primjer povratno određuje nivo uspešnosti koju zemlja može ostvariti. Indeks globalne konkurentnosti utvrđuje se na osnovu 12 pokazatelja ili stubova koji se grupišu u tri velike grupe: grupu osnovnih pokazatelja, grupu pokazatelja koji utiču na efikasnost privrednog i grupu pokazatelja za inovacije i napredovanje. Osnovni zahtevi obuhvataju: pokazatelje za institucije, infrastrukturu, makroekonomsko okruženje i zdravlje i osnovno obrazovanje. U grupu faktora koji se tiču unapređenja efikasnosti registruju se podaci o višem obrazovanju i obuci; efikasnosti tržišta roba; efikasnosti tržišta rada; tehnološka spremnost; veličina tržišta. U tri grupe pokazatelja svrstavaju se pokazatelj o naprednosti poslovanja i pokazatelj inovacija. Vrednosti pokazatelja kreću se u rasponu od 0 do 7. Za svaku zemlju sabiraju se vrednosti po pojedinim pokazateljima, utvrđuje ukupan zbir i na osnovu njega mesto u odnosu na ostale zemlje.

Prema Izveštaju o globalnoj konkurentnosti za 2016-17 godinu, po indeksu konkurentnosti, Srbija nalazi se od 138 zemalja na 90 mestu. Iz naredne tabele može se videti rangiranje izabranih zemalja prema navedenom pokazatelju.

Taabela: Indeks globalne konkurentnosti 2016 – 2017 godina			
Rang i zemlja	zbir	Rang i naziv zemlje	zbir
1. Švajcarska	5,81	50. Bugarska	4,44
2. Singapur	5,72	56. Slovenija	4,39
3. SAD	5,70	62. Rumunija	4,30
4. Holandija	5,57	69. Maarska	4,20
5. Nemačka	5,57	86. Grčka	4,00
7.V. Britanija	5,49	90. Srbija	3,97
8. Japan	5,48	107. Bosna i Hercegovina	3,80
Izvor: WEF (2016) The Global competitiveness Report 2016-2017 str.xiii			

1.2. Bruto doma i proizvod

Bruto doma i proizvod (BDP) meri ekonomsku snagu zemlje. U globalizovanoj privredi rezidenti jedne zemlje esto rade i sti u prihod van

granica zemlje iji su rezidenti. Iz tog razloga esto se kao pokazatelj snage privrede koristi pokazatelj bruto nacionalni proizvod, odnosno bruto nacionalni dohodak. Bruto nacionalni proizvod (BNP) je BDP uve an za prihod doma ih rezidenata ostvaren od investicija u inostranstvu (kamata, profit, dividenda). Bruto nacionalni dohodak (BND) je BNP umanjen za prihode od investicija koje su stranci ostvarili na doma em tržištu. Me utim, BDP je naj eš e korišten pokazatelj i najbolja mera za ocenu kretanja privrede kao celine.

U narednoj tabeli prikazani su podaci o BDP u nominalnom iznosu za Srbiju, EU, SAD, Kinu i Rusku federaciju. S obzirom na iznose koji za neke države dostižu vrednost trilion ameri kih dolara, potrebno je sagledati pre svega kako se tokom navedenih godina kretao BDP. Prema podacima o igledno je da je Srbija u 2000. godini imala netipi an pad u odnosu na ostale zemlja i svet kao celinu, a što je posledica bombardovanja iz prethodne godine. Za sve zemlje i EU krakteristi an je manji BDP u 2015. godini nego u 2010. godini, izuzev u slu aju Kine i svetske privrede posmatrane kao celine, a što je posledica sporog i neujedna enog oporavka od svetske privredne krize iz 2008. godine.

Tabela: BDP u milijardama ameri kih dolarau odabranim zemljama (teku i dolari)					
Godina	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	16,8	6,54	26,25	39,46	36,5
Evropska unija	9500	8800	14.300	16.900	16.200
SAD	7.600	10.300	13.100	15.000	17.900
Kina	732	1.200	2.300	6.040	10.900
Ruska federacija	396	260	764	1.500	1.330
Svet	31.000	33.000	47.000	66.000	74.000
Izvor: http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016					
Napomena 1 trilion je 1000 milijardi					
1.000.000.000.000. trilion					

Da bi se sagledala veli ina jedne privrede u svetskim okvirima, jednostavnije je umesto nominalnih iznosa BDP, izra unati u eš e BDP svake zemlje u svetskom bruto proizvodu. Iz naredne tabele vidljivo je da se veli ina privreda, za koje su navedeni nominalni iznosi BDP u prethodnoj tabeli, može mnogo lakše utvrditi na ovaj na in. Dve pojedina no najve e privredesveta su privreda SAD i Kine. U eš e Srbije u svetskom bruto

proizvodu kre e se tokom navedenih godina, sa izuzetkom 2000. godine, oko 0,05%.

	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	0,05	0,02	0,06	0,06	0,05
Evropska unija	31	27	30	26	22
SAD	25	31	28	23	24
Kina	2	3	5	9	15
Ruska federacija	1	0,8	1,6	2	1,8
Svet	100	100	100	100	100

Kada se analizira BDP, treba praviti razliku izme u nominalnog i realnog BDP. Nominalni BDP je zbir koli ine finalnih proizvoda i usluga pomnoženih sa teku im cenama. Me utim za pravilnu ocenu promena BDP tokom vremena potrebno je eliminisati efekat kretanja cena. Iz tog razloga izra unava se realni BDP. Zanimaruju i objašnjavaenje ta ne statisti ke konstrukcije stalnih cena, realni BDP izra unava se kao zbir koli ina finalnih proizvoda i usluga pomnožen sa stalnim cenama (a ne teku im cenama).

Na primeru R Srbije može se videti razlika izme u kretanja BDP izraženog u teku im odnosno u stalnim cenama za period od 2011. do 2014. godine.

	2011	2012	2013	2014
BDP u teku im cenama	3407563,2	3584235,8	3876403,4	3908469,6
BDP u stalnim cenama iz 2010. godine	3110196,1	3078619,2	3157793,1	3099964,4
Izvor: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/29/28/06-NACIONALNI_RACUNI.pdf 6.11.2016.				

Pore enjem BDP R Srbije u 2011. godini sa 2014. godinom može se zaklju iti da je BDP i pored nominalnog rasta od 3.407563,2 mil.RSD na 3.908.469,6 mil.RSD u stvari u realnom izrazu, meren stalnim cenama iz 2010. godine, smanjen sa 3.110.961,1 mil. RSD na 3.099.964,4 mil.RSD.

Bruto doma i proizvod može da se izra una i posmatra na tri na ina, ili sa aspekta proizvodnje, ili prihodnog odnosno rashodnog aspekta. Sa aspekta

proizvodnje, BDP se izražava unavna kao dodata vrednost uvećana za poreze i smanjena za subvencije. Sa prihodnog aspekta BDP je komponovan od prihoda od rada, kapitala i indirektnih poreza. Sa rashodnog aspekta BDP uključuje potrošnju doma instava, države, investicije i saldo između uvoza i izvoza dobara i usluga. U principu, bez obzira kojim se načinom izražava, BDP bi trebao da bude identičan. Međutim, to nije uvek slučaj i zavisi od tačnosti podataka koji se obrađuju.

Na primeru Srbije analizira se struktura BDP po prihodnom i rashodnom pristupu. Ako se posmatra BDP po prihodnom pristupu u 2013. godini, može se zaključiti da prihodi od kapitala imaju jednako udeo kao i prihodi od rada 42%, a indirektni porezi (porezi na potrošnju) učestvuju sa 16%. Radi poređenja, u 2006. godini u BDP Sjedinjenih Američkih Država udeo od rada iznosio je 64%, od kapitala 29%, a indirektni porezi 7%⁴

Tabela: Struktura BDP za 2013. godinu po vrsti prihoda – prihodni pristup		
	u mil.RSD	u %
BDP	3876403,4	100
Prihod od rada	1620752,1	42
Prihod od kapitala	1621122,2	42
Indirektni porezi	695122,2	16
Subvencije	61008,7	

Izvor:
http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/29/28/06-NACIONALNI_RACUNI.pdf 6.11.2016.

Unarednoj tabeli, u kojoj je BDP komponovan po rashodnom pristupu, komponente BDP date su prema procentualnom udelu u ukupnom BDP. Na osnovu podataka može se zaključiti da je udeo u BDP potrošnje doma instava 74%, države (sa kolektivnom potrošnjom) 18%, investicija 17%, a da se potrošnja koja premašuje doma u proizvodnju zadovoljava iz uvoza – uvoze i od izvoza za oko 10 procentnih poena.

Tabela: BDP, tekuće cene, struktura u % -rashodni pristup-	
Izdaci za finalnu potrošnju	93,1
Izdaci za ličnu potrošnju	86,7

⁴Blanšar, O isto str. 24

-sektor doma instva	74,4
-sektor neprofitnih institucija koje pružaju uluge doma instvu	0,9
-sektor države	11,4
Izdaci za kolektivnu potrošnju	6,4
Bruto investicije u osnovne fondove	17,2
Promene u zalihama	0,4
Izvoz robe i usluga	43,4
Uvoz robe i usluga	54,2
Izvor: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/29/28/06-NACIONALNI_RACUNI.pdf 6.11.2016.	

1.3. Bruto doma i proizvod po glavi stanovnika pokazatelj životnog standarda

Bruto doma i proizvod je pokazatelj agregatne proizvodnje u jednoj zemlji. Kada se bruto doma i proizvod zemlje dovede u vezu sa stanovništvom, odnosno podeli sa brojem stanovnika izra unava se važan pokazatelj životnog standarda stanovništva koji se naziva BDP po glavi stanovnika. Po re ima Mankjua:“ Za ocenu zna aja BDP, potrebno je na brzinu pogledati me unarodne podatke: u pore enju sa svojim sirmašnjim parnjacima, narodi sa visokim nivoom BDP po stanovniku imaju sve, od bolje ishrane za decu do više televizora po doma instvu. Velik BDP ne obezbe uje sre u celokupnog stanovništva , ali on je ipak, možda najbolji recept za sre u koju makroekonomisti mogu ponuditi.“⁵

Zna i na nivo životnog standarda uti e osim nivo agregatne proizvodnje i broj stanovnika. U narednoj tabeli prikazani su podaci o broju stanovnika za zemlje za koje su navedeni podaci o BDP.

	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	7,6	7,5	7,4	7,3	7,1
Evropska unija	484	488	496	504	510
SAD	266	282	295	309	321
Kina	1200	1300	1300	1300	1400
Ruska federacija	148	146	144	142	144
Svet	5700	6100	6500	6900	7300

⁵Mankiw,N.G. (2005) Makroekonomija (Novi Sad, CEKOMbooks) .42

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator> 29.10.2016

Kada se za navedene zemlje uporede podaci o BDP i BDP po glavi stanovnika prvi zaključak koji se nameće jeste da Kina, iako druga privreda po veličini u svetu, ima BDP po glavi stanovnika srednje razvijene zemlje. Statistika Svetske banke, koju preuzimaju UN, klasifikuje privrede na sledeće i naime: visoko dohodne zemlje koje imaju BND po glavi stanovnika iznad 12.476\$, nisko dohodne zemlje sa 1.025\$ ili manje BND po glavi stanovnika; srednje dohodne zemlje sa BND po glavi stanovnika između 1.025\$ i 12.476\$ s tim da se srednje dohodne zemlje razvrstavaju u niže dohodne sa BND po glavi stanovnika između 1.026\$ i 4.035\$ i više dohodne zemlje sa BND između 4.036\$ i 12.474\$.

	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	2.197	870	3.528	5.412	5.444
Evropska unija	19.683	18.074	28.888	33.596	31.843
Evro oblast	23.736	20.207	31.980	37.604	33.998
SAD	28.782	36.450	44.308	48.374	55.837
Kina	316	955	1.740	4.515	7.924
Ruska federacija	2.666	1.772	5.323	10.675	9.057
Svet	5.373	5.449	7.233	9.476	10.055

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator> 29.10.2016

Na osnovu navedenih podataka proizilazi da je Srbija prema BDP po glavi stanovnika srednje razvijena zemlja sa 5.444\$ po glavi stanovnika. U poređenju sa EU životni standard u Srbiji u proseku je 6 puta niži u odnosu na EU, 10 puta niži nego u SAD, skoro duplo niži nego u Ruskoj federaciji i na nivou svetske privrede i za oko 2.500 \$ niži nego u Kini.

Međutim, kada se vrše poređenja između zemalja treba imati u vidu da BDP po glavi stanovnika tada ne odlikava samo obim proizvodnje po stanovniku, nego i kretanje deviznih kurseva i kretanje cena. Iz tog razloga za merenje unarodnog poređenja životnog standarda potrebno je uključiti i efekte ovih faktora. To se čini tako što se: "Podaci za BDP – a time i za BDP po glavi stanovnika-konstruišu koristeći zajedničke grupe cena za sve zemlje. Takvi korigovani podaci za realan BDP, o kojima možete da

razmišljate kao o meri kupovne mo i po zemljama i tokom vremena, nazivaju se pokazateljima pariteta kupovne mo i (PPP).⁶

Tabela: BDP u PPP po glavi stanovnika u me unarodnim dolarima					
	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	4.921	5.778	8.860	11.813	13.482
Evropska unija	17.950	22.557	27.736	33.249	37.676
Evro oblast	20.208	25.062	30.044	35.910	39.962
SAD	28.782	36.450	44.308	48.374	55.837
Kina	1.860	2.915	5.053	9.239	14.239
Ruska federacija	5.612	6.825	11.822	20.498	24.452
S/vet	6.420	7.884	10.044	12.785	15.470
Izvor: http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016					

Kada se upoređi životni standard u paritetu kupovne mo i (PPP) u R Srbiji sa navedenim zemljama, onda je životni standard u R Srbiji niži od Kineskog za manje od 1000\$, od svetskog za 2000\$, od Ruskog za manje od dva puta, od ameri kog za nešto više od etiri puta, a ne deset puta i od EU za nešto manje od tri puta, a ne šest puta.

1.3.1. Ostali pokazatelji životnog standarda

Pored BDP po glavi stanovnika, za ocenu kvaliteta života u jednoj zemlji, izra unavaju se i drugi pokazatelji život standarda i to: Gini koeficijent i Indeks humanog razvoja (HDI).

Gini koeficijent je mera nejednakosti u raspodeli dohotka. Gini koeficijent meri do kog stepena raspodela dohotka unutar jedne zemlje odstupa od savršeno jednake raspodele. Koeficijent u vrednosti 0 (nula) izražava savršenu jednakost, slu aj kada svi gra ani imaju jednak dohodak, dok koeficijent 1 ili 100 izražava potpunu nejednakost gde samo jedna osoba ima ceo dohodak.

Tabela: Gini koeficijent 2005-2013	
R Srbija	29,7
Ruska federacija	39,7
SAD	41,1

⁶ Blanšar, O. isto str.209

Kina	37.0
: UNDP Human Development Report 2015 .215	

Prema Izveštaju UNDP prose an Gini koeficijent u R Srbiji u periodu 2005-2013. godina iznosio je 29,7. Me utim, prema podacima za 2015. godinu Eurostat, Gini koeficijent u R Srbiji u 2015. godini dostigao je nivo od 38,2. To je najve i stepen nejednakosti u raspodeli dohotka u 2015. godini me u evropskim zemljama ije podatke obra uje Eurostat. U 2015. godini na nivou EU-28 Gini koeficijent iznosio je 31,0. Zemlje lanice EU sa najve im Gini koeficijentom su Rumunija sa 37,4 i Bugarska sa 37,0, dok su sa najmanjim Gini koeficijentom Island sa 23,6, Slova ka sa 23,7 i Norveška sa 23,9.⁷

Indeks humanog razvoja (HDI) je pokazatelj koji pored dohotka obuhvata obrazovanje i zdravlje kao komponente humanog razvoja društva. To je složen indeks usmeren na tri osnovne dimenzije humanog razvoja: imati dug i zdrav život mereno dužinom životnog veka; sposobnost da se sti e znanje mereno godinama školovanja i o ekivanim godinama školovanja; sposobnost da se ostvari pristojan standard života mereno BDP po glavi stanovnika. Gornji limit HDI je jednako 1.⁸

	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
R Srbija	0.714	0.710	0.757	0.761	0.762	0.771	0.771
Svet	0.597	0.641	0.697	0.703	0.707	0.709	0.711
Mogu e vrednosti							
Veoma visok	0.801	0.851	0.887	0.890	0.893	0.895	0.896
Visok	0.592	0.642	0.723	0.730	0.737	0.741	0.744
Srednji	0.473	0.537	0.611	0.619	0.623	0.627	0.630
Mali	0.368	0.404	0.487	0.492	0.497	0.502	0.505

Izvor: UNDP Human Development Report 2015 str.213;215

⁷http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en

⁸UNDP Human Development Report 2015, ctp.3

Prema HDI R Srbija se svrstava među zemlje u kojima se vodi računa o humanom razvoju- svrstava se u zemlje sa visokim HDI.

Rang zemlje meren Indeksom humanog razvoja može biti drugačiji od ranga zemlje na osnovu BDP po glavi stanovnika, odnosno BND po glavi stanovnika koga koristi Program razvoj UN za izračunavanje HDI. To znači da je moguće da se u jednoj zemlji sa malim BND po glavi stanovnika, vodi računa o obrazovanju i zdravlju ljudi i suprotno da je briga za zdravlje i obrazovanje stanovništva manja nego što bi mogla biti u odnosu na pokazatelj BND po glavi stanovnika.

Tabela: Poređenje ranga zemlje			
Zemlja	Rang prema BND po glavi stanovnika (2011 PPP\$)	Rang prema HDI	Razlika (2-3)
1	2	3	4
Srbija	86	66	20
SAD	11	8	3
Kina	83	90	-7
Ruska federacija	49	50	-1
Izvor: Izvor: UNDP Human Development Report 2015 str.208-211			

Prema podacima iz tabele može se uočiti da je R Srbija prema rangu HDI rangirana na višem nivou nego što je rangirana prema visini BDP po glavi stanovnika. Za razliku od SAD i Srbije u 2011. godini Kina i Ruska federacija imaju veći rang prema BND po glavi stanovnika, nego rang HDI indeksa.

2. Nezaposlenost

Životni standard najteže pogađa nezaposlenost. Za privredu u celini to je rasipanje resursa. Svako povećanje nezaposlenosti utiče na realan pad BDP. Negativna korelacija između nezaposlenosti i BDP nazvana je Okunovim zakonom prema Arturu Okunu koji je prvi dokazao ovu povezanost.

Pod nezaposlenim radnicima podrazumevaju se oni koji žele da rade a nemaju posla. Nezaposlenost se meri stopom nezaposlenosti koja se izražava kao odnos između broja nezaposlenih i ukupne radne snage.

$$\text{Stopa nezaposlenosti} = \frac{\text{Broj nezaposlenih}}{\text{Radna snaga}} \times 100$$

Tabela: Nezaposlenost (% radne snage)					
	1995	2000	2005	2010	2015
Srbija	13,4	12,6	20,8	19,2	22,2
Evropska unija	10,8	9,2	8,9	9,6	10,2
SAD	5,7	4,1	5,2	9,7	6,2
Kina	4,5	4,5	4,1	4,2	4,7
Ruska federacija	9,4	10,6	7,1	7,3	5,1
Svet	6,1	6,3	6,1	6,1	5,9
Izvor: http://data.worldbank.org/indicator 29.10.2016					

Prema podacima Svetske banke u 2015. godini stopa nezaposlenosti u Srbiji iznosila je 22,2% i bila je daleko najveća u poređenju sa stopama nezaposlenosti u zemljama odnosno EU koje su i do sada bile upoređivane sa kretanjima u R Srbiji.

Na osnovu stope nezaposlenosti ne može da se zaključiti zbog čega postoji, odnosno o kojoj vrsti nezaposlenosti se radi. Ekonomisti prave razliku između u tri vrste nezaposlenosti: frikcione, ciklične i strukturne nezaposlenosti. Frikciona nezaposlenost je najmanja briga makroekonomije zato što traje kratko i posledica je vremena koje je potrebno da se pređe sa jednog na drugo radno mesto, da se preseli iz jednog mesta stanovanja u drugo. Ona takođe reflektuje i kretanje na tržištu rada koje je posledica prijave onih koji su upravo završili školovanje. Ciklična nezaposlenost je ozbiljniji makroekonomski problem zato što se javlja kao posledica recesije. Strukturna nezaposlenost posledica je viška ponude radne snage određenog profila u odnosu na tražnju za takvom radnom snagom. U zavisnosti o kojoj se vrsti nezaposlenosti radi potrebno je preduzeti različite mere za njeno smanjenje.

Takođe, preko stope nezaposlenosti nije moguće sagledati koja kvalifikaciona struktura nezaposlenih je u pitanju, koja je starosna dob nezaposlenih, niti se može zaključiti koliko dugo su nezaposleni bez posla. Za ovakvu analizu potrebi su detaljniji statistički podaci. Za detaljniju

analizu nezaposlenosti na primeru R Srbije koristi se poslednji raspoloživi podaci sa objašnjenima i definicijama Meunarodne organizacije rada⁹

Starosne grupe godine starosti	Radna snaga u 000	Broj stanovnika u 000	Učešće radne snage u %
15+	3812	7408	51,5
15-24	313	1118	28,0
15-64	3696	5896	62,7
25-54	2899	3571	81,2
25-34	925	1170	79,0
35-54	1975	2401	82,2
55-64	483	1207	40,0
65+	116	1512	7,7

U 2015. godini R Srbija imala je 7,4 miliona stanovnika, od kojih je radno sposobnog stanovništva starijeg od 15 godina bilo 3,8 miliona ili 51,5% stanovništva. Radna snaga su zaposleni koji imaju posao i nezaposleni koji traže posao. Iz tabele se može detaljnije videti o kojoj se starosnoj strukturi radne snage radi i koliko je učešće radne snage u ukupnom broju stanovnika za određenu starosnu grupu.

Starosna dob u godinama	Zaposleni u 000	Ukupan broj stanovnika u 000	Učešće zaposlenih u %
15+	3086	7408	41,7
15-24	171	1118	15,3
25+	2914	6290	46,3

U 2015. godini u R Srbiji od ukupnog stanovništva bilo je zaposleno oko 3,1 milion stanovnika ili 41,7%. Iz tabele se može videti koliki je broj zaposlenih koji su svrstani u kategoriju mladih između 15 i 24 godine, odnosno u kategoriju odraslog stanovništva starijeg od 25 godina.

⁹http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/research-and-databases/kilm/WCMS_498929/lang--en/index.htm 10.11.2016

Pol	U eš e radnika koji rade						
	manje od 15 .	15-29	30-34 .	35-39	40-48	Više od 49 .	0(nula)
Muškarci i žene	4	6,3	3,4	2,6	62,7	18,2	2,8
Muškarci	4,1	6,1	3,6	2,2	59,8	22,1	2,2
Žene	3,9	6,5	3,3	3,1	66,8	12,9	3,5

Prema poslednjim raspoloživim podacima u 2013. godini 62,7% zaposlenih radilo je između 40-48 asova nedeljno, dok je 18,2% zaposlenih radilo više od 49 asova nedeljno. Oko 19% radnika radilo je manje od 40 asova nedeljno.

Kada se od radne snage oduzmu zaposleni, dobija se podatak o nezaposlenim radnicima. U 2015. godini bilo je nezaposleno 726 hiljada radnika ili 19%. Podatak se razlikuje u odnosu na podatak koga je izraunala statistika Svetske banke, što je verovatno posledica korištene baze podataka, meutim to ne može značajnije da dovede u pitanje opštu sliku težine problema nezaposlenosti u R Srbiji.

Pol	Radna snaga	Broj nezaposlenih	Stopa nezaposlenosti
Muškarci i žene	3812	726	19,0
Muškarci	2152	390	18,1
Žene	1660	336	20,2

U 2015. godini stopa nezaposlenih žena bila je veća od stope nezaposlenih muškaraca za 2 procentna poena i iznosila je 20,2%. Prema strukturi nezaposlenih najteži problem je nezaposlenost mladih.

Pol	Mladi			Odrasli		
	Broj nezapos. u 000.	Radna snaga u 000	% nezapos.	Broj nezapos. u 000	Radna snaga u 000	% nezapos.
Muškarci	142	313	45,2	584	3498	16,7

i žene						
Muškarci	83	192	43,3	307	1960	15,7
Žene	58	121	48,3	277	1539	18,0

U R Srbiji je izražena nezaposlost mladih u koje se svrstava stanovništvo starosti od 15 do 24 godine. U 2015. godini od ukupne radne snage te dobi bez posla je bilo 45,2%, muškaraca 43,3%, a žena 48,3%.

Starosna grupa u godinama	Sa osnovnim obrazovanjem	Sa srednjim obrazovanjem	Sa visokim obrazovanjem
15+	23,1	23,4	18,3
15-24	47,3	49,4	62,5
25+	21,0	20,6	17,2

Posmatrano po kvalifikacionoj strukturi, najveća stopa nezaposlenosti je u kategoriji mladih, starosne dobi između 15 i 24 godine, sa visokim obrazovanjem i iznosi 62,5%.

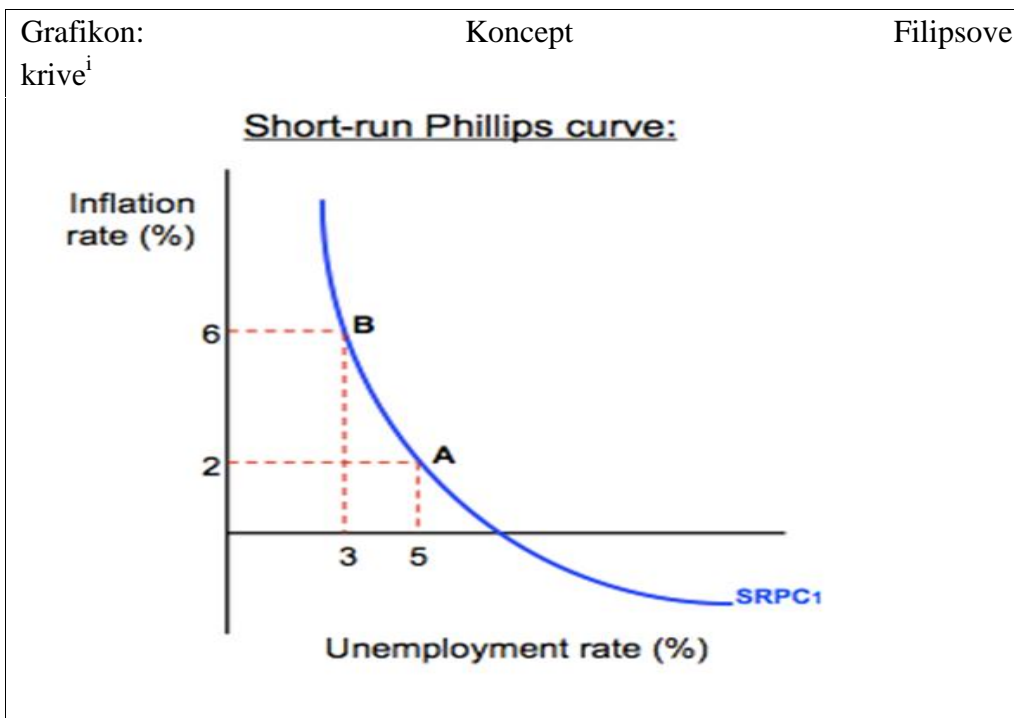
Starosna grupa	Godine starosti	Dugoročna nezaposlenost u 000	Ukupna nezaposlenost u 000	Stopa dug. nezap.	U estalost dug. nezap.
Muškarci i žene					
15+	15-73	546	701	18,6	77,9
15-24	15-24	79	123	32,9	64,5
25+	25-73	467	578	17,4	80,8
muškarci					
15+	15-73	302	391	17,9	77,2
25-24	15-24	49	75	31,2	65,2
25+	25-73	253	316	16,6	80,0
žene					
15+	15-73	244	310	19,6	78,8
15-24	15-24	30	48	36,2	63,5
25+	25-73	214	262	18,4	81,6
Napomena: stopa dugoročne nezaposlenosti izražena je kao					

procenatradne snage;

U estalost dugoro ne nezaposlenosti izra unata je kao procenat od ukupne nezaposlenosti;

U R Srbiji u 2012. godini bilo je 701 000 nezaposlenih lica (manje za 25000 u odnosu na 2015.godinu). Od tog broja 77,9% bilo je nezaposleno duže od 1 godine. Dugoro na nezaposlenost uključuje lica koja su bez posla i traže ga jednu godinu i duže od 1 godine. Dugoro na nezaposlenost ima neželjene efekte, a to je, pored gubitka dohotka, smanjena sposobnost da se na e posao. Pravilo je da što lice duže traži posao ima manje šanse da ga na e. Prema podacima za 2014. godinu, u R Srbiji 32,4% nezaposlenih tražilo je posao duže od šest a kra e od 12 meseci, dok je 67,6% nezaposlenih tražilo posao 12 meseci i duže od toga. Veliko u eš e dugoro ne nezaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti oslikava strukturne probleme na tržištu rada. Cilj svake strategije zaposlenosti jeste da smanji vreme tajanje nezaposlenosti.

Nezaposlenost je veoma težak makroekonomski problem. Njegovo prevazilaženje u savremenim uslovima je otežano, zato što savremenu privredu pored nezaposlenosti karakteriše inflatorni trend podstaknut inflacionim o ekivanjima. Dosadašnja praksa potvr uje da na kratak rok izme u nezaposlenosti i inflacije postoji opcioni odnos. Makroekonomska politika suo ena sa istovremenom pojavom nezaposlenosti i inflacije ili pretnjom od inflacije suo ava se na kratak rok sa izborom ili smanjiti inflaciju, što e delovati na rast nezaposlenosti, ili smanjiti nezaposlenost, što e podsta i rast inflacije. Negativna korelacija izme u nezaposlenosti i inflacije na kratak rok predstavlja se grafi ki preko Filipsove krive. Na dugi rok objašnjenje ove veze nije tako jasno i ne postoji saglasnost ni u teoriji ni i u praksi, kako prevazi i ovaj problem.

3. Inflacija

Inflacija je stalni rast opšteg nivoa cena. Po re ima Milтона Fridmana ona je uvek i svuda monetarni fenomen. Do inflacije dolazi ili zbog kretanja u tražnji ili zbog kretanja u ponudi roba i usluga. Ako je inflacija uzrokovana tražnjom naziva se inflacijom tražnje, a ako je uzrokovana kretanjima u ponudi roba i usluga naziva se troškovna inflacija.

Inflacija tražnje inicijalno je uzrokovana višim stopama monetarnog rasta u odnosu na rast realnog sektora privrede. Prema monetaristi koj teoriji Milтона Fridmana ekspanzija koli ine novca uti e na porast tražnje za robama i uslugama, rast tražnje podsti e rast cena, a rast cena porast troškova proizvodnje. Troškovna inflacija inicijalno je uzrokovana porastom troškova proizvodnje usled eksternih šokova- npr. rasta cene nafte ili bržeg rasta nadnica od produktivnosti rada. Prema keizijanskoj teoriji porast troškova proizvodnje uti e na rast cena roba i usluga, rast cena roba i usluga na rast

tražnje za novcem nakon čega sledi neminovna ekspanzija količine novca, zato što je novac endogeno utvrđen potrebama proizvodnje. Kejnzijanci prihvataju monetarističko objašnjenje inflacije samo kao specijalan slučaj dokoga dolazi kada se tražnja za robama i uslugama povećava iznad mogućnosti privrede da sa raspoloživim proizvodnim faktorima povećava proizvodnju.

Inflacija se iskazuje kao godišnja procentualna promena nivoa cena. Stopa inflacije je stopa povećanja nivoa cena tokom vremena. Pokazatelj kojim se meri nivo cena je indeks potrošačkih cena (IPC). Indeks potrošačkih cena utvrđuje se na bazi fiksne korpe dobara koje su propisane po vrsti i zastupljenosti u formiranju indeksa.

Tabela: Struktura pondera za indekse potrošačkih cena u R Srbiji	
Hrana i bezalkoholna pića	33%
Alkoholna pića i duvan	7%
Odeća i obuća	4%
Stan, voda, električna energija, gas i druga goriva	14%
Nameštaj, pokuštvo i tekuće održavanje stana	5%
Transport	13%
Zdravstvo	4%
Komunikacije	5%
Rekreacija i kultura	5%
Obrazovanje	2%
Restorani i hoteli	2%
Ostale robe i usluge	5%
Izvor: RSZ, Statistički godišnjak 2016, str.192	

Indeks potrošačkih cena u Srbiji izražava se po upustvu EU u meri u kojoj je to moguće, s tim da treba imati u vidu da je u EU u toku primena novog načina izražavanja HIPC, te da uvedene izmene mogu u određenoj meri uticati da aktuelna struktura HIPC u EU odstupa od prikazane u narednoj tabeli za 2011. godinu.

Tabela: Komponente HIPC u EU	
Opšti indeks	100
Cene roba	58
Neprerađena hrana	7,3

Prerađena hrana	11,9
Industrijski proizvodi bez energije	29,3
Energija	9,6
Usluge	42
Stambene usluge	10,2
Transportne usluge	6,6
komunikacija	3,3
rekreacija i slobodne usluge	14,9
ostalo	7,1
Izvor: ECB, Monetary policy of ECB, 2011 str.65	

U R Srbiji indeks potrošačkih cena koristi se kao mera inflacije od 2009. godine i predstavlja meru prosečnih promena cena proizvoda i usluga (fiksna korpa) koje kupuju domaćinstva u cilju zadovoljavanja svojih potreba. Fiksna korpa sadrži listu preko 600 reprezentativnih proizvoda i usluga čije se cene prate, a grupisane su u 12 kategorija.¹⁰ U narednoj Tabeli prikazani su podaci o kretanju inflacije u R Srbiji na osnovu indeksa potrošačkih cena koga izdava unavna Republički zavod za statistiku.

Tabela: Indeks potrošačkih cena u R Srbiji za odabrane godine									
Prethodna godina je =100									
Godine	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
indeks	106,5	111,7	108,4	106,5	107,8	107,8	107,8	102,9	101,9
Izvor: RZS, Statistički kalendar R Srbije, 2016; str. 56									

U R Srbiji standard za stabilnost cena odnosno inflaciju usklađen je sa evropskim standardom. U članu 127 Ugovora o funkcionisanju EU utvrđeno je da je osnovni cilj monetarne politike ECB stabilnost cena. Upravni savet ECB u Strategiji monetarne politike kvantifikovao je ovaj cilj i utvrdio: cenovna stabilnost definiše se kao godišnji rast harmonizovanog indeksa potrošačkih cena ispod ali blizu 2% na srednji rok. Na ovaj način definisana stabilnost cena isključuje kompatibilnost i inflacije i deflacije sa cenovnom stabilnošću. Gornja granica od 2% smatra se da je dovoljno niska da osigura korist od takvog rasta cena, a da ne izazove veći i rast. S druge strane donja granica za rast cena nije utvrđena, ali se gornjom granicom stvara prostor za

¹⁰RSZ

<http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/MethodologyHelp.aspx?IndicatorID=0303IND01&sAreas=false>

rast cena kojim bi se štitilo od deflacije. Cenovna stabilnost posmatra se na srednji rok i me se isti e stav da monetarna politika nije podesna za kontrolisanje cena ili fino podešavanje ekonomske aktivnosti na kratak rok. Na ovaj na in Evropska centrana banka utvrdila je da se pod inflacijom ne podrazumeva pove anje opšteg nivoa cena ispod ali blizu 2%.

Tabela: Kretanje cena u odabranim zemaljama i EU i Evro oblast u 2014. godini		
	HIPC za 2015. godinu	BDP deflator
Evro oblast	0,4	0,9
EU	0,5	1,6
SAD	1,6	1,6
Japan	2,7	1,7

Izvor: ECB Annual Report 2015: str.28 i str.30<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar2015en.pdf>

Kao pokazatelj inflacije, pored indeksa potroša kih cena (IPC), koristi se deflator BDP. Deflator BDP ili deflator cena izra unava se kao odnos izme u nominalnog i realnog BDP. Izme u ove dve mere za inflaciju postoje tri klju ne razlike. Prva razlika je u tome što deflator BDP meri cene svih proizvedenih roba i usluga, dok indeks potrošakah cena meri cene samo onih roba i usluga koje kupuju potroša i. To zna i da e se pove anje cena roba koje kupuju preduze a ili država prikazati samo u deflatoru cena, ali ne i u IPC. Druga razlika je u tome što deflator BDP obuhvata samo robe proizvedene u zemlji. Uvezene robe nisu deo BDP i ne ulaze u deflator cena. Otuda pove anje cene banana uti e na IPC jer su je kupovali potroša i, ali ne uti e na deflator BDP zato što se banane ne proizvode u R SRbiji. Tre a razlika proizilazi iz na ina na koji se objedinjuje mnoštvo cena u privredi. IPC dodeljuje robama fiksnu težinu, dok im deflator BDP dodeljuje promenljivu težinu. Drugim re ima, IPC se izra unava upotrebom fiksne korpe dobara, dok deflator BDP dopušta da se korpa vremenom menja kao sastavni deo promena BDP. Indeks cena fiksne korpe naziva se Laspejresov (Laspeyres) indeks, a indeks cena promenljive korpe Pašeov (Paasche) indeks. Ekonomski teoreti ari istraživali su svojstva oba pokazatelja da bi odredili koji predstavlja bolju meru inflacije i zaklju ili da ni jedan od njih nije superioran. Kada se cene razli itih roba menjaju u razli itom iznosu

Laspejresov indeks teži da preceni rast troškova života, jer ne uzima u obzir injenicu da potroša i mogu i da zamene skuplju robu jeftinijom. Suprotno tome Paševov indeks teži da poceni rast troškova života. Mada on uzima u obzir zamenu alternativnih roba, on ne oslikava smanjenje blagostanja potroša a koje može biti rezultat takve zamene.“¹¹

Na osnovu podataka iz naredne tabele može se uporediti nivo inflacije merene potroša kim cenama i preko deflatora BDP, a na osnovu podataka Svetske banke.

Tabela: Inflacija u R Srbiji u (%)		
godina	Potroša ke cene	Deflator BDP
1995	82,7	-
1996	95,6	85,2
1997	23,3	18,4
1998	30,2	25,4
1999	42,4	33,2
2000	71,1	78,6
2001	95,0	89,2
2002	19,5	18,0
2003	9,9	12,6
2004	11,0	9,1
2005	16,0	14,3
2006	11,7	11,9
2007	6,4	8,2
2008	12,4	10,6
2009	8,1	8,3
2010	6,1	5,9
2011	11,1	9,6
2012	7,3	6,3
2013	7,7	5,4
2014	2,1	2,7
2015	1,4	0,9

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.DEFL.KD.ZG&country=SRB> 19.11.2016.

Unazad nekoliko decenija u ekonomskoj teoriji i praksi promenio se stav prema tome šta se smatra niskom inflacijom. Osamdesetih godina

¹¹Mankiw, G. (2005) Makroekonomija (Novi Sad, CEKOM books) str. 31

niskoinflatornim zemljama smatrane su zemlje sa inflacijom 2-2,5%. U 1981. godini samo dve zemlje članice OECD imale su inflaciju nižu od 5%.,,Prose na inflacija u zemljama članicama OECD u 1981. godini bila je 10,6%, u 1985. godini 6,6%, u 1990.godini 6,2%, u 1995. godini 5,2%, u 2000. godini 2,8% u 2006. godini 2,2%. U navedenim godinama broj zemalja sa inflacijom ispod 5% bio je po prethodno navedenom redosledu godina: 2,10,15,21,24 odnosno 25 zemlje.“¹²

Inflacija uključuje određene troškove. Američki profesor Šiler identifikovao je troškove od otkrivane i neotkrivane inflacije. U pet troškova koji nastaju po osnovu otkrivane inflacije svrstao je: 1. Trošak habanja cipela nastaje usled većeg odlaska u banku po gotovinu zato što inflacija nameće inflacioni porez, smanjuje realnu vrednost novca koji se drži; 2. Trošak menjačnice- inflacija utiče na potrebu da se menjaju cene, što uzrokuje trošak izrade novih cenovnika npr. menjačnice u restoranima; 3. Preduzeća suočena sa troškovima za izradu novih cenovnika rešavaju menjaju cene što ima za posledicu mikroekonomsku neefikasnost u alokaciji resursa; 4. Inflacija menja poreske obaveze zato što poreski propisi ne uzimaju u obzir efekte inflacije; 5. Peti trošak je neudoban život u svetu sa promenljivim cenama. Novac je aršin kojim se mere ekonomske transakcije. Kada postoji inflacija taj aršin se menja. Slično tome bila bi promena dužine 1km, u 2014. godini sadrži 1000m, a u 2015. godini 1200m. Kada bi u takvim okolnostima merili rastojanje morali bi navoditi i godinu kada je merenje izvršeno. Na slici an na in i dinar je manje korisna mera ako se njegova vrednost stalno menja. Od toga koliko se šteti trebalo bi da zavisi buduća potrošnja. Međutim ako u budućnosti dođe do rasta cena, životni standard ne može se opredeliti samo visinom uštede nego i visinom inflacije. Za razliku od otkrivane inflacije, neotkrivana inflacija ima jedno dejstvo koje je škodljivije od bilo koje postojeće predviđene inflacije- ona svojevremeno vrši redistribuciju bogatstva ljudi. Ako zemlja odluči da sledi monetarnu politiku visoke inflacije, verovatno će morati da prihvati i jako promenljivu inflaciju.¹³

¹²Blanšar,O.isto str.539

¹³Shiller,R. Why Do People Dislike Inflation in Romer,C.D., Romer, D.H. eds. Reducing Inflation: Motivation and Strategy (Chicago:University of Chicago Press,1997) prema Mankiw, G.(2005) Makroekonomija (Novi Sad, CEKOM books) str. 96-102

U R Srbiji u 1990-tim godinama inflacija je bila veoma visoka i promenljiva. Ona je u 1993. godini preperasla u hiperinflaciju i, merena indeksom troškova života, dostigla nivo od 122×10^{12} . Pod hiperinflacijom podrazumeva se mese na stopa rasta cena preko 50%, što je iznad 1% na dan.

Tabela: Stopa inflacije prema indeksu troškova života u periodu 1990-2000 u (%)										
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
580	122	9018	122×10^{12}	3,3	78,8	91,6	21,7	29,9	44,9	85,6

Izvor: Simon, . Ekonomske reforme u Jugoslaviji – jedno vi enje spolja
<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2003/0025-85550301104S.pdf> 19.11.2016

U hiperinflaciji troškovi inflacije postaju o igledni i nepodnošljivi i nezvani ni novac po inje da zamenjuje zvani nu nacionalnu valutu. Kraj hiperinflacije zapo inje skoro u svim slu ajevima sa fiskalnim reformama. Razlog je slede i: hiperinflacija je uvek posledica prekomernog rasta ponude novca; nedostatak budžetskih prihoda država nadokna uje umesto preko pove anja poreskih prihoda štampanjem novca, sa rastom inflacije realni poreski prihodi se smanjuju što vodi daljem pove anju budžetskog deficita. „Otuda ak i ako je inflacija uvek i svuda monetarni fenomen, i kraj inflacije esto predstavlja fiskalni fenomen.“¹⁴

S obzirom na istaknute troškove inflacije, logi no je o ekivanje da me u ekonomistima vlada jedinstveno mišljenjeda za cilj treba utvrditi nultu inflaciju. Me utim neki ekonomisti, me u kojima su i kreatori monetarne politike ECB, smatraju da je umerena inflacija od 2% potrebna da se ne bi zapalo u deflacionu spiralu i da bi se delovalo na tržište rada koje nije sklono da prihvati nominalno smanjenje nadnica. „Inflaciona spirala od 2% dozvoljava da realna nadnica padne za 2% godišnje ili 20% u deceniji, bez smanjenja nominalnih nadnica. Tavo automatsko smanjenje realnih nadnica je nemogu e sa nultom inflacijom“.¹⁵

¹⁴Mankiw, G. (2005) *Makroekonomija* (Novi Sad, CEKOM books) str. 105

¹⁵Mankiw, G. (2005) *Makroekonomija* (Novi Sad, CEKOM books) str. 103

U narednoj tabeli prezentuju se podaci o visini inflacije i stopama nezaposlenosti u evropskim zemljama na osnovu kojih se može zaključiti da je veliki broj zemalja bio neuspešan u pokušaju da održava stabilnost cena do blizu 2% i da je u 2015. godini prešlo kritičnu tačku ispod 0. Prema projekciji Meunarodnog monetarnog fonda za 2016 i 2017. godinu cena održavanja stabilnosti cena biće i u naredne dve godine, bar kada je R Srbija u pitanju nezaposlenost.

Tabela: Potrošačke cene i nezaposlenost u evropskim zemljama				
Zemlja	Potrošačke cene 2015.god.	Nezaposlenost 2015.god.	Projekcija nezaposlenosti	
			2016.god.	2017.god.
Nemačka	0,1	4,6	4,3	4,5
Francuska	0,1	10,4	9,8	9,6
Italija	0,1	11,9	11,5	11,2
Španija	-0,5	22,1	19,4	18,0
Holandija	0,2	6,9	6,7	6,5
Belgija	0,6	8,5	8,4	8,3
Austrija	0,8	5,7	6,2	6,4
Grčka	-1,1	25,0	23,3	21,5
Portugalija	0,5	12,4	11,2	10,7
Irska	0,0	9,5	8,3	7,7
Finska	-0,2	9,3	9,1	8,9
Slovačka	-0,3	11,5	9,9	8,8
Litvanija	-0,7	9,1	7,8	7,6
Slovenija	-0,5	9,0	8,2	7,9
Luksemburg	0,1	6,9	6,4	6,3
Letonija	0,2	9,9	9,4	9,2
Estonija	0,1	6,1	5,6	5,5
Kipar	-1,5	14,9	13,0	11,6
Malta	1,2	5,4	4,8	4,9
V. Britanija	0,1	5,4	5,0	5,2
Švajcarska	-1,1	3,2	3,5	3,4
Švedska	0,7	7,4	6,9	6,7
Norveška	2,2	4,4	4,7	4,5
Češka	0,3	5,0	4,1	4,1
Danska	0,5	6,2	6,0	5,8
Island	1,6	4,0	3,4	3,5

San Marino	0,1	8,4	7,9	7,3
Turska	7,7	10,3	10,2	10,2
Poljska	-0,9	7,5	6,3	6,2
Rumunija	-0,6	6,8	6,4	6,2
Maarska	-0,1	6,8	6,0	5,8
Bugarska	-1,1	9,2	8,2	7,1
Srbija	1,4	18,5	18,6	18,7
Hrvatska	-0,5	16,9	16,4	15,9
Izvor:IMF, <i>World Economic Outlook</i> , Octobar 2016, str.42				

ⁱ Koncept Filipsove krive

<https://www.google.rs/search?q=graph+filipino&biw=1600&bih=770&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwiXp47DjqTQAhXKWywKHdCBDHAQsAQIGAA#tbm=isch&q=graph+filipis+curve&imgsrc=w-zfYJwCA4GCDM%3A11.11.2016>.

ETVRTO POGLAVLJE: KRATKORO NE EKONOMSKE FLUKTUACIJE I MAKROEKONOMSKE POLITIKE

1. KRATAK ROK I EKONOMSKE FLUKTUACIJE

Makroekonomija posmatra privredu u dugom roku i u kratkom roku. U dugom roku makroekonomija se bavi privrednim rastom. Osnovna karakteristika savremenog sveta je privredni rast. "Ekonomska aktivnost orijentisana je prema budućnosti. Na toj liniji sadašnja privredna potrošnja je dobrim delom posledica napora u prošlosti. Sadašnjim proizvodnim naporima stvara se, tako reći, za budućnost da bi se izmirio dug prema prošlosti kojoj imamo da zahvalimo za sadašnju potrošnju. Isto tako u progresivnim društvima se deo tekuće potrošnje žrtvuje kako bi došlo do akumulacije novog kapitala koji će povećati buduću proizvodnju."¹ Osnovni izvori privrednog rasta su stanovništvo, prirodno bogatstvo, formiranje kapitala i tehnologija. Broj stanovnika se povećava, raste proizvodnja i zaposlenost, raste životni standard. „Svaki od ovih ekonomskih aspekata se može na neki način povezati sa biloškim faktorom da ljudi danas žive duže, i da srazmerno veći deo života žive zdravi, bez bolova i velikog naprezanja."² Generalno ova tvrdnja prof. Samjuelsona iz sedamdesetih godina aktuelna je i danas, međutim, zahteva jednu dopunu. Od tog vremena privredni rast je sve više neravnomeran po tempu i lokaciji, javlja se i jaz između onih koji imaju i onih koji nemaju obrazovanje i običnu radnu snagu, odgovarajuće prirodno bogatstvo, sredstava za formiranje kapitala i nisu nosioci i izumitelji tehničkih inovacija, nego ih više ili manje uspešno kopiraju.

U kratkom roku makroekonomija analizira kratkoročne ekonomske fluktuacije proizvodnje i zaposlenosti. Osnovna razlika između u ova dva roka je u ponašanju cena. Kako su cene u dugom roku promenljive, uticaj na produkciju imaju navedeni faktori od strane ponude. Fleksibilnost cena omogućava prilagodbu cena tokom usklađivanja ponude i tražnje za robama i uslugama. Međutim u kratkom roku cene su postojane tako da na proizvodnju može da deluje i tražnja. Pri postojanim cenama u kratkom roku,

¹Samjuelson, P. (1969) Ekonomija-uvodna analiza (Beograd, Savremena administracija) str.57

²Samjuelson, P. (1969) Ekonomija-uvodna analiza (Beograd, Savremena administracija) str.827

au cilju eliminisanja ekonomskih flaktuacija i stabilizovanja privrede, država može da deluje na obim proizvodnje prekomakroekonomskih politika.

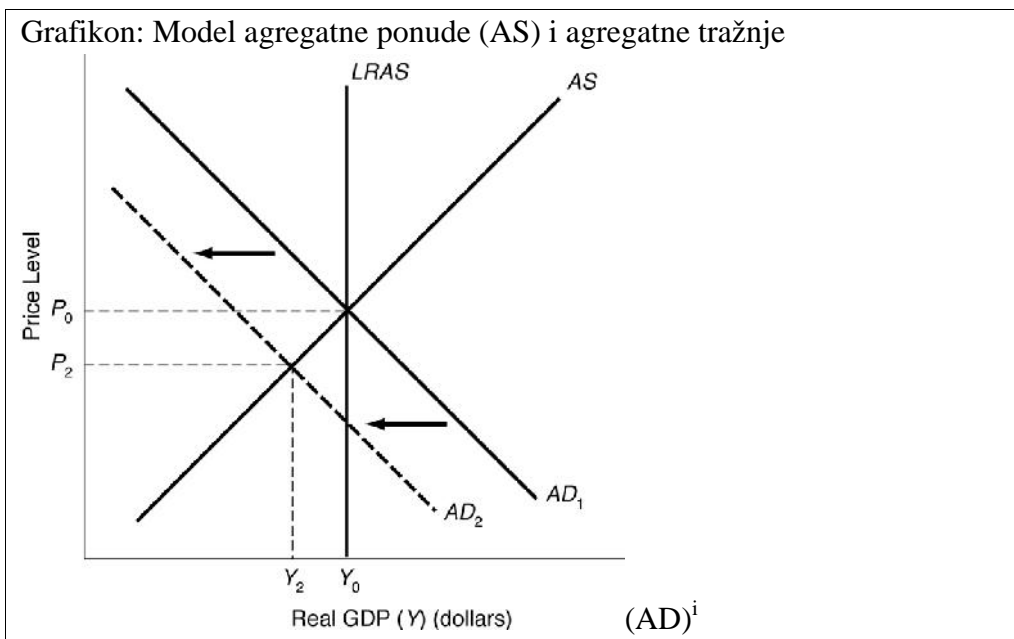
U makroekonomske politike svrstavaju se monetarna politika, fiskalna politika i spoljnotrgovinska i devizna politika. Ekonomska politika je skup mera, mehanizama i instrumenata preko kojih država deluje na ostvarenje odre enih ekonomskih ciljeva. Instrumenti monetarne politike su referentna kamatna stopa, operacije na otvorenom tržištu, obavezna rezerva, kreditni multiplikator, u najkra em sfera emisije, ponude i kontrole nov anih tokova. Instrumenti fiskalne politike su budžet, javni prihodi, porezi, javni rashodi. Instrumenti spoljnotrgovinske i devize politike su platni bilans, devizni bilans, devizni kurs. Za razliku od makroekonomskih politika ije delovanje ima efekte na ukupnu nacionalnu privredu, posebne ekonomske politike deluju samo na odre ene sektore privrede (poljoprivredna, automobilska, turisti ka itd. ili sektorske politike) ili odre ene regione, urbana i ruralna podru ja (regionalna, urbana, ruralna politika).

Proizvodnja, iako na kratak rok fluktuiru oko svog prirodnog nivoa, na srednji rok se obi no na njega vra a. Ako je prilago avanje jako sporo makroekonomske politike mogu da pomognu u oblikovanju tog prilago avanja. Prema re ima Blanšara, skoro sve vreme ovo se zaista i dešava, ali ne uvek: „1. Ponekad dolazi do raspada mehamizma prilago avanja, koji bi trebao da vrati privredu na prirodni nivo proizvodnje. Privreda u krizi ili depresiji, doživljava deflaciju, a deflacija situaciju pogoršava, a ne poboljšava. 2. Može se dogoditi da monetarna i fiskalna politika ne mogu da pomognu. Tokom krize monetarna politika može da bude ograni enazamkom likvidnosti- injenicom da nominalne kamatne stope ne mogu da budu negativne. Ekspanzivna fiskalna politika ne mora da predstavlja opciju, pre svega ako je budžetski deficitsuviše velik. Pove anje državnog duga koga su podstakli veliki defцити može samo po sebi da postane problem. 3. Vlade mogu da izgube kontrolu i nad fiskalnom i nad monetarnom politikom. Suo ena sa nekim velikim negativnim šokom-ratom, gra anskim ratom, krahom izvoza ili društvenom eksplozijom –vlada može da izgubi kontrolu nad svojim budžetom i da ostvari budžetski deficit koji nije u mogu nostida finansira na bilo koji drugi na in osim kreiranjem

novca. Rezultat ovakvog gubitka kontrole može da bude veoma visoka inflacija, ili čak hiperinflacija.“³

2. MODEL AGREGATNE TRAZNJE I AGREGATNE PONUDE

Makroekonomisti analiziraju kratkoročne ekonomske fluktuacije – poslovne cikluse u kratkom roku preko modela agregatne tražnje i agregatne ponude. Neuspeh Kejnsovih sledbenika u sedamdesetim i osamdesetim godinama da preko kejnzijanskog modela agregatne proizvodnje i agregatnih izdataka objasne i predlože konkretne mere makroekonomske politike za prevazilaženje problema stagflacije, uticao je da model agregatne tražnje i agregatne ponude zameni njihov model u svim udžbenicima makroekonomije. Ovaj model ima svoj koren u klasičnoj ekonomskoj misli i pruža okvir za cenovno prilagođavanje. Prema ovom modelu u slučaju recesije i nezaposlenosti cenovni mehanizam delovao bi na pad cena dobara, nadnica i kamatnih stopa što bi povratno delovalo na povećanje potrošnje, proizvodnje i investicija i privreda bi se vratila na ravnotežu pune zaposlenosti radne snage i kapaciteta. Najbolji lek za recesiju i nezaposlenost je da se prepuste slobodnom tržištu, a najbolja politika je relativno mala država i kontrola ponude novca.

³Blanšar, O, isto str. 512

Ovaj grafikon ilustruje model agregatne tražnje i agregatne ponude. Nivo cena je predstavljen na vertikalnoj osi, dok je realni BDP predstavljen na horizontalnoj osi. Agregatna tražnja (AD) nagnuta je prema dole, a kratkoro na agregatna ponuda (AS) prema gore. Ravnoteža se uspostavlja u preseku AS i AD. Ravnoteža u ovom modelu ne mora neophodno da se javi pri punoj zaposlenosti kada je potencijalni BDP u tački Y_0 . Ravnoteža može biti i pri BDP u tački Y_2 , znači na recesionom nivou na kome je stvarni BDP ispod potencijalnog BDP.

Kriva tražnje ilustruje različite iznose BDP koga doma i potrošači, firme, država i inostrani kupci žele da kupe pri svakom mogućem nivou cena, uz uslov da je sve ostalo konstantno. Kada posmatramo uticaj cena na tražnju pratimo kretanja tražnje duž krive tražnje. Kriva agregatne tražnje nagnuta prema dole znači da kada opšti nivo cena pada, tražnju za robama i uslugama se povećava. Do ovoga dolazi iz tri razloga: Sa padom cena, kupovna moć potrošača raste i traži se više roba i usluga. Drugi razlog je zbog efekta kamatnih stopa. Kada pada nivo cena, pada i nivo kamatnih stopa što povećava potrošnju. Treće, postoji neto efekat izvoza. Kada nivo doma ih cena pada, povećavaju se relativno cene inostranih roba. Ovo smanjuje tražnju za skupljom uvoznom robom, a povećava tražnju inostranih potrošača a što povećava izvoz, a tako je i agregatnu tražnju.

Kada se analiziraju sve ostalo što je do sada držano kao konstantno, analiziraju se u stvari faktori koji mogu da pomeraju krivu agregatne tražnje sa na primer AD_1 na AD_2 . Faktori koji mogu da pomeraju krivu tražnje su četiri komponente BDP: potrošnja, investicije, državna potrošnja i neto izvoz. U ovom grafikonu prikazano je smanjenje tražnje preko pomeranja krive AD na levo ili prema unutra. Suprotno, ako faktori podstaknu rast tražnje kriva AD bi se pomerila na desno ili prema spolja.

Na primer agregatna tražnja se smanjuje i pomera AD prema unutra: 1. ako se povećaju porezi na potrošače i smanje izdatke na potrošnju; 2. ako se povećava kamatna stopa što smanjuje investicionu potrošnju; 3. ako dinar u odnosu na strane valute jača a smanjuje se inostrana tražnja i izvoz; 4. ako država primeni kontrakcione makroekonomske politike (monetarnu i fiskalnu politiku).

Suprotno, agregatna tražnja može da se poveća i pomeri AD prema spolja: 1. ako se poveća dohodak potrošača; 2. ako se pojave tehnološke inovacije, smanje kamatne stope i porezi što podstiče rast investicione tražnje; 3. ako se poveća BDP u stranoj zemlji što podstiče inostranu tražnju za domaće proizvode i povećava izvoz; 4. ako država primeni ekspanzivne makroekonomske politike (monetarnu i fiskalnu politiku).

Na grafikonu su nacrtane dve krive agregatne ponude: dugoročna kriva ponude (LRSA) i kratkoročna kriva ponude (AS). Ne treba gubiti iz vida da je model agregatne tražnje (AD) i agregatne ponude (AS) model koji služi za analizu kratkoročnih ekonomskih fluktuacija. Kriva dugoročne agregatne ponude (LRSA) nacrtana je da se istakne značajne razlike između kratkog i dugog. Dugoročna agregatna kriva ponude (LRSA) predstavljena je kao vertikalna linija zato što u dugom roku nivo BDP ne zavisi od cena, nego je određen faktorima rada, prirodnim resursima, kapitalom, i raspoloživom tehnologijom.

Kriva agregatne ponude (AS) prikazuje nivo realnog BDP koji se može proizvesti na svakom nivou cena, kada je sve ostalo konstantno. Kriva AS je nagnuta prema gore zato što viši nivo cena podstiče povećanje u proizvodnji i prodaju, dok niži nivo cena ima suprotan efekat. Kada posmatramo uticaj cena na ponudu pratimo kretanja ponude duž krive ponude. Kada se sada analizira sve ostalo što je držano konstantnim analiziraju se faktori koji mogu da pomeraju krivu ponude prema spolja ili prema unutra. Glavni faktori koji mogu da pomeraju krivu ponude su: 1. promene cena glavnih faktora proizvodnje: rada, zemlje i kapitala koji utiču na visinu proizvodnih troškova; 2. promene u tehnologiji, efikasnosti i produktivnosti koji deluju na potencijalni BDP; i 3. promene u pravnom i institucionalnom okruženju u kome privredni subjekti posluju.

Na primer ponuda se povećati i pomeriti krivu AS prema spolja u desno ako se smanji cena nafte, poveća produktivnost, smanje porezi. Suprotno, ponuda se smanjiti i pomeriti krivu AS prema unutra u levo ako se cena nafte poveća, ako se poveća minimalna cena rada ili povećaju porezi.

Okvir agregatne ponude i agregatne tražnje omogućava analizu uravnoteženja privrede preko cenovnog mehanizma. On služi da se analiziraju uticaj i efekti ekspanzivne i kontraktive monetarne politike i

ekspanzivne ili restriktivne fiskalne politike na eliminisanje ekonomskih flutuacija - recesije, inflacije, deflacije – odnosno na stabilizovanje privrede.

3. MONETARNA POLITIKA

3.1. Centralna banka

Monetarni sistem je sistem obezbeivanja i kontrole novca u jednoj državi ili monetarnoj uniji nezavisnih država. Osnovna institucija monetarnog sistema je centralna banka. Centralna banka je monetarna vlast čiji je osnovni cilj poslovanja održavanje stabilne vrednosti nacionalne valute. Centralna banka ima monopol nad emisijom novčanica. Ona je banka države, banka banaka, kontrolor i regulator nivoa novčanane mase i kredita u nacionalnoj ekonomiji, i likvidnosti nacionalne ekonomije u međunarodnim plaćanjima.

Za centralnu banku se kaže da je banka države, pre svega zato što banka za državu obavlja različite finansijske usluge. Centralna banka je centralna institucija bankarskog sistema. Ona daje ocenu i mišljenje da li poslovna banka ispunjava propisane uslove za rad i kontroluje rad poslovnog bankarstva da bi stvorila poverenje u stabilnost bankarskog sistema vlasnika slobodnih novčananih sredstava, kao pretpostavku za mobilizaciju štednje.

Stabilnost bankarskog sistema zna i zadovoljavaju i stepen likvidnosti bankarskog sistema. Centralna banka je u obavezi da obezbedi zadovoljavaju i stepen likvidnosti bankarskog sistema preko instrumenata i mehanizama kreditno monetarnog regulisanja. Međutim, u vanrednim kriznim likvidnosnim periodima, centralna banka se javlja kao zajmodavac u krajnjoj nuždi (*lender of last resort*) i garant likvidnosti sistema, te kreditira bankarstvo kako bi sprečila opšte bankrotstvo banaka. Krizni likvidnosni periodi mogu da nastupe na primer kao posledica deficita platnog bilansa, restriktivne monetarne politike i ekspanzivne kreditne politike poslovnog bankarstva. Pravo i obaveza centralne banke da interveniše u takvim situacijama ne znači obaveznu intervenciju centralne banke u slučaju krize likvidnosti svake poslovne banke pojedinačno. Neadekvatna ekspanzivna kreditna politika i uopšte neoprezna poslovna politika banke, koja može da je dovede do nelikvidnosti i nesolventnosti, ne znači automatsku obavezu centralne banke da interveniše i preuzme funkciju zajmodavca u krajnjoj nuždi.

Monetarno kreditnu politiku sprovodi centralna banka preko mera, instrumenata i mehanizama kreditno monetarnog regulisanja. Sprovode i utvrđuju kreditno monetarnu politiku, centralna banka reguliše obim novca i kredita u sistemu na nivou potrebnom za predviđeni rast bruto domaćeg proizvoda uz obavezno obezbeđivanje stabilnosti domaćeg novca. Ona prati kretanje novca u opticaju preko monetarnih agregata.

3.2. Pojam i funkcije novca

Traženje odgovora na pitanje šta je novac staro je koliko i ekonomska teorija. Na pitanje šta je novac, uobičajeni odgovor zasniva se na njegovim funkcijama, novac je ono što su njegove funkcije. Novac je sredstvo razmene, obračunska jedinica, zaliha vrednosti, odnosno osnovne funkcije novca su: funkcija sredstva razmene, funkcija obračunskog sredstva i funkcija zalihe vrednosti.

Privreda bez novca bila je privreda trampe i u njoj se razmena roba odvijala po principu roba za robu na osnovu dvostrukog podudaranja želja. U novonastaloj privredi razmena na robnom tržištu odvija se posredstvom novca. Novac kao sredstvo razmene skraćuje vreme potrebno za obavljanje razmene roba i na taj način povećava efikasnost funkcionisanja privrede.

Savremeni naredbodavni novac nema sopstvenu unutrašnju vrednost te zato ništa ne dodaje vrednosti realnog sveta proizvodnje. Ali on na osnovu dekreta države predstavlja jedinicu vrednosti koja meri proizvedene robe i usluge. Proizvod postaje roba kada mu se odredi cena. U novonastaloj privredi cene svih roba i usluga utvrđuju se u jedinicama novca. Merenje vrednosti roba i usluga je obračunska funkcija novca.

Papirni novac kao definitivno sredstvo plaćanja prihvata se u prometu kao sredstvo plaćanja na osnovu zakona i državne garancije. Država garantuje da je nominalna vrednost na papirnom novcu pandan njenog materijalnog izraza, vrednosti u robama i uslugama. Novac kojim se raspolaže troši se za sadašnju kupovinu roba i usluga ili se štedi za buduću potrošnju. Novac održava kupovnu moć do momenta potrošnje. Kada novac prenosi kupovnu moć iz sadašnjosti u budućnost novac vrši funkciju zalihe vrednosti.

Makroekonomisti za potrebe upravljanja monetarnom politikom definišu nekoliko kategorija novca – monetarnih agregata. U najširem smislu pod

monetarnim agregatom podrazumeva se novac, koji sadrži pun stepen likvidnosti, i druga finansijska sredstva slična novcu. Njegov stepen likvidnosti u odnosu na novac različit i definisan brzinom njihovog pretvaranja u novac.

Sadržaj pojedinih monetarnih agregata opredeljen je potrebom da se preko njih može uspešno pratiti kretanje realnih varijabli u privredi i sagledati, ako do poremećaja na tržištu dođe, iz kog sektora je on iniciran. Sadržinu monetarnih agregata i izbor agregata preko koga/kojih će se pratiti efekti sprovođenja monetarne politike utvrđuje centralna banka svake države. U zavisnosti od stepena likvidnosti pojedinih finansijskih oblika i funkcija koje obavlja, u praksi veći broj zemalja najčešće se definiše nekoliko monetarnih agregata. Definisane monetarnih agregata u monetarnoj praksi različitih zemalja i u različitim vremenima različito je. Dobra definicija monetarnih agregata obezbeđuje stabilnu vezu između monetarnih i nemonetarnih varijabli, a u cilju efikasnog sprovođenja i po potrebi korekcija monetarne politike.

Centralna banka Srbije koristi definicije monetarnih agregata i drugih finansijskih instrumenata koje su usaglašene sa Sistemom nacionalnih račununa i monetarnom i finansijskom statistikom koju koristi i Međunarodni monetarni fond (MMF).

Monetarni agregat M1 obuhvata gotov novac u opticaju i depozite po višenju (sredstva na žiro, tekućim i drugim račununima vlasnika novanih sredstava u pasivi banaka, uključujući i novanih sredstava na račununima lokalne samouprave, tj. račununa sa kojih se mogu vršiti plaćanja bez ikakvog ograničenja).

Monetarni agregat M2 uključuje pored M1 i ostale dinarske kratkoročne i dugoročne depozite.

Monetarni agregat M3 uključuje pored M2 i devizne kratkoročne i dugoročne depozite.

Depozit je dinarsko ili devizno novano potraživanje prema banci koje proizilazi iz novanog depozita, uloga na štednju, bankarskog tekućeg račununa

ili drugog nov anog ra una i na osnovu kog nastaje zakonska ili ugovorna obaveza banke na povra aj sredstava ⁴.

Tabela: Osnovni monetarni agregati u R Srbiji, decembar 2015. godine (u mln RSD)	
Nov ana masa M3	1.969.507
Devizni depoziti	1.267.032
M2	702.476
Dinarski štedni i oro eni depoziti	198.002
M1	504.474
Gotov o novac u opticaju	139.818
Depoziti po vi enju	364.656
Izvor:NBS, Godišnji izveštaj o monetarnoj politici u 2015.godini. https://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_7/monetarna_politika_2015.pdf str.28; 19. 11.2016	

Pored ova tri monetarna agregata, mogu i su i drugi nov ani agregati. Neto doma a aktiva Centralne banke je razlika izme u primarnog novca i neto devizne aktive. To je agregat koji se koristi kao kvantitativna osnova za projektovanje primarne emisije i instrument pra enja njenog kretanja. Tako e ona se koristi da se preko odre enih podataka iz njene strukture koji uti u na brzinu opticaja novca i kreditni monetarni multiplikator projektuje i prati kretanje monetarnih agregata, koji su po definiciji uži.

Tabela: Bilans Narodne banke Srbije (u mln.RSD) decembar 2015. godine	
Neto potraživanja od inostranstva	1.264.741
Neto devizne reserve	1.260.428
Bruto devizne rezerve	1.262.232
Kreditni od MMF	-1.804
Ostala neto potraživanja od inostranstva	4.313
Neto doma a aktiva	-613.250
Neto doma i krediti NBS	-284.677
Ostala neto aktiva	-328.573
Primarni novac	651.491

⁴ Zakon o osiguranju depozita , Sl. glasnik R Srbije br. 61/05, 116/08 i 91/2010;

Dinarski primarni novac	421.668
Gotov novac u opticaju	139.818
Bankarske dinarske rezerve	248.495
Ostali depoziti	33.355
Devizni depoziti banaka	229.823
Izvor:NBS, Godišnji izveštaj o monetarnoj politici u 2015.godini. https://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_7/monetarna_politika_2015.pdf str.28; 19. 11.2016	

3.3. Ponuda novca

Ponudu novca formira centralna banka zajedno sa poslovnim bankastvom. Mada odgovornost i kona nu odluku o novcu, njegovim tokovima, povla enju iz opticaja, ponudi i ceni ima centralna banka, poslovne banke tako e svojom depozitno kreditnom aktivnosti uti u na novac i nov ane tokove. Iz tog razloga poslovne banke zajedno sa centralnom bankom predstavljaju institucije monetarnog sistema.

Bankarski sistem uti e na ponudu novca na slede i na in: Na primer u prvoj banci deponovano je 100 RSD. Pretpostavka je da se 20% depozita uva kao rezervu likvidnosti, a preostalih 80% plasira u vidu kredita. Prva banka ima obavezu da na strani pasive svoga bilansa (izvori imovine) registruje 100 RSD depozita, a na strani aktive (plasmani- imovina) 20 RSD rezervi i u mogu nosti je da odobri 80 RSD kredita, što i ini. Nakon odobravanja kredita ponuda novca se pove ava sa 100 RSD na 180 RSD. Vlasnici prvobitnog depozita su i dalje njegovi vlasnici, dok je zajmoprimac vlasnik novih 80 RSD depozita. Zajmoprimac dobijeni kredit deponuje kod iste ili neke druge banke. Njegov kredit je za banku novi depozit koga knjiži na strani pasive. Na osnovu njega banka ima obavezu da obezbedi rezervu likvidnosti na strani aktive od 16 RSD, a preostalih 64 RSD može dalje da plasira u vidu kredita, što tako e registruje na strani aktive, a što dalje pove ava ukupnu ponudu novca. Sa svakim novim kreditom stvara se novi depozit i mogu nost za novu pozajmicu. Ovaj proces mogao bi da ide u nedogled i zato je pod kontrolom centralne banke. Ono što treba imati u vidu jeste da se sa bankarskim kreiranjem novca pove ava ponuda novca, odnosno pove ava se likvidnost u privredi. Me utim, bankarskim kreiranjem novca ne pove ava se društveno bogatstvo, zato što zajmoprimac sa dobijanjem kredita preuzima i dugovnu obavezu prema banci. Kredit je

određena količina novca - glavnica koju banka predaje u svojini zajmoprimcu, koji se obavezuje da je vrati u ugovorenom roku uz anuitet za ugovorenu kamatu⁵.

Imaju li u vidu na način na koji banke kreiraju novac, ponudu novca određuje:

1. Monetarna baza (B) koju predstavlja količina novca koju javnost drži kao valutu (C) i banke kao rezervu (R).

sledi da je $B = C + R$

Monetarna baza je pod direktnom kontrolom centralne banke. Rast monetarne baze povećava ponudu novca za isti procenat.

2. Odnos rezerve – depoziti predstavljaju proporciju koju banke drže kao rezerve kod centralne banke. Što je ovaj odnos manji, veća je mogućnost odobravanja kredita, tako da njegov pad povećava ponudu novca.
3. Odnos valuta – depoziti je količina valute (C) koju javnost drži kao deo svojih rezervi u vidu depozita po višenjenu (D) i govori o preferencijama javnosti o tome koji oblik novca žele da drže. Što je ovaj odnos niži manje monetarne baze javnost drži kao valutu, a više banka kao rezerve što omogućava banci da kreira više novca.

Monetarna baza je visokom novac koji kada se pomnoži sa monetarnim multiplikatorom (m) daje podatak o ukupnoj ponudi novca.

sledi da je $M = m \cdot B$

Veličina monetarnog multiplikatora utvrđuje i prati centralna banka. Monetarni multiplikator (m) pokazuje broj jedinica novca u opticaju koji se kreira jedinicom primarnog novca centralne banke. Računa se kao odnos stanja monetarnog agregata M1 (gotov i depozitni novac u opticaju) i primarnog novca. Primarni novac po užej definiciji obuhvata gotov novac u opticaju i bankarske dinarske rezerve likvidnosti kod centralne banke. S obzirom da centralna banka u krajnjem ishodu kontroliše ukupnu ponudu novca, šira definicija primarnog novca obuhvata pored gotovog novca u

⁵Zakon o obligacionim odnosima, Sl. glasnik R. Srbije 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, 31/93, 22/99, 44/99;

optičaju i bankarskih dinarskih rezervi kod centralne banke i devizne depozite banaka kod centralne banke i ostale dinarske depozite banaka i nebankarskog sektora.

Monetarni multiplikator može da bude veći ili manji od 1. Kada je monetarni multiplikator manji od 1, znači da je količina novca kreirana na osnovu jedinice primarnog novca (uži koncept) manja od jedinice. Slučaj negativnog multiplikatora vanredna je pojava i do nje dolazi kada je kreiranje primarnog novca praćeno smanjenjem količine novca u optičaju ili je smanjenje primarnog novca praćeno povećanjem količine novca u optičaju. Oba slučaja javljaju se usled preliivanja novca u nemonetarne depozite ili većih efekata deviznih transakcija monetarnih institucija izraženih u većim promenama njihovih neto potraživanja u posmatranom periodu. Skoro je redovna situacija u kojoj je monetarni multiplikator veći od jedinice, odnosno da kreiranje primarnog novca ima za posledicu veću iznos količine novca u optičaju. Kada je monetarni multiplikator veći od 1, do povećanja monetarnog multiplikatora može doći usled: relativnog povećanja plasmana banaka, relativnog smanjenja sredstava banaka kod centralne banke, relativnog smanjenja držanja gotovog novca u optičaju. Do smanjenja monetarnog multiplikatora koji je veći od 1 može doći usled: 1. povećanja ulaganja u nemonetarne depozite, 2. povlačenja novca putem deviznih transakcija uključujući i efekte depresijacije deviznog kursa. Centralna banka može preko monetarnog multiplikatora da kontroliše kreditni potencijal poslovnog bankarstva. Kreditna multiplikacija je multiplikovano odobravanje kredita poslovnog bankarstva po osnovu primarnog novca centralne banke.

Kreditni multiplikator je odnos stanja kratkoročnih dinarskih kredita poslovnih banaka i stanja dinarskih kredita centralne banke. Na njegovu visinu centralna banka može da utiče preko instrumenata monetarnog kreditnog regulisanja tako što ograničava pravo bankama da odobravaju kredite po osnovu određenih depozita ili dela depozita i to propisivanjem određene stope po kojoj su poslovne banke u obavezi da sredstva drže na računima kod centralne banke kao rezervu.

3.4. Tražnja novca

Javnost drži novac da bi trošila, kupovala robe i usluge. Postoji više teorija koje objašnjavaju tražnju novca. Teorija realnog novčanog salda polazi od pretpostavke da je tražnja za novcem veća a što je više novca potrebno za kupovinu roba i usluga. Realni novčanini saldo izražava količinu novca preko količine roba i usluga koje se za njega mogu kupiti. Analiza uticaja novca na realni sektor obično se zasniva na realnom novčanom saldu. Kvantitativna teorija tražnje novca zasniva se na konstanti koja meri koliko javnost želi da drži novca na svaku novčanu jedinicu dohotka, odnosno polazi od pretpostavke da je tražnja za realnim novčaninim saldonom srazmerna dohotku. Funkcija tražnje novca slična je funkciji tražnje za drugim robama. Kao što kompjuter omogućava da se posao lakše obavi, tako i držanje novca omogućava da se lakše obavljaju transakcije kupovine roba i usluga. Sledi logično da kao što se sa povećanjem dohotka povećava tražnja za kompjuterima, sa povećanjem dohotka povećava se i tražnja za realnim novčaninim saldonom.

Kada je tražnja novca u pitanju, treba imati u vidu sledeće karakteristike funkcije novca (obratna jedinica, sredstvo razmene, zaliha vrednosti). Novac kao mera vrednosti ne stvara nikakvu tražnju za novcem, pošto javnost npr. može da izrazi neke cene u dinarima mada u stvarnosti nema dinare. Međutim, novac vrši svoju funkciju zalihe vrednosti i sredstva razmene samo ako ga javnost drži. Portfolio teorija tražnje novca ističe ulogu novca kao zalihe vrednosti, dok transakciona teorija tražnje novca ističe funkciju novca kao sredstva razmene.

Po portfolio teoriji, tražnja novca je deo portfolija. U portfoliju se pored novca mogu naći i drugi oblici aktive (akcije, obveznice, zemlja). U papirnom standardu novac može da ima različit stepen likvidnosti. Iz tog razloga u praksi se pod novcem podrazumevaju gotov novac u opticaju i depoziti po višenju – novčana masa, dok se drugi finansijski oblici agregiraju u zavisnosti od stepena likvidnosti u odnosu na novac i brzine kojom se mogu pretvoriti u novac, odnosno zameniti za robe i usluge. Gotov novac u opticaju - valuta i depoziti po višenju su najlikvidniji (spremni za trošenje) i iz tog razloga ne nose nikakvu kamatu. Javnost iz tog razloga nema interesa da drži novac ako ga ne može trošiti. Portfolio teorija tražnje novca polazi od pretpostavke da javnost drži različite oblike aktive u zavisnosti od veličine bogatstva i od odnosa rizika i prinosa pojedinih oblika

aktive. Pravilo je da veća kamata uključuje veći rizik, a da manje kamatonosna aktiva uključuje manji rizik. Rizik je neizvesnost nastanka nekog događaja koji može uzrokovati gubitak. Portfolio teorija tražnje novca ne objašnjava tražnju novca za valutom i depozitima po sebi, zato što za nju i nema objašnjenja. Ona objašnjava tražnju novca uzimanjem u obzir širih novanih oblika i dobra je teorija za objašnjavanje npr. tražnje za akcijama i obveznicama.

Transakciona teorija tražnje novca ističe funkciju novca kao sredstva razmene. Po ovoj teoriji javnost da bi obavila kupovinu drži novac, a ne druge oblike aktive. Držanje novca nosi trošak zbog niske stope povraća, ali i korist zbog svoje praktičnosti. Naime, javnost koja drži novac ima trošak koji proizilazi iz odricanja od kamate koju bi dobila da je novac npr. deponovala na štedni račun (oročilo kod banke na neki period). Korist javnosti od držanja novca je što ne mora da ide u banku svaki put kada želi nešto da kupi.

3.5. Instrumenti i mehanizmi monetarno kreditne politike

Potrebe proizvodnje i robnog prometa određuju količinu novca u opticaju. Međutim, u uslovima optičaja papirne novčanice, kao definitivnog sredstva plaćanja, ponuda novca ne samo da može preko kreditne aktivnosti banaka da odgovara na svaki zahtev tražnje, nego može da se formira i bez njenog uticaja, a na nivou koji je objektivno iznad tražnje. U uslovima veće ponude novca od tražnje, robni promet ne može odbaciti, nego ga apsorbovati višak ponuđenog novca i na taj način se otvoriti proces obezbeđivanja novca. Da bi se takvi procesi sprečili neophodno je centralnobankarsko upravljanje.

Instrumenti i mehanizmi kreditno monetarnog regulisanja centralne banke su:

- referentna kamatna stopa centralne banke
- operacije na otvorenom tržištu
- obavezna rezerva
- kreditne i depozitne olakšice

Centralna banka kombinuje instrumente i mehanizme u regulisanju ponude novca.

3.5.1. Referentna kamatna stopa centralne banke

Referentna kamatna stopa je stopa po kojoj je prvoklasna banka voljna da odobri pozajmicu drugoj prvoklasnoj banci. Ona se utvrđuje u operacijama centralne banke sa poslovnim bankarstvom na otvorenom tržištu (tržište novca) i koristi se za utvrđivanje ostalih kamatnih stopa u upravljanju kreditno monetarnom politikom.

Referentna kamatna stopa je jedan od najglavnijih instrumenata monetarne politike i ona se koristi uglavnom kao sredstvo za kontrolu ponude novca. Međutim, kamatna stopa ima jak uticaj i na tražnju novca, posebno u zemljama nerazvijene tržišne privrede, što ponekad otežava da se odredi ravnotežni nivo kamatne stope. To zahteva dalje ne samo teorijska, nego i praktična predviđanja i prilagođavanja. Kod utvrđivanja referentne kamatne stope respektuju se opšti trendovi tržišnog formiranja kamatnih stopa.

Dve najpoznatije referentne kamatne stope u svetu su LIBOR i EURIBOR.

1. LIBOR (*London Interbank Offered Rate*) se formira na Londonskom međubankarskom tržištu za kratkoročne depozite sa rokom dospeća od nekoliko dana do nekoliko meseci;
2. EURIBOR (*Euro Interbank Offered Rate*) se formira na tržištu novca evro oblasti za međubankarske depozite sa rokom od jedne nedelje do 12 meseci kao prosečna dnevna cena ponude reprezentativnog uzorka od 55 evropskih i 6 banaka izvan prostora Evropske monetarne unije (EMU).

Referentna kamatna stopa NBS je BELIBOR i formira se na međubankarskom tržištu novca za dinarska sredstva. Na osnovu BELIBOR upravljaju se ostale kamatne stope u R Srbiji.

3.5.2. Operacije na otvorenom tržištu

Operacije na otvorenom tržištu su intervencija centralne banke na tržištu novca preko kupovine ili prodaje hartija od vrednosti tržišta novca – državnih hartija od vrednosti i hartija od vrednosti izdanja centralne banke. Operacije na otvorenom tržištu zovu se drugačijim imenom politika

otvorenog tržišta. Značaj ove vrste mehanizma monetarno-kreditnog regulisanja proistekao je pre svega iz formiranja javnog duga države.

Centralna banka u uslovima velike količine novca u opticaju, prodajom hartija od vrednosti povlači novac i uravnotežuje kretanja na tržištu. Kupovinom hartija od vrednosti banke smanjuju svoju likvidnost. Smanjena likvidnost banke smanjuje ponudu novca. Banka koja nema dovoljno likvidnih sredstava za kupovinu hartija od vrednosti obezbeđuje novac pozajmicom na tržištu novca, s tim da se povećava tražnja na tržištu novca uticati na rast kamatnih stopa. U slučaju nedovoljne količine novca u opticaju, centralna banka kupuje hartije od vrednosti i na taj način ubacuje novac u sistem, povećava likvidnost poslovnog bankarstva, odnosno ponudu novca, a povećana ponuda rezultira padom kamatne stope. Operacije na otvorenom tržištu, u zavisnosti od ciljeva, dinamike i načina sprovođenja razvrstavaju se na glavne operacije, operacije dužih ročnosti i operacije finog podešavanja. Glavne operacije imaju najvažniju ulogu u ostvarivanju ciljeva operacija na otvorenom tržištu i mogu se sprovoditi radi obezbeđenja nedostatku e likvidnosti bankarskog sektora ili povlačenja viškova likvidnosti iz bankarskog sektora. Operacije dužih ročnosti sprovode se da bi se bankarski sektor na duži rok obezbedio nedostatku im likvidnim sredstvima, odnosno da bi se od bankarskog sektora povukao višak likvidnosti. Operacije finog podešavanja sprovode se po potrebi, radi sprečavanja ili ublažavanja efekata iznenadnih poremećaja likvidnosti bankarskog sektora i uticaja ovih poremećaja na kretanje kratkoročnih kamatnih stopa.

Operacije na otvorenom tržištu mogu da se sprovode ili putem repo transakcija ili putem trajnih transakcija. Osnovna razlika između ove dve vrste transakcija je prema obavezi ponovne prodaje ili kupovine hartija od vrednosti (HoV). Pod trajnom transakcijom HoV, podrazumeva se kupovina i prodaja HoV bez obaveze njihove ponovne prodaje, odnosno kupovine. Pod repo transakcijama HoV, podrazumeva se prodaja i kupovina HoV uz obavezu njihove ponovne prodaje ili kupovine. Preciznije, pod repo transakcijom HoV podrazumeva se kupovina i prodaja HoV u kojoj su se ugovorene strane (centralna banka i poslovna banka) sporazumele da na datum kupovine prodavac proda kupcu HoV, a kupac je plati, uz istovremenu obavezu kupca da na ugovoreni datum reotkupa istu HoV proda prodavcu koji je plati a kupcu po reotkupnoj ceni.

Operacije na otvorenom tržištu smatraju se efikasnim mehanizmom kontrole novca u opticaju i kreditne aktivnosti banaka.

U našoj zemlji Odlukom NBS⁶ utvrđeno je da su glavne operacije na otvorenom tržištu reverzne repo transakcije (kupovina sa ugovorenim prodajom), odnosno repo transakcije (prodaja sa ugovorenim otkupom) sa hartijama od vrednosti, s rokom dospeća transakcije od dve nedelje (od 12 do 16 dana) i da se sprovoditi na aukcijama po fiksnoj kamatnoj stopi i po pravilu jednom nedeljno. Na glavne operacije primenjuje se kamatna stopa NBS koja se za utvrđivanje drugih kamatnih stopa u sprovođenju monetarne politike NBS smatra referentnom kamatnom stopom.

3.5.3. Obavezna rezerva likvidnosti ili obavezna rezerva

Obavezna rezerva likvidnosti je iznos sredstava koji poslovne banke moraju da izdvoje i drže beskamatno ili sa nekom minimalnom kamatom kod centralne banke. Centralna banka utvrđuje stopu obavezne rezerve i određuje vrstu depozita na koju će biti primenjena jedinstvena ili diferencirana stopa u zavisnosti od vrste depozita, da bi se utvrdio apsolutni iznos obavezne rezerve koji je poslovna banka u obavezi da izdvoji. Izdvajanje obavezne rezerve vrši se sa presekom stanja depozita na utvrđeni dan u mesecu. Pored obavezne rezerve koju propisuje centralna banka, poslovne banke mogu da drže i slobodne rezerve iznad propisanog minimuma po sopstvenoj odluci.

U uslovima povećanja količine novca u opticaju, centralna banka će povećati stopu (stope) obavezne rezerve i time smanjiti kreditnu aktivnost banaka. U uslovima smanjene količine novca u opticaju, centralna banka će smanjiti stopu (ili stope) obavezne rezerve i time stvoriti prostor za povećanje kreditne aktivnosti banaka. Promenom stope obavezne rezerve, dolazi do promene kreditnog i monetarnog multiplikatora, odnosno promene uticaja prirasta primarnog novca na obim novane mase.

U našoj zemlji obavezna rezerva obrađunava se i izdvaja u skladu sa Odlukom NBS o obaveznoj rezervi.

3.5.4. Kreditne i depozitne/stalne olakšice

⁶Odluka o utvrđivanju glavnih operacija na otvorenom tržištu, Sl. glasnik R Srbije br.45/2011

Za slučaj potrebe za likvidnim sredstvima poslovne banke mogu kod centralne banke da koriste kreditne olakšice. Centralna banka odobrava poslovnim bankama kredite za održavanje dnevne likvidnosti na bazi zaloge (kolateralu) podobnih hartija od vrednosti. Tako e, banke mogu kod centralne banke da koriste i depozitne/stalne olakšice za deponovanje svojih viškova likvidnih sredstava.

U Srbiji NBS može bankama odobravati kredite za održavanje dnevne likvidnosti na osnovu zaloge hartija od vrednosti izdanja NBS ili izdanja R Srbije. Krediti se odobravaju u odre enom procentu od vrednosti založenih HoV. Krediti za likvidnost mogu se koristiti kao dnevni krediti za održavanje likvidnosti bez kamate i prekono ni kredit za održavanje likvidnost sa kamatom. Banka je obavezna da vrati NBS dnevni kredit za likvidnost isti radni dan, ako ga ne vrati tada NBS odobrava banci prekono ni kredit koga banka mora da vrati zajedno sa kamatom slede eg radnog dana do 11 asova. Ako banka ni tada ne vrati kredit NBS prodaje založenu hartiju od vrednosti i napla uje kredit sa pripadaju im kamatama.

Kada su u pitanju depozitne olakšice, banke u R Srbiji imaju pravo po odluci NBS da preko no i deponuju viškove likvidnih sredstava kod NBS, a NBS obavezu da ih vrati narednog dana od dana deponovanja do 10 asova i plati predvi enu kamatu.

4. FISKALNA POLITIKA

Fiskalna politika je makroekonomska politika koja se bavi oblikovanjem javnih prihoda i javnih rashoda. Osnovni instrument fiskalne politike je budžet.

U užem smislu shva ena fiskalna politika je upotreba javnih prihoda i javnih rashoda u skladu sa ciljevima i zadacima ekonomske politike. U širem zna enju fiskalna politika podrazumeva neutralisanje cikličnih fluktuacija u privredi preko manipulacije javnim prihodima i rashodima i na taj na in uskla ivanje ukupne nacionalne ponude i tražnje. Savremena fiskalna politika tretira javne rashode kao element globalne tražnje i efikasan instrument stabilizacione politike. Osim što fiskalnim instrumentima može da se deluje stabiliziraju e na kratak rok, fiskalna politika preko razli ite kombinacije javnih prihoda, rashoda i javnog duga može da deluje i na dugi

rok. Dugoro ni efekti fiskalne politike mere se uticajem na nacionalni dohodak, privredni rast i zaposlenost.

Druga ije re eno zadatak fiskalne politike je mobilizacija finansijskih resursa za finansiranje potreba društvene zajednice. Saglasno zadatku, funkcije fiskalne politike su alokativna, redistributivna, stabilizaciona i razvojna. Alokativna funkcija se realizuje finansiranjem javnih potreba, odnosno distribucijom finansijskih resursa na potrebe društva. Redistributivna funkcija ostvaruje se mehanizmima javnih potreba i rashoda na in da se koriguje izvršena raspodela dohotka. Finansijskim transferima država interveniše i koriguje postoje u raspodelu dohotka. Stabilizaciona politika se sprovodi u cilju eliminisanja inflatornih i deflatornih i depresivnih tendencija. Razvojna funkcija je stimulatívno dejstvo na stopu privrednog rasta i harmoni an privredni razvoj.

Kako je fiskalna politika u nadležnosti države, a svaka država osobena po stepenu razvijenosti, na inu organizacije i strukturi vlasti, nema ni pravila ni jedinstvenog recepta kako treba organizovati finansijsku delatnost države i nižih oblika društveno-politi ke i teritorijale orgaizovanosti.

4.1. Budžet

Budžet je jednogodišnji sistematski pregled javnih prihoda i primanja i javnih rashoda i izdataka.

Budžet Srbije je sveobuhvatan godišnji plan prihoda i primanja i plan rashoda i izdataka koji je organizovan u dva odvojena ra una:

1. Ra una prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine i rashoda i izdataka za nabavku nefinansijske imovine;

- Prihodi budžeta su: poreski i neporeski prihodi, prihodi direktnih i indirektnih budžetskih korisnika i sredstava organizacija za obavezno osiguranje; Direktni korisnici budžetskih sredstava su organi i organizacije R Srbije, odnosno organi i službe lokalne vlasti; Indirektni korisnici budžetskih sredstava su pravosudni organi, budžetski fondovi, mesne zajednice, javna preduze a, fondovi i direkcije osnovani od strane lokalne vlasti koji se finansiraju iz javnih prihoda, ustanove osnovane od strane R Srbije, odnosno

lokalne vlasti, nad kojima kao osniva i, preko direktnih korisnika budžetskih sredstava vrše utvrđena prava u pogledu upravljanja i finansiranja.

- Primanja su sredstva koja država ostvaruje prodajom nefinansijske imovine;

- Rashodi su sredstva koje država troši za nabavku robe, usluga i druga davanja koje država isporučuje bez direktne i neposredne nadoknade;

- Izdaci države su sredstva koja država troši za nabavku nefinansijske imovine.

2. Računa finansiranja koji se odnosi na finansijsku imovinu po osnovu koje država ostvaruje primanja i izdatake po osnovu zaduživanja;

- primanja se ostvaruju od prodaje finansijske imovine; finansijska imovina obuhvata nova sredstva, potraživanja, akcije i udele u kapitalu pravnih lica i druga ulaganja u pravna lica.

- izdaci se formiraju po osnovu zaduživanja za nabavku finansijske imovine i otplatu kredita i zajmova na domaćem i inostranom tržištu; zaduživanje budžeta uključuje ugovaranje kredita ili izdavanje dužničkih hartija od vrednosti.

Osnovne funkcije budžeta su:

1. Ekonomska funkcija – sastoji se od utvrđivanja javnih prihoda i javnih rashoda i danas je najznačajnija; Za savremenu državu društvene brige budžet je pre svega ekonomski instrument koji uključuje plansku funkciju. Država je svojim značajnim povećanjem udeo u bruto domaćem proizvodu postala važan faktor globalne tražnje kao i preraspodele dohotka. Politika ravnotežnog budžeta zamenjena je politikom budžetskog deficita i suficita. Deficit budžeta i javni dug su značajni instrumenti državnog makroekonomskog upravljanja privredom. „Danas je u izuavanju finansijske nauke sve više značajno i interesantno uzajamno delovanje budžetske i monetarne politike, monetarno delovanje budžetskih rashoda i prihoda, posebno javni dug, kamata na dug i sl.“⁷ Iz tog razloga ekonomska

⁷Ristić, Ž., Komazec, S., Radić, M. (2002): *Menadžment finansijske ekonomije* (Novi Sad, VPS) str. 716

funkcija budžeta uključuje i plansku funkciju – planiranje javnih prihoda i javnih rashoda.

2. Politička funkcija – Budžet je politički akt jer ga svake godine odobrava skupština po posebnoj proceduri i kalendaru. Budžetska procedura pretpostavlja usaglašavanje mišljenja o strukturi i visini pojedinih budžetskih stavki kako sa prihodne tako i sa rashodne strane. Ovaj postupak predstavlja usaglašavanje različitih politika parlamentarnih političkih partija, odnosno usaglašavanje i svoje na finansijske mogućnosti, što je veoma različitim političkim vrednostima predstavnika naroda. Bez usaglašenog budžeta nema odluke, a bez odluke najvišeg predstavničkog tela nema osnove za obavljanje javnih funkcija. Budžet pripremaju izvršni organi vlasti, a nakon rasprave u Skupštinskom odboru za budžet, usvaja ga Skupština. Nakon usvajanja budžeta prelazi se na njegovo izvršenje. Izvršenje budžeta vrši javna administracija i o tome vodi evidenciju na osnovu koje je moguće vršiti kontrolu javnih prihoda i javnih rashoda.

3. Pravna funkcija budžeta – Budžet je normativno regulisan zato što predstavlja akt iz koga proističe veoma širok spektar prava i obaveza između državnih organa i između njih i fizičkih i pravnih lica. Po prirodi može biti zakonski ili upravni akt. U našoj zemlji budžet je zakonski akt, koga odobrava i usvaja Skupština. U slučaju da ne bude usvojen po predviđenoj proceduri u predviđenom roku, država prelazi na sistem privremenog finansiranja u vremenu od najduže prva tri meseca fiskalne godine. Privremeno finansiranje vrši se najviše do jedne četvrtine iznosa planiranih rashoda u aktu o budžetu prethodne godine, s tim što raspoređeni rashodi u prethodnoj godini po vrstama i namenama ne predstavljaju ograničenje, izuzev za isplatu prava iz penzionog i invalidskog osiguranja koje se vrši do nivoa izvršenih rashoda u zadnjem kvartalu prethodne godine. Izuzetno period privremenog finansiranja može da se produži za još tri meseca, tako da traje ukupno šest meseci. Rebalans budžeta je usklađivanje prihoda i rashoda budžeta na nižem, višem ili istom nivou. Rebalans budžeta vrši se po istoj proceduri po kojoj se donosi i sam Budžet. Pravna funkcija budžeta uključuje i kontrolu nad izvršenjem budžeta. Kontrola budžeta je kontrola zakonitosti u korišćenju njegovih stavki u pogledu namenskog ili nenamenskog trošenja.

4.2. Javni rashodi

Sinonim za javne rashode su javne potrebe, jer se javne potrebe zadovoljavaju angažovanjem sredstava javnih rashoda. Konkretnije, javne potrebe su državni izdaci za finansiranje delatnosti države koje omogu avaju funkcionisanja politi kog i ekonomskog sistema: finansiranje me unarodne, vojne i unutrašnje bezbednosti, socijalne sigurnosti gra ana (penziono invalidsko osiguranje, zdravstvena zaštita pomo nezaposlenima), društvenih delatnosti (obrazovanje, nauka, kultura, fizi ka kutura), privrednog razvoja, vanrednih okolnosti (elementarne nepogode, unutrašnji i spoljni politi ki i socijalni poreme aji).

Veli ina javnih rashoda se posmatra sa socijalno-ekonomskog aspekta i finansijskog aspekta. Sa finansijskog aspekta javni rashodi su izraz finansijskih mogu nosti. Sa socijalno – ekonomskog aspekta javni rashodi imaju svoju donju i gornju granicu. Donju granicu opredeljuje potreba da se podmire osnovne državne funkcije i vitalne funkcije stanovništva. „Klju ni parametar, koji se mora uvažiti u odre ivanju gornje granice javnih rashoda u strukturnoj privredi, jeste princip maksimalne društvene korisnosti. Drugim re ima, javni rashodi moraju biti na nivou, na kome je postignuta ravnoteža izme u njihove socijalne korisnosti i nedostatka iste, odnosno, negativnih posledica, koje nastaju sa optere ivanjem društvenog proizvoda.“

Tabela: Struktura konsolidovanih javnih rashoda u 2015. godini (%)	
Kapitalni rashodi	6,2
Socijalna pomo i ostali transferi doma instvima	10,7
Naknade nezaposlenima	0,7
Naknade za bolovanja	0,5
Penzije	26,6
Subvencije	7,3
Otplata kamata	7,0
Kupovina roba i usluga	14,0
Rashodi za zaposlene	22,7
Budžetski kredit	0,1
Aktivirane garancije	1,6
Ostali teu i rashodi	2,5
Izvor: R Srbija, Ministarstvo finansija, Bilten javnih finansija br.136, decembar 2015. str. 48	

Problem zadovoljavanja različitih javnih potreba, nameće pitanje fiskalnog federalizma. Po reči Musgrave koji je na primeru SAD razmatrao pitanje fiskalnog federalizma: "Sam cilj fiskalnog federalizma je da omogući i raznim grupama koje žive u raznim državama da izraze različite preferencije u pogledu javnih usluga. A to neizbežno dovodi do razlika u nivou oporezivanja i javnih usluga. Ljudi sa sličnim ukusom nastoje da se približe."⁸ Centralna vlast ubira prihode kojima finansira javne usluge od kojih imaju koristi svi građani podjednako (makroekonomska stabilnost - stabilne cene, visok nivo zaposlenosti, ravnomeran teritorijalni razvoj). Na nižim nivoima organizovanja vlasti obezbeđuju se javne usluge koje su izraz preferencija građana koji žive u određenoj regionalnoj ili lokalnoj zajednici. Fiskalni federalizam podrazumeva regulisanje odnosa između centralne vlasti i regionalnih i lokalnih kolektiviteta u vezi sa ovlašćenjima za ustanovljavanje i određivanje visine fiskalnih prihoda. Fiskalni federalizam pretpostavlja da se nadležnosti države vrše na nivou vlasti na kome se nadležnosti najefikasnije obavljaju, odnosno da se nadležnosti ne mogu prenositi sa nivoa na kome se obavljaju efikasno na niže ili više nivoe vlasti na kojima se obavljaju manje efikasno. U R Srbiji upravlja semakroekonomskom stabilizacijom politikom sa republičkog nivoa, dok se preko pokrajinskog i budžeta lokalnih zajednica zadovoljavaju javne potrebe koje se efikasnije mogu zadovoljiti na tim nivoima.

Tabela: Učestvo nivoa vlasti u konsolidovanim javnim rashodima (%) - Javni rashodi posmatraju se po mestu finalne potrošnje-	
Budžet Srbije	41,1
Lokalni nivo vlasti	15,2
Republički fond za zdravstveno osiguranje	11,2
PIO fond	28,2
JP Putevi Srbije i Koridori Srbije	2,8
Nacionalna služba za zapošljavanje	1,1
Fond za socijalno osiguranje vojnih osiguranika SOVO	0,3
Izvor: R Srbija, Ministarstvo finansija, Bilten javnih finansija br.136, decembar 2015. str. 49	

4.3. Javni prihodi

⁸ Musgrave, R. (1973) :*Teorija javnih finansija – Studija iz oblasti javne privrede* (Beograd, Nauka knjiga) str.145

Po re ima profesora Rai evi a: „Javni prihodi su sve transakcije koje pove avaju neto imovinu države.“⁹ To mogu biti one transakcije koje izvire iz fiskalnog suvereniteta države i napla uju se prinudom, transakcije koje proisti u iz državnog vlasništva ili delatnosti i transakcije kojima se formira javni dug. Prema tome javne prihode možemo podeliti na : 1. fiskalne ili druga ije re eno derivatne ili javne prihode i 2. nefiskalne ili originarne, odnosno primanja. Fiskalni, derivatni ili javni prihodi su budžetski prihodi koje država napla uje po osnovu svog fiskalnog suvereniteta. Originarni prihodi su budžetski prihodi koje država sti e kao i bilo koji drugi entitet na tržištu: prodajom finansijske i nefinansijske imovine, zaduživanjem. U ovu grupu spadaju i domenski prihodi koji ozna avaju sve prihode koje država sti e po osnovu imovine koja daje prihod.

Tabela: Struktura konsolidovanih javnih prihoda u 2015. godini (%)	
Porez na dodatu vrednost (PDV)	24,5
Akcize	13,9
Carine	2,0
Porez na dohodak gra ana	8,7
Porez na dobit	3,7
Ostali poreski prihodi	3,7
Neporeski prihodi	13,2
Socijalni doprinosi	29,8
Izvor: R Srbija, Ministarstvo finansija, Bilten javnih finansija br.136, decembar 2015. str. 48	

Izme u fiskalnih prihoda, pored zajedni ke karakteristike da su fiskalne prirode, postoje i zna ajne razlike¹⁰:

Porezi (tax) su osnovni oblik i instrument javnih prihoda ija je osnovna karakteristika prinudnost i obaveznost za poreske obveznike bez direktne protivnagnade, iju visinu utvr uje i naplatu vrše državni organi. Najvažniji porezi na pojedina na dobra i usluge su akcize i carine. Akciza je najstariji porez na potrošnju. Za razliku od poreza na promet akciza se ne vezuje za

⁹Rai evi , B. (2004): *Fiskalna ekonomija* (Beograd, Ekonomski fakultet) str. 58

¹⁰prema Popovi , D. (2008): *Poresko pravo* (Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu) str. 86

in prometa, nego za sam proizvod (duvan, nafta) ija potrošnja treba da se dogodi, odnosno za njegovo puštanje u promet. Carina je porez na potrošnju koja se napla uje kada roba prelazi državnu granicu. Carina je indirektan, objektivan i analiti ki porez. Carinska politika je zna ajna komponenta ekonomske politike. Carine mogu biti uvozne, izvozne i tranzitne. Prema GFS klasifikaciji carine i druge uvozne dažbine svrstavaju se u Poreze na me unarodnu trgovinu i transakcije.

Taksa (fee) je javni prihod koji se napla uje ne da pokrije opšte državne rashode nego da posluži da se podmire troškovi prouzrokovani radnjom javnih organa prilikom pružanja konkretnih usluga zainteresovanoj strani. Takse su po pravilu fiskalne jer pripadaju budžetu, a kriterijum njihovog razlikovanja je vrsta organa koja vrši zahtevanu uslugu: administrativna, boravišna, sudska i komunalna. Obaveza po osnovu administrativnih taksi nastaje po osnovu podnetih zahteva, izdatih rešenja, dozvola i drugih isprava i za upravne radnje. Kriterijum razikovanja tako e može biti i nivo vlasti koji uvodi ovu dažbinu: npr. lokalna administrativna taksa, republi ka administrativna taksa. Prema GFS klasifikaciji takse se svrstavaju u prihode od prodaje dobara i usluga

Doprinosi (social security contribution) su javni prihodi namenskog karaktera. Ova vrsta javnog prihoda po pravilu ne svrstava se na prihodnu stranu budžeta, nego se vezuje za obavezno socijalno osiguranje tako da formira prihodnu stranu finansijskih planova organizacija za obavezno socijalno osiguranje. U slu aju Srbije organizacije obaveznog socijalnog osiguranja su: Fond za penziono-invalidsko osiguranje, Zavod za zdravstveno osiguranje i Nacionalna služba za zapošljavanje.

Naknada (user charge) je javni prihod koji se napla uje od fizi kog ili pravnog lica za koriš enje javnog dobra. Javno dobro je prirodno ili ljudskim radom stvoreno dobro koje je zakonom utr eno kao prirodno bogatstvo, dobro od opšteg interesa ili dobro u opštoj upotrebi. Naknada je „cena“ za koriš enje javnog dobra pod kojim se podrazumeva ili da obveznik naknade neposredno koristi dobro ili da svojim injenjem ili ne injenjem uti e na njegovu raspoloživost, kvalitet ili neku osobinu. Naknada se može napla ivati za vodu, za životnu sredinu, promenu namene poljoprivrednog zemljišta, za geološka istraživanja, koriš enje šuma i šumskog zemljišta, lovostajem zaštiti enih vrsta divlja i, mineralnih sirovina i geotermalnih

resursa, radiodifuznog prostora, elektronskih komunikacionih mreža, luka i pristaništa, vodenih puteva, željezni ke infrastrukture.

Porez je najvažniji javni prihod. U teoriji postoji više na ina razvrstavanja poreskih oblika. Kada se porezi razvrstaju u zavisnosti da li se odre uju direktno ili indirektno prema poreskom izvoru iz koga se pla aju onda se dele na direktne i indirektno poreze. Poreski izvor može biti neka vrsta prihoda ili imovina. Direktnim porezima direktno se oporezuje poreska mo – ekonomska snaga kojom raspolaže poreski obveznik (po logici imaš zna i bogat si). Indirektnim porezima poreska mo obveznika izvodi se iz njegove potrošnje i poreski izvor oporezuje se indirektno (po logici trošiš zna i bogat si). Direktnim porezima oporezuje se imovina, dohodak fizi kih lica i dobit pravnih lica, a indirektnim porezima oporezuje se potrošnja preko poreza na dodatu vrednost, akciza i carina. Kad pla a direktne poreze poreski obveznik je svestan da ih pla a i koliko ih pla a jer svoju poresku obavezu može i li no veoma lako da izra una primenom poreske stope na imovinu odnosno dohodak ili dobit. Kad pla a indirektno poreze poreski obveznik prakti no i ne razmišlja o porezu i njegovoj visini pa se kaže i da nije svestan da ih pla a, ta nije on je svestan da ih pla a ali ne i koliko ih pla a zato što su indirektni porezi uklju eni u cenu roba koju kupuje, a pla a ih prilikom potrošnje.

Na teritoriji R Srbije mogu se uvesti porezi na potrošnju, dohodak, dobit, imovinu i prenos imovine fizi kih i pravnih lica. U poreskom sistemu R Srbije zakonom su uvedeni slede i poreski oblici:

1. porez na dodatu vrednost (PDV),
2. akcize,
3. porez na me unarodnu trgovinu i transakcije,
4. porez na dohodak gra ana,
5. porez na dobit preduze a,
6. porez na upotrebu, držanje i nošenje odre enih dobara,
7. porez na imovinu,
8. porez na nasle e i poklon,
9. porez na prenos aspolutnih prava.

4.4. Budžetski deficit i javni dug

Budžet može biti u ravnoteži, u suficitu ili u deficitu. Budžet je u ravnoteži kada su javni prihodi i javni rashodi ujednaeni. Budžet je u suficitu kada su javni prihodi veći od javnih rashoda. Budžet je u deficitu kada su javni rashodi veći od javnih prihoda. Kumulirani budžetski deficiti formiraju javni dug države. Javni dug je nova obaveza države nastala po osnovu ugovora o zaduživanju kod finansijskih organizacija i emisijom državnih kratkoročnih i dugoročnih dužničkih hartija od vrednosti na domaćem ili inostranom tržištu. Kada se javni dug finansira iz domaćih unarodnih kredita ili na domaćem unarodnom finansijskom tržištu, on ima i platnobilanse efekte i povećava spoljni dug zemlje.

Do Drugog svetskog rata primenjivano je klasično načelo budžetske ravnoteže po kome su javni prihodi morali biti jednaki javnim rashodima. Kada je privreda bila u recesiji, država je imala samo jedan izbor, da smanji javne rashode. Ovakvu politiku dalje su komplikovala deflaciona kretanja koja su bila redovan pratilac recesije (doba zlatnih standarda). Ekonomski poremećaji ove vrste doveli su do tzv. Velike krize 30-ih godina. Za prevladavanje nastalih problema depresije i deflacije klasična teorija budžeta i liberalizam kao prevladavajuće privredno političko opredeljenje nisu pružali rešenja. Praksa je našla rešenje u ekspanzivnoj monetarnoj i fiskalnoj politici: povećanje javnih rashoda, smanjenje poreza i stvaranje budžetskih deficita. Na teorijskom nivou liberalizam je zamenjen intervencionističkim okvirom, a klasična teorija budžeta ustupila je mesto cikličnom budžetu. Ciklični budžet podrazumeva svesno ili manje svesno vođenje politike budžetske neravnoteže. Ravnoteža budžeta se žrtvuje radi ekonomske ravnoteže privrede kao celine i politike pune zaposlenosti. Politika budžetske ravnoteže vezivala je ravnotežu za budžetsku godinu. Intervencionistička politika omogućila je da se uravnoteženje budžeta više ne vezuje za period od godinu dana, nego da se pokrivanje budžetkih deficita produži na više godina. Logika je bila da se deficit iz faze depresije pokriva suficitom u periodu prosperiteta i inflacije koji će uslediti. Budžetski deficiti koji se nisu finansijski zatvarali na godišnjem nivou imali su za posledicu formiranje javnog (državnog) duga. Javni dug je od privremene postala trajna pojava. Sistem nacionalnih centralnih banaka imao je tehničkih mogućnosti da podrži ovakav trend, zato

što je zlatni standard ukinut, a uveden papirni standard. Me utim, problem papirnog standarda je što nema automatski mehanizam uravnoteženja koji je bio svojstven zlatnom standardu nego je monetarno uravnoteženje prepušteno centralnom bankarstvu. Teorijski centralna banka bi mogla da upravlja novcem tako da njegovim štampanjem ne izazove inflaciju, kao što bi mogla i da vodi politiku kojom bi izazvala inflaciju. Prva mogućnost je ostala samo teorijska mogućnost i inflacija je postala stalni pratilac privrednog razvoja. Politika cikličnog budžeta, u sada promenjenom meunarodnom valutnom standardu, dovela je 80-tih godina do nove krize koja je po svojim karakteristikama bila nešto drugačija od one iz 30-tih godina. Recesiju je sada pratila inflacija. Negativne posledice politike cikličnog budžeta prouzrokovale su promenu fiskalne politike na način da se pristupilo restriktivnim merama ne samo kreditno monetarne nego i fiskalne politike. Kako su veoma proširene funkcije države uticale na sve veće prelivanje bruto domaćeg proizvoda u javni sektor i formiranje javnog duga u sve većem obimu, 1980-tih godina sa pojavom monetarnih neravnoteža sve više se ističe značaj smanjenja uloge države u privredi, smanjenje javnih prihoda i javnog duga.

Po etkom 80-tih godina evropske države su bile u recesiji i dopuštale su da se njihov budžetski deficit značajno povećava. Iskustvo evropskih država iz ovog perioda ukazuje da veliki deficit državnog budžeta vodi u rast javnog duga koji se veoma teško stavlja pod kontrolu. To praktično navodi na zaključak da se isprpljuje mogućnost novog, za duži vremenski period kada se jednom iskoristi mogućnost zaduživanja.

Tabela: Deficit državnog budžeta razvijenih kapitalističkih zemalja - u % bruto domaćeg proizvoda -								
	1960 - 64	1965- 70	1980.	1982.	1986.	1988.	1990.	1995
V. Britanija	-0,7	-1,1	-3,5	-3,5	-2,6	-3,1	-2,0	-3,5
Nemačka	-0,6	-0,6	-3,4	-4,4	-0,7	-1,7	0,0	-2,9
Francuska	-0,3	-0,7	-0,3	-2,7	-2,9	-1,7	-1,1	-3,0
Italija	-2,1	-3,8	-7,8	-14,9	-14,2	-11,6	-10,4	-3,3
Holandija	-0,6	-2,2	-5,6	-6,1	-7,4	-8,4	-6,1	-3,0
Švedska	-0,1	-0,9	-3,9	-5,9	-6,1	-6,6	-4,6	-2,9

Izvor: Bogojev, K.: Osnovne karakteristike savremenih fiskalnih sistema, Finansije 11-12 1989. str. 613-614 prema Risti, Ž., Komazec, S., Radić, M. (2002): Menadžment finansijske ekonomije (Novi Sad, VPŠ) str. 768

Tokom devete decenije 20 veka države članice EU preduzele su mere za smanjivanje budžetskih deficita. Države članice EU su u Osnivačkom ugovoru¹¹ dogovorile fiskalne standarde za svoje nacionalne budžetske politike kojima su utvrdile maksimalno dozvoljene nivoe budžetskog deficita i javnog duga u odnosu na BDP. Za budžetski deficit utvrđena je maksimalno dozvoljena visina od 3% u odnosu na BDP, a za javni dug 60% u odnosu na BDP. Budžetska disciplina država članica Evropske monetarne unije potvrđena je 1997. godine u Paktu stabilnosti i rasta koji je počeo da se primenjuje 1. januara 1999. godine, a reformisan je 2005. godine. U Rezoluciji o paktu stabilnosti i rasta¹² potvrđen je suštinski značaj budžetske discipline i uravnoteženih javnih finansija kao sredstva za jačanje uslova za stabilnost cena i mogućan održiv rast i zaposlenost. Utvrđeno je da nacionalne budžetske politike treba da podrže monetarne politike usmerene na stabilnost cena. Da bi se održala budžetska pozicija u ravnoteži ili u suficitu, državama članicama se omogućava da u uslovima normalnih cikličkih fluktuacija održavaju budžetski deficit u okviru referentne vrednosti od 3% BDP.

Teorijski i deklarativno, danas niko ne negira značaj uravnoteženog budžeta, ali u tim takvu politiku teško je ostvariti i održavati u praksi.

Tabela: Javni dug nekih država članica EU u % od BDP				
Država	1992.*	1995.*	1998**	2015.***
V. Britanija	43,7	55,3	48,7	89,1
Nemačka	44,3	58,3	61,1	71,2
Francuska	49,1	53,8	58,8	96,2
Italija	105,4	125,3	118,7	132,3
Holandija	80,6	81,4	106,3	65,1
Grčka	104,0	119,4	58,8	177,4
EU-28	-	-	-	86,6
Evro zona	-	-	-	92,6

Izvor:
* Ristić, Ž., Komazec, S., Radić, M. (2002): Menadžment finansijske ekonomije (Novi Sad, VPS) str. 734

¹¹Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union OJ L 115 of 9 May 2008

¹²Resolution on the European Council on the Stability and Growth Pact Amsterdam, 17 June 1997 OJ C 236 02/08/1997 P. 0001-0002

** Vigvari, A., Rai evi , B., Brnjas, Z. (2003): Osnovi teorije državnog budžeta i finansijski poslovi samouprave (Prometej Novi Sad, Evropski pokret u Srbiji Beograd) str. 185

***[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/8/87/Public_balance_and_general_government_debt%2C_2012%E2%80%9315_%28%C2%B9%29_%28%25_of_GDP%29_YB16_II)

explained/images/8/87/Public_balance_and_general_government_debt%2C_2012%E2%80%9315_%28%C2%B9%29_%28%25_of_GDP%29_YB16_II I.png 19.11. 2016

U R Srbiji javni dug u 2015. godini iznosio je 3.016.473.422.581 dinar ili 75,5% BDP.

2000	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015
201,2	28,3	32,8	41,8	56,2	59,6	70,4	75,5

Izvor: R Srbija, Ministarstvo finansija, Bilten javnih finansija br.136, decembar 2015. str. 88

Javni dug R Srbije u dinarima ima u eš e od 22,2%, dok se preostali deo odnosi na dug u stranim valutama.

valuta	U eš e u %
Dinar	22,2
Ameri ki dolar	32,9
Evro	39,9
Specijalna prava vu enja	3,9
Švajcarski franci	0,6
Ostale valute	0,5

Izvor: R Srbija, Ministarstvo finansija, Bilten javnih finansija br.136, decembar 2015. str.89

5. SPOLJNOTRGOVINSKA I DEVIZNA POLITIKA

Osnovu sistema ekonomskih odnosa sa inostranstvom ine dva me usobno zavisna i vrsto povezana dela: me unarodna trgovina i trgovinska politika i me unarodne finansije. Pojam me unarodne ekonomske transakcije na isti na in se definiše i u me unarodnoj trgovini i u me unarodnim finansijama. To je svaka transakcija izme u rezidenata razli itih zemalja ili svaka

ekonomska transakcija između domaćih i stranih rezidenata koja se evidentira u platnom bilansu zemlje. U međunarodnoj trgovini međunarodne ekonomske transakcije odnose se na kretanje roba i usluga, a u međunarodnim finansijama na novčana kretanja. Novčana kretanja iz kojih ne stoji kretanje roba i usluga nazivaju se transferi.

U zemljama sa nekonvertibilnom valutom, za razliku od zemalja sa konvertibilnom valutom transakcije se obavljaju na nacionalnom tržištu u nacionalnoj valuti, a na internacionalnom tržištu u devizama. U R Srbiji kupovina i prodaja deviza i efektivnog stranog novca vrši se na sastanku međubankarskog deviznog tržišta koje funkcioniše saglasno Zakonu o deviznom poslovanju i odgovaraju joj odluka NBS. Devizno tržište je tržište na kome se kupuju i prodaju devize i efektivni strani novac za namene koje su pripisane Zakonom. Deviza je potraživanje na novac (novac na račun), a valuta je efektivni strani novac (gotovina).

Na deviznom tržištu formira se devizni kurs dinara. Devizni kurs je cena stranog novca izražena u domaćoj valuti. Devizni kurs dinara je protivvrednost odgovarajućih jedinica strane valute u dinarima. Devizni kurs dinara formira se slobodno na osnovu ponude i tražnje deviza, a u režimu rukovodeno plivajućeg kursa kojega sprovodi NBS. NBS na početku svakog radnog dana utvrđuje zvanični srednji kurs dinara prema drugim valutama za koje je doneta odluka NBS da se njima može trgovati na deviznom tržištu, a na osnovu zvaničnog srednjeg kursa dinara prema evru, primenom principa pravilno ukrštenih kurseva i u skladu sa međuvaleutarnim odnosima na inostranim tržištima koji važe u vreme utvrđivanja tog kursa.

5.1. Platni bilans i međunarodna investiciona pozicija (MIP)

Platni bilans je statistički pregled u kome se iskazuju ekonomske transakcije rezidenata jedne države sa ostatkom sveta (nerezidenti). Pod rezidentima se podrazumevaju fizička i pravna lica čije je prebivalište ili centar ekonomske aktivnosti i boravišta u jednoj državi u trajanju dužem od jedne godine. Ekonomske transakcije uključuju: 1. izvoz i uvoz robe; 2. izvoz i uvoz usluga; 3. tokove dohotka, kao što su kamate i dividende; 4. finansijske tokove kao što su direktna ulaganja, investicije u vlasničke i dužničke hartije od vrednosti, kredite i depozite; 4. transfere.

U platnom bilansu navedene transakcije razvrstane su u okviru tekućih, kapitalnih i finansijskih transakcija¹³.

U tekućem računom platnog bilansa:

1. izvoz i uvoz robe obuhvata opštu robu i nemonetarno zlato;
2. izvoz i uvoz usluga obuhvata: saobraćajne, turističke, usluge u oblasti komunikacija, investicione radove, osiguranje, finansijske i ostale poslovne usluge; račun dohotka uključuje naplatu i plaćanja po osnovu kamata na kratkoročne i dugoročne kredite i zajmove i podatke o isplacima i naplatama dohodima od inostranih direktnih i portfolio ulaganja;
3. transferi uključuju tekuće transfere i bespovratne transfere; tekući i transferi obuhvataju jednostrane transakcije kao što su doznake radnika, devizne račune stranih lica, otkup deviza po osnovu menjačkih poslova; bespovratni transferi ili zvani na pomoć obuhvataju donacije i pomoći u robi i finansijskim sredstvima.

U delu platnog bilansa koji se odnosi na kapitalni račun registruju se i kapitalni transferi, transferi vezani za prenos vlasništva, odnosno uslovljene finansijske pomoći koja nije namenjena povećanju lične potrošnje (npr. prenos osnovnih sredstava ili bespovratnih finansijskih sredstava za finansiranje infrastrukture). Takođe pod ovom stavkom registruje se oprost svih dugovanja od strane kreditora.

U delu platnog bilansa koji se odnosi na finansijske transakcije uključeno je pet kategorija: direktne investicije, portfolio investicije, finansijski derivati, ostale investicije i rezervna aktiva.

1. Direktne investicije obuhvataju transakcije između preduzeća koja su finansijski i organizaciono povezana u različitim zemljama (afilijacije). Direktne investicije nastaju kada direktni investitor stekne trajni interes u preduzeću u koje je rezidentno u drugoj privredi, tzv. preduzeću u direktnog

¹³ Priručnik MMF o platnom bilansu - napisano prema Savi, B., Pinkulj A. (2006) „Metodologija platnog bilansa“, NBS, Centar za istraživanja- Odeljenje za platni bilans i Nikolić, M. (2007) „Metodologija izrade međunarodne investicione pozicije“ NBS, Sektor za ekonomske analize i istraživanja – odeljenje za platni bilans

investiranja, s tim da trajni interes podrazumeva i uticaj na upravljanje ovim preduze em, ime se ove investicije razlikuju od portfolio investicija.

2. Portfolio investicije i finansijski derivati obuhvataju sva ulaganja u kratkoro ne i dugoro ne dužni ke i vlasni ke hartije od vrednosti (HoV) koja se ne mogu klasifikovati kao direktna ulaganja.

3. Ostale investicije obuhvataju u aktivni (zajmove inostranstvu od strane rezidenata) i pasivni (zajmove u zemlji od strane nerezidenata), u neto iznosu, po transakcijama: kratkoro ne trgovinske kredite, dugoro ne zajmove, kratkoro ne zajmove, valute i depozite (promene deviznih rezervi banaka) i ostalu aktivu i pasivu.

U platnom bilansu pod rezervnom aktivom Narodne banke Srbije predstavljena je aktiva u devizama koja je dostupna monetarnim vlastima i kontrolišu je monetarne vlasti (NBS), a može se upotrebljavati za finansiranje neravnoteže ponude i tražnje deviza, putem intervencija na tržištu, ili za druge svrhe ekonomske politike. Obuhvata potraživanja u devizama NBS na ra unima kod inostranih banaka (depozite, inostrane hartije od vrednosti), efektivni strani novac (valute), monetarno zlato, rezervne pozicije kod MMF-a (specijalna prava vu enja), kredite od MMF-a i ostala potraživanja.

Za analizu platnog bilansa zna ajna je klasifikacija transakcija platnog bilansa. Platni bilans primenjuje sistem dvojnog knjigovodstva tako da je, posmatrano ra unovodstveno, on uvek u ravnoteži. Me utim, platni bilans može i pored ra unovodstvene ravnoteže da bude stvarno u stanju neravnoteže. Neravnoteža na teku em ra unu odgovara neravnoteži na kapitalnom i finansijskom ra unu korigovanoj za promene deviznih rezervi i greške i propuste.

ITEKU IRA UN	-1.577
Prihodi	20.107
Rashodi	21.685
1.Roba	-3.993
1.1. Izvoz robe	11.357
1.2. Uvoz robe	15.350
2. Usluge	725

2.1. Izvoz usluga	4.273
2.2. Uvoz usluga	3.548
3. Bilans roba i usluga (3.1.-3.2.)	-3.268
3.1. Izvoz roba i usluga	15.631
3.2. Uvoz roba i usluga	18.899
4. Primarni dohodak	-1.658
Prihodi	682
Rashodi	2.340
Sekundarni dohodak	3.349
Prihodi	3795
Rashodi	446
II KAPITALNI RA UN	-18
Prihodi	7
Rashodi	25
III SALDO TEKU EG RA UNA I RA UNA KAPITALA	-1.595
III FINANSIJSKI RA UN saldo	-1.205
1. Direktne investicije –neto	-1.804
2. Portfolio investicije – neto	289
3. Finansijski derivati-neto	2
3. Ostale investicije	141
4. Devizne rezerve	166
IV GREŠKE I PROPUSTI-neto	390
UKUPNI BILANS	3.337,0
Izvor: RZS Statisti ki godišnjak 2016, str.180	

Ravnoteža platnog bilansa je teorijsko stanje u privredu koje se može održati automatski bez interventnih mera ekonomske politike. Savremeni model ravnoteže je spoljna ravnoteža uz punu zaposlenost i stabilan nivo cena (unutrašnja ravnoteža). Deficit u spoljnoj ravnoteži koji može da se sagleda preko platnog bilansa zemlje, zna i da nacija živi iznad sopstvenih mogućnosti, te treba promeniti odnos prema trošenju/stvaranju ukupnog doma eg i inostranog nov anog dohotka. Suficit je suprotno stanje od deficita.

Za razliku od platnog bilansa, devizni bilans je statisti ki pregled deviznog priliva i odliva iz zemlje, kao i stanja likvidnosti (deviznih rezervi) zemlje prema inostranstvu. U deviznom bilansu iskazuju se efektivna me unarodna

plaćanja. U njemu se ne nalaze podaci o izvozu i uvozu robe na kredit i poklonima.

Platni bilans predstavlja deo meunarodne investicione pozicije zemlje (MIP) koja odražava stanja finansijske aktive i pasive prema ostatku sveta na određenom datumu.

Meunarodna investiciona pozicija (MIP) jedne zemlje predstavlja bilans stanja spoljne finansijske aktive (sredstva) i pasive (izvori sredstava) u određenom momentu, po pravilu na kraju kalendarske ili fiskalne godine, odnosno tromesečja. MIP takođe predstavlja osnovu za procenu izloženosti riziku zemlje u ekonomskim odnosima sa ostalim zemljama, budući da sadrži prikaz nivoa, sektorskog rasporeda i ročnosti spoljašnje pasive, posebno spoljnog duga, kao i obima i strukture spoljnih potraživanja, kao što su rezervna aktiva i potraživanja banaka.

Postoji tesna veza između u platnog bilansa i MIP, s obzirom da finansijski bilans registruje meunarodne transakcije finansijskom aktivom i pasivom, dok u okviru tekućeg bilansa prihod od investicija potiče od prihoda na spoljnu finansijsku aktivu. Neravnoteža u tekućem bilansu odgovara neravnoteži u kapitalnom i finansijskom bilansu korigovanoj za promene deviznih rezervi i greške i propuste. U meri u kojoj transakcije izvan finansijskog bilansa zahtevaju registrovanje protivstavki u finansijskom bilansu, transakcije tekućeg bilansa imaju uticaj na MIP. Transakcije finansijskom aktivom i pasivom odražavaju se na stanju u okviru MIP. Budući da se finansijski bilans neposredno odražava na MIP, a on je ujedno, sa svoje strane, odraz neravnoteže u tekućem bilansu, može se reći da tekućeg bilans posredno uslovljava MIP. Kao što finansijski bilans prikazuje transakcije spoljašnjom aktivom i pasivom jedne zemlje, tako MIP prikazuje stanje te aktive i pasive.

Iz naredne tabele sagledavaju se standardni elementi MIP koji su strukturirani primarno na aktivu i pasivu, a sekundarno na funkcionalnoj osnovi na direktne investicije, portfolio investicije, finansijske derivate, ostale investicije i rezervnu aktivu. Dalje strukturiranje vrši se: 1. na instrumentalnoj osnovi u zavisnosti od funkcionalnog oblika, kao akcije i reinvestirana dobit i ostali kapital, odnosno kao vlasničke HoV, dužničke HoV i instrumenti tržišta novca ili kao trgovinski krediti, ostali krediti, novac i depoziti i ostala

potraživanja; 2. na sektorskoj osnovi: kao monetarne vlasti, vlada, banke i ostali sektori; i 3. na vremenskoj osnovi kao kratkoro na i dugoro na aktiva i pasiva.

Tabela : Standardni elementi me unarodne investicione pozicije (MIP)
A. AKTIVA
1. Direktne investicije u inostranstvu
2. Portfolio investicije
3. Finansijski derivati
4. Ostale investicije
5. Rezervna aktiva
B. PASIVA
1. Direktne investicije u izveštajnu zemlju
2. Portfolio investicije
3. Finansijski derivati
4. Ostale investicije

Postoje dve politike za održavanje unutrašnje i spoljne ravnoteže: 1. politika trošenja – prilago avanje preko smanjenja trošenja i 2. politika cena – prilago avanje u doma im cenama i u deviznom kursu. Me utim, kako u papirnom standardu cene nisu uvek fleksibilne na dole, izbor je ili pad proizvodnje ili obaranje deviznog kursa. U doba zlatnog standarda unutrašnja ravnoteža je uvek žrtvovana radi spoljne tako da se preko cena i/ili pada proizvodnje uspostavljala narušena ravnoteža. U papirnom standardu postoji mogućnost izbora, odnosno prilago avanje može da se izvrši ili žrtvovanjem spoljne ili žrtvovanjem unutrašnjem ravnoteže. Otklanjanje platnobilansnih poremećaja zahteva određenu realokaciju resursa u nacionalnoj privredi, promene u strukturi proizvodnje, izmene u strukturi izvoza i uvoza.

Prva mogućnost prilago avanja je finansiranje neravnoteže korišćenjem deviznih rezervi i kratkoročnim zaduživanjem u inostranstvu što je efikasno na kratak rok zato što u osnovi predstavlja odlaganje stvarnog prilago avanja. Druga mogućnost je uvođenje deviznih ograničenja kojima se i obim ponude i tražnja deviza smanjuje na nivo ponude. Treća mogućnost je prilago avanje cele privrede postojenjem deviznom kursu deflatornim snižavanjem cena i dohotka, kako bi se pri datom kursu tražnja deviza smanjivala do nivoa ponude.

Osnova za delovanje mehanizma prilagoavanja je upravljanje monetarnom politikom. U privredi sa deficitom platnog bilansa, merama monetarne politike povlači se novac iz optičaja kupovinom deviza da bi se platio uvozni višak. Teorijski to ima za posledicu pad likvidnosti poslovnih banaka i pad deviznih rezervi i deflaciju, pad cena i plata, kontrakciju tražnje, pad uvoza. U privredi sa suficitom platnog bilansa merama monetarne politike novac u optičaju pušta se prodajom deviza da bi se uvozni manjak smanjio. Teorijski to ima za posledicu rast likvidnosti poslovnih banaka, rast deviznih rezervi i inflaciju, rast cena i plata, povećanje tražnje i rast izvoza. Ako je cilj ekonomske politike uravnoteženje platnog bilansa tada svi drugi segmenti ekonomske politike (kreditno monetarna, fiskalna, spoljnotrgovinska i investiciona) postaju sastavni deo platno bilansne politike.

Pitanje uravnoteženja platnog bilansa je pitanje izbora da li merama ekonomske politike izvršiti prilagoavanje ili deficit finansirati me unarodnim kreditima. Finansiranje deficita me unarodnim kreditima u suštini pokriva razliku između domaće akumulacije i potrebnih investicija. Ono je sa aspekta mogućnosti finansiranja ograničeno, a sa aspekta nacionalne ekonomije sa kratkoročnim pozitivnim efektima. Meunarodna finansijska institucija koja je zadužena za finansiranje platnobilansne ravnoteže je Meunarodni monetarni fond (MMF).

5.2. Platni bilans i Meunarodni monetarni fond

MMF ne odobrava kredite za razvoj nego odobrava pozajmice državama članicama za otklanjanje platnobilansnih poremećaja i za regulisanje meunarodnih plaćanja. MMF je jedna od osnovnih institucija meunarodnog monetarnog sistema. Meunarodni monetarni sistem je termin koji se koristi od osnivanja MMF 1944. godine. Do tada je u teoriji i praksi bio u upotrebi termin meunarodni monetarni standard. Meunarodni monetarni sistem je skup meunarodnih sporazuma, kojima se uređuje meunarodna likvidnost i utvrđuju procedure kojima se regulišu postizanje eksternih ravnoteža preko prilagoavanja deviznog kursa, i skup institucija preko kojih se ti sporazumi realizuju. Cilj meunarodnog monetarnog sistema je da obezbedi stabilizaciju privredne aktivnosti i cena. Meunarodni monetarni sistem ostvaruje svoj cilj ako je u stanju da obezbedi poverenje u sredstva meunarodne rezerve likvidnosti i nesmetano moguće zamene jedne vrste rezerve u drugu.

Države članice MMF imaju obavezu da u Fond uplate propisanu kvotu koja se utvrđuje u zavisnosti od stepena privredne razvijenosti. Kvota se uplaćuje 25% u specijalnim pravima učenja (SPV) ili konvertibilnim valutama i 75% u nacionalnoj valuti. Od veličine kvote zavisi visina pozajmice koju je moguće dobiti od Fonda, broj glasova i udeo pri raspodeli novih emisija specijalnih prava učenja (SPV). SPV su rezervna aktiva koja je u međunarodni monetarni sistem uvedena 1969. godine sa ciljem da se poveća obim međunarodne likvidnosti. Vrednost SPV utvrđuje se na dnevnoj bazi na osnovu vrednosti korpe valuta koju formiraju valute od najvećeg značaja u međunarodnoj trgovini i međunarodnim plaćanjima, mereno izvozom roba i usluga i značajom svake valute za međunarodne monetarne rezerve. SPV obezbeđuju pravo na zamenu u konvertibilne valute. Odluke u MMF donose se uglavnom kvalifikovanim većinom. Pravo veta imaju Sjedinjene američke države (SAD) koje u ukupnom broju glasova iznosi oko 18%. MMF utiče na ekonomsku politiku jedne zemlje samo ako ta zemlja koristi njegova sredstva.

Osnovni vid finansijske aktivnosti Fonda je finansijska podrška ekonomskom stabilizacionom programu kojim država ima nameru da prevaziđe teškoće u privredi i otkloni negativan saldo na tekućem računom platnog bilansa. Ovde nije reč o klasičnom kreditu. Naime, kada su jednoj zemlji potrebna sredstva za otklanjanje deficita u platnom bilansu, ona ta sredstva može dobiti od Fonda kupovinom potrebne valute u zamenu za svoju nacionalnu valutu. Time se potraživanja Fonda u valuti zemlje povećava iznad propisane kvote. Zemlja članica dužna je da predviđenom roku otkupi svoju valutu (višak iznad kvote) konvertibilnim valutama ili SPV. U izvesnim slučajevima, npr. kada Fond koristi deo kvote zemlje u nacionalnoj valuti, javlja se potražni saldo, tzv. rezervna tranša koju data zemlja može slobodno koristiti. Zaduživanje na osnovu kreditne tranše može dostići i iznos 100% kvote date zemlje – četiri tranše po 25%.

Pozajmica do iznosa prve kreditne tranše može da se dobije relativno lako ako je u pitanju potreba da se pokrije deficit platnog bilansa. Ostale tri kreditne tranše su uslovljene. Za dobijanje kredita potrebno je da se zemlja članica MMF dogovori sa Fondom o programu prilagođavanja. Program prilagođavanja obuhvata mere fiskalne, monetarne, devizne i trgovinske

politike koje zemlja mora da sprovede, a u cilju popravljavanja platnobilansne situacije.

Formalno, Pismo o namerama je akt suvereno donet od zemlje članice, ali u suštini on sadrži sugestije Fonda o ekonomskoj politici koja se mora sprovesti ako se želi podrška Fonda. Pregovarača od Fonda je posebno narasla poslednjih godina kada je MMF počeo da nastupa kao predstavnik svetskih poverilaca. Naime zemljama u finansijskim teškoćama i veći zaduženim, za refinansiranje i reprogramiranje dospelih dugova poverioci traže da prethodno sa Fondom ugovore stabilizacioni program. Stabilizacioni program koji se predlaže dužnicima vodi prvenstveno računa o tome kakva treba da bude ekonomska politika da bi se obezbedilo dovoljno deviza za vraćanje dugova, dok su dugoročni interesi razvoja konkretne zemlje u drugom planu. Pored običnih pozajmica, često se koriste i tzv. stand-by aranžmani. Ovde je reč o odobravanju okvirnog iznosa kredita koji zemlja može da koristi u određenom periodu u zavisnosti od potreba, ali i u zavisnosti od toga da li sprovodi stabilizacioni program koji je prethodno sa Fondom dogovoren. Fond periodično nadgleda utvrđene kriterije izvršenja.

Većina članica koje pripadaju grupi manje razvijenih zemalja mogu mali deo potrebnih sredstava obezbediti preko MMF, pošto maksimalan iznos sredstava koji može da se koristi zavisi od visine kvote zemlje članice. Međutim, pozitivna ocena Fonda o stabilizacionom programu zemlje pretpostavka je za zaduživanje na međunarodnom tržištu kapitala.

5.3. Međunarodne finansijske institucije koje se bave finansiranjem razvoja

U međunarodnom kretanju zajmovnog kapitala posebnu kategoriju čine međunarodni krediti i krediti međunarodnih finansijskih institucija. Međunarodne finansijske institucije osnovane su sa ciljem da obezbeđuju sredstva potrebna za razvoj u investicije za koje nije zainteresovan privatni bankarski sektor. Postoje dve vrste međunarodnih finansijskih institucija koje se bave finansiranjem razvoja: grupa Svetske banke i regionalne razvojne banke među kojima su za Evropu od najvećeg značaja Evropska investiciona banka, Evropska banka za obnovu i razvoj, Razvojna banka Saveta Evrope. Pored toga treba istaći i značaj specifičnih oblika i mehanizama međunarodne koordinacije: Pariskog kluba i Londonskog kluba.

Svetska banka (World Bank) mada u nazivu nosi ima banka nije banka. To je institucija pod čijim okriljem su formirane sledeće specijalizovane finansijske institucije čiji zadatak je pre svega pomoć u razvoju:

1. Meunarodna banka za obnovu i razvoj (International Bank for Reconstruction and development- IBRD) - članstvo u Banci uslovljeno je članstvom u MMF. Banka je jedan od najvećih kreditora nekada zemalja u razvoju, a danas i zemalja srednje razvijenosti. Ona finansira konkretne programe, a retko opšterazvojne programe. Krediti se finansiraju jednim delom u devizama, a drugim delom u nacionalnoj valuti. Krediti se odobravaju uz obaveznu garanciju države. Sredstva banke potiču iz četiri izvora: uplaćena kvota zemalja članica, zaduživanja na međunarodnom finansijskom tržištu, otplata ranije odobrenih kredita i ostvarenog dohotka. Hartije od vrednosti koje emituje Banka veoma su atraktivne za investitore zato što zemalje članice garantuju za emisije celokupnim iznosom upisanih kvota i zato što se vrši veoma stroga selekcija projekata u koje se investira. Obično se kaže da banka odobrava kredite po tržišnim kamatnim stopama. Kamatna stopa koju plaćaju zajmoprimci veća je od kamate koju Banka plaća na obezbeđena sredstva sa finansijskom tržištu. Iz pozitivne razlike Banka pokriva svoje troškove poslovanja. Neposredno nakon osnivanja pomogla je obnovu Evrope, a u skorašnje vreme Bosnu i Hercegovinu nakon rata, Istočnu Aziju nakon finansijske krize, obnovu Srednje Amerike nakon jakih vetrova i oluja, Tursku nakon zemljotresa.

2. Meunarodno udruženje za razvoj (International Development Association - IDA)- IDA finansira najnerazvijenije zemlje kojima su krediti IBRD skupi. Zemalje članice su podeljene u dve grupe: prva grupa uključuje razvijene zemlje, koje ceo iznos kvote uplaćuju u konvertibilnoj valuti; U drugoj grupi su zemlje koje uplaćuju 10% kvote u konvertibilnoj valuti, a 90% u nacionalnoj valuti. IDA odobrava visokokoncesione kredite sa npr. 50 godišnjim rokovima bez kamate, s tim da je potrebna garancija države.

3. Meunarodna finansijska korporacija (International Financial Corporation - IFC) finansira različite projekte privatnog sektora na rok od 7 do 15 godina. Za kredite IFC nije potrebna garancija države. Pored toga zadatak joj je da povezuje preduzeća kojima je potreban kapital i zainteresovane ulagače, stvara uslove za povećanje plasmana privatnog sektora, pruža tehničku pomoć pri razvijanju finansijskih tržišta i institucija u zemljama u razvoju.

4. Multilateralna agencija za garantovanje investicija (Multilateral Investment Guarantee Agency - MIGA) MIGA ima zadatak da daje garancije za nekomercijalne rizike i podstere prilikom priliva privatnog kapitala u zemlje u razvoju, obezbeđuje informacije o potencijalnim investitorima o mogućnostima ulaganja u zemlje u razvoju, obezbeđuje tehničku pomoć i budi mesto na kojem se izvoznici i uvoznici kapitala saraduju.

5. Međunarodni centar za rešavanje investicionih sporova (International Centre for the Settlement of Investment Disputes – ICSID) Ova međunarodna organizacija iako nezavisna, ima veoma snažne veze sa Svetskom bankom. Svi članovi Svetske banke su i članovi ICSID. Njen zadatak je da pruža usluge koje se odnose na izmirenje i arbitražu sporova između zemalja članica i investitora iz drugih zemalja.

Među najpoznatijim regionalnim razvojnim bankama u koje se svrstavaju i Interamerička banka za razvoj, Afrička banka za razvoj, Azijska banka za razvoj, Islamska banka za razvoj, za evropske države su najznačajnije Evropska investiciona banka, Evropska banka za obnovu i razvoj i Banka za razvoj Saveta Evrope.

1. Evropska investiciona banka (European Investment Bank - EIB) je razvojna banka Evropske unije. Ona finansira projekte, koji doprinose ujedinjavanju razvijenosti evropskih regiona, doprinose konkurentnosti evropskih industrijskih grana, razvoju MSP, razvoju transevropskih mreža (transport, telekomunikacije i prenos energije), unapređenju životne sredine, poboljšavanju situacije u zdravstvu, obrazovanju, informatičkim tehnologijama. Banka odobrava kredite kako privatnom tako i javnom sektoru. Udeo zajma EIB u finansiranju projekta ne može biti veći od 50%.

2. Evropska banka za obnovu i razvoj (European Bank for Reconstruction and Development-EBRD) finansijski podržava tranziciju socijalističkih zemalja na tržišna i privredna, kreditira razvoj privredne infrastrukture, projekte javnog sektora, u telekomunikacijama, saobraćaju, energetici. Osniva i banke su pored evropskih država i SAD i Japan. Za finansiranje zajmova pored osnivačkog kapitala koristi sredstva sa međunarodnog tržišta kapitala.

3. Razvojna banka Saveta Evrope (Council of Europe Development Bank) odobrava kredite za socijalnu integraciju (pomoć izbeglicama, otvaranje radnih mesta, poboljšanje uslova života u gradskim oblastima i modernizacija ruralnih oblasti), ekologiju (zaštitu životne sredine i očuvanje istorijskog i kulturnog nasleđa), razvoj ljudskih resursa (obrazovanje, zdravstvo).

Specifični oblici međunarodne koordinacije su Pariski klub poverilaca i Londonski klub poverilaca.

Pariski klub poverilaca je neformalna grupa kreditora 19 zemalja stalnih članica Austrije, Australije, Belgije, Kanade, Finske, Francuske, Danske, Irske, Italije, Japana, Holandije, Nemačke, Norveške, Španije, Švedske, Švajcarske, Velike Britanije, SAD i od 1997. godine Rusije. Počeo je sa radom 1956. godine u Parizu kada se Argentina kao dužnik sreća sa svojim poveriocima.

Zadatak Pariskog kluba u početku rada bio je da obezbedi garancije za izvozne kredite zemljama izvoznicama, a problem neplaćanja je posmatran kao problem nelikvidnosti. Početkom osamdesetih godina, sa ekspanzijom dužničke krize delatnost se proširuje na rešavanje međunarodnih neplaćanih dugova preko prolongiranja rokova otplate zajmova i kapitalizacijom dospelih kamata.

Preduslov korišćenja olakšica kod Pariskog kluba je sticanje statusa prezadužene zemlje. Status prezadužene zemlje ima ona zemlja koja je prestala da otplaćuje svoje dospеле obaveze, ili u kojoj postoji opasnost da neće biti u mogućnosti da vrši otplate, ili će prestati da plaćati svoje dugove. Reprogramiranje dugova je uslovljeno preuzimanjem obaveze zemlje dužnika da u budućnosti uredno izvršava buduća dospela plaćanja. Zemlja dužnik je u obavezi da implemencira program reformi koje su u funkciji otklanjanja problema plaćanja, odnosno da sa MMF napravi ugovor o Stand-by aranžmanu. Za uzvrat, poverioci prihvataju odlagane otplate dugova i prihvataju otpis dela dospelog duga. Odlučivanje u Pariskom klubu obavlja se na principu konsenzusa.

Londonski klub je neinstitucionalizovano udruženje komercijalnih banaka. Naziv je dobio po Londonu zato što se u tom gradu nalazi sedište najvećih

transnacionalnih banaka poverilaca. Za razliku od Pariskog kluba koji se bavi državnim kreditima i kreditima meunarodnih banaka, Londonski klub servisira isključivo komercijalne kredite. Tako je za razliku od Pariskog kluba koji se bavi i glavnicom i kamatama, Londonski klub bavi se isključivo glavnicom duga. Dugovi koji su vezani za odnose sa Londonskim klubom potiču od neobezbe enog trgovačkog ili projektnog finansiranja i sindiciranih kredita.

5.2.1. Rizik zemlje i rizik suvereniteta

Mišljenje MMF o makroekonomskom programu i politici države postalo je merodavno za meunarodne banke zato što je odobravanje meunarodnih kredita mnogo rizičnije od odobravanja kredita u zemlji. Rizik meunarodnog kredita posmatra se kroz rizik zemlje i rizik suvereniteta. Rizik zemlje uključuje politički rizik i ekonomski rizik. Politički rizik manifestuje se od mešanja države u poslovne aktivnosti zajmoprimca radi diskriminacije i smanjenja njegove konkurentne pozicije (preko zapošljavanja, investiranja u konkurentne javne projekte, ograničenja u pogledu konvertibilnosti valute) do oduzimanja imovine. Ekonomski rizik odnosi se na procenu da li je država dužnik, ili zajmoprimac ostvariti dovoljan devizni priliv za servisiranje spoljnog duga. Rizik zemlje odnosi se i na državu i na pojedinačnog zajmoprimca - rezidenta države o kojoj je reč. Rizik suvereniteta odnosi se isključivo na neizvesnost oko naplate meunarodnog kredita odobrenog državama usled mogućnosti da se u državi donese suverena odluka o nepriznavanju spoljnih dugova. Može se zaključiti da rizik zemlje i rizik suvereniteta jeste neizvesnost koja se tiče mnoštva faktora i događaja vezanih za zajmoprimca i državu kojima se odobrava meunarodni kredit. Pri tome osim unutrašnjih faktora na rizik meunarodnog kredita deluju i eksterni kao što je na primer promena cene nafte.

ⁱ Model agregatne ponude i agregatne tražnje
https://www.google.rs/search?q=grafikoni&biw=1600&bih=770&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwj8tLft9brQAhXMjiwKHYDsArQQsAQIHg#tbm=isch&q=graph+AS+AD&imgsrc=_cR9HkS5Mdb0tM%3A19.11.2016